

LÁTÓTÉR

UGRAI János:
Somosi János – protestáns
teológus a reformkori
Akadémián
5

RETKES Attila:
Józan Miklós unitárius
püspök emlékezete
11

TURÓCZI Márk:
Az ifjúság mint generáció
problematikája
a Kádár-korszakban
21

**BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:**
Pataki diák akadémikusok
tagajánlásai a 20. század
második felében
32

LÁTÓMEZŐ

LAPIS József:
A nyitottság hagyománya
54

SZÉNÁSI Miklós
versei
67

VARGA-NAGY Anna
versei
69

KÓSA Eszter:
Keresgetős
72

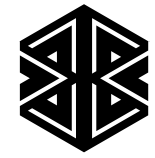
KOVÁCS Edward
versei
73

LUKÁCS Flóra
versei
76

ASBÓTH Balázs
versei
79

BÖDECS László:
Zenehallgatás estefelé, hétfő
82

NAGY Hajnal Csilla:
Polipfarm
84

LÁTÓSZÖG

A.GERGELY András:
Táncpoézisek,
táncelméletek, térképzés
és a mozgás ontológiája
88

PAPP Dénes:
Fivérek a láthatáron
95

TUSNÁDY László:
A tenger királynője
és a tükrei
97

KONCZ Gábor:
Ebadó...
102

A 2020. évfolyam
összesített tartalomjegyzéke
104

. . .

*E számunkat a sárospataki P'Art
Műhely tagjainak képzőművészeti
alkotásaival illusztráltuk. A
címlapon és a hátoldalon Molnár
Irén Kazinczy utca című
festménye, a hátsó belső borítón
Sándor Zsuzsa Feszültség című
alkotása látható.*

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor

Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István

Szerkesztőségi munkatársak: Barna Péter, Haffner Anikó

Arculat és tördelés: Telling András

A lap szellemiségét gondozó Zempléni Múzsza Kör további tagjai:

Baráth Béla Levente, Koncz Gábor, Lapis József, Lőrincz Szabolcs,

Nagy György András, Takács Ádám, Ugrai János.

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Adószám: 18442960-1-05

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk: btg@zemplenimuzsa.hu

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Számunk szerzői

A. Gergely András CSc szociológus, politológus, kulturális antropológus, egyetemi oktató, szerkesztő. *Asbóth Balázs* gimnáziumi tanár. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Bödecs László* költő, szerkesztő, esztétika szakos egyetemi hallgató. *Koncz Gábor* PhD közgazdász, egyetemi magántanár, ny. főiskolai tanár. *Kósa Eszter* fizika alapszakos egyetemi hallgató, költő. *Kovács Edward* költő, kritikus. *Lapis József* PhD irodalomtörténész, kritikus, költő, szerkesztő, könyvtáros. *Lukács Flóra* irodalom- és kultúratudomány mesterszakon végzett, költő. *Nagy Hajnal Csilla* költő, író, drámaíró. *Papp Dénes* író, dalszerző. *Retkes Attila* PhD muzikológus, egyháztörténész, lapszerkesztő, egyetemi adjunktus. *Szénási Miklós* író, költő, lapszerkesztő. *Turóczi Márk* történész, PhD hallgató. *Tusnády László* CSc költő, műfordító, irodalomtörténész, emeritus professzor. *Ugrai János* PhD neveléstörténész, habilitált egyetemi docens. *Varga-Nagy Anna* biológia tagozatos gimnáziumi tanuló.

Állandó támogató: Nemzeti Kulturális Alap

UGRAI János

Somosi János

protestáns teológus a reformkori Akadémián

Somosi János azon kevés tudós egyike, aki nemcsak protestáns, hanem protestáns teológus létére került be a reformkorban frissen szervezett Magyar Tudós Társaság tagjainak sorába. A sárospataki kollégium professzoraként 1834-ben választották levelező taggá, s ezzel ő lett a Bodrog partján a második akadémikus. Hivatalosan csak Nyíri István „előzte” őt meg, aki már 1831-ben a VI. osztály levelező tagja lett. Valójában azonban inkább a harmadiknak tekinthetjük a patakiak sorában Somosit, hiszen az első akadémikus a Társaság alapszabályát kidolgozó bizottságban is szerepet vállaló Kövy Sándor jogprofesszor lett volna, ha nem halt volna meg közvetlenül az Akadémia alakuló ülését megelőzően.¹

Somosi akadémiai jelenléte elsősorban nem vallási hovatartozása, hanem tudományos életműve miatt okoz feltűnést. Szinte az egyetlenként képviselte ugyanis a protestáns hittudományi gondolkodókat. Hosszú, tartalmas pályája enélkül is megérdemelné az utókor alaposabb figyelmét, ez a körülmény viszont kifejezetten unikálissá teszi alakját. Az alábbiakban ezt az összefüggést igyekezzük kibontani, s a főbb jellemzőit megvizsgálni.²

A reformkori Akadémia tagságának összetétele – protestáns szemszögből

A reformkorban a Magyar Tudós Társaság 273 tagot vett fel a soraiba – beleszámítva az igazgatósági, tiszteleti, rendes és levelező tagokat is. A harminc igazgatósági taggal nem számolva 243 tudományos vagy művészeti életművel rendelkező férfit számolhatunk összesen. Egyelőre csak bizonyos pontatlanságok felvállalásával, az arányok megközelítőleg pontos érzékeltetésének a céljából tudjuk kijelenteni: e 243 tag mintegy 40%-a, nem egészen száz tudós volt protestáns. (A bizonytalanságokat a felekezeti besorolás egyéni tisztázatlanságai okozzák: tucatnyi azoknak a tagoknak a száma, akiknek a vallására nézve egyelőre nem találtunk megbízható utalást, adatot.) E nagyjából száz akadémikusnak körülbelül a kétharmada volt református, tehát összesen a reformkorban a 243 tagnak megközelítőleg 28%-a volt helvét hitvallású. A reformátusok és az evangélikusok is jelentősen felülreprezentáltak voltak tehát a lakosságon belüli súlyukhoz, népességarányukhoz képest: a reformátusok lakosságon belüli aránya 14-17, az evangélikusoknak 8% körüli volt ezekben az évtizedekben, a felülreprezentáltság az Akadémián tehát mindkét felekezet esetében meghaladta a másfélszeres szorzót.³

A protestánsok nagy arányú jelenléte a tudományos élet e csúcspontjában ugyanakkor távolról sem jelentette az egyházi-vallási hittételek szisztematikus, tudományos igényű képviselését is. Szigorúan nézve a korszakban csupán két protestáns teológus jutott be az akadémikusok kiválasztott körébe: a debreceni Budai Ézsaiás mellett a sárospataki Somosi János. Jóval megengedőbb kategorizálás esetén a korszak ismert, hittani témákban is rend-

szeresen megnyilvánuló íróit, egyházi közíróit is, valamint az egyetlen protestáns egyháztörténészt (Herepei Károlyt) is idesorolva sem körvonalazódik népes tábor: Somosi és Herepei mellett ekkor legfeljebb a nagyenyedi tanár Hegedűs Sámuel, a debreceni Kiss Bálint és a mezőberényi Székács József, valamint a soproni evangélikus Edvi Illés Pál sorolható ide. A kör csak akkor tágul némileg, ha az olyan, az egyházi közélet kérdéseiben megszólaló és maradandót alkotó szerzőket is figyelembe vesszük, mint Fáy András vagy Szemere Bertalan.

E rövid mérleg-megvonaás fontos konklúziója tehát, hogy miközben az akadémiai érvényesülés kifejezetten nyitva állt a protestáns tudósok, művelt gondolkodók előtt, vallásuk teológiai nézeteinek testületen belüli tudományos képviselőre lényegében nem kaptak lehetőséget. Ennek az érdekes feszültségnek mintegy az epicentrumában helyezkedett el Somosi János, aki szinte egyedüli kivételként képviselte, vagy legalábbis elvileg képviselhette a protestáns hittudomány szempontjait a hazai tudományosság elitjében.

Somosi János élete és pályája

Somosi János 1783-ban született a zempléni Bodzásújlakon. Ároni ház fia volt, édesapja szülőfalujának gyülekezetét lelkészként szolgálta. Tanulmányait Sárospatakon végezte, egy évig pedig a szepességi Lőcsén tanult részint németül, részint pedig az ottani evangélikus líceumban bölcséleti tárgyakat (metafizikát, alkalmazott mennyiségtant). Hamar világossá vált, hogy a sárospataki kollégiumban marad: előbb helyettes, majd állandó oktatóként a gimnáziumi tagozaton tanított. Három év elteltével humaniorum professzornak, s ezzel párhuzamosan alkonyvtárnoknak is kinevezték. Négy éven át működött e kettős tisztségében, majd 1813-ban Göttingenbe utazott – egy igen illusztris (pontosabban: később illusztrissá váló) társaság tagjaként érkezett oda. Együtt utazott ugyanis Szoboszlai Pap Istvánnal, ifj. Péczely Józseffel, Hetényi Jánossal, Kerekes Ferencsel és a későbbi dunántúli püspök Nagy Mihállyal. Ők mindannyian a reformkori protestáns közélet meghatározó tagjaivá lettek később.⁴ Peregrinációját követően még három évig folytatta a felsőbb gimnáziumi osztályok tanáraként, majd 1818-ban teológiai professzorral választották. A Sárospatakon újonnan alapított harmadik teológiai katedrát kapta meg: az egyháztörténet és az újszövetség magyarázata, továbbá a görög nyelv tanítása lett a feladata. 1823-tól a Nagykönyvtár felügyelő gondnoka is ő lett.

Somosi az egyik leghosszabban katedrán maradó professzora volt a sárospataki kollégiumnak, tanári feladatait 1855-ig ellátta, ily módon – helyettes és gimnáziumi tanári éveit is beleszámítva – jóval több, mint négy évtizedig nevelkedtek nézetei segítségével a tiszáninnyi lelkészek. Ez azért is figyelemre méltó, mert 1844-ben Alsó-Zemplén esperesévé választották. Az egyházmegyei papi vezető tisztséget elfogadta, de a professzori hivataláról nem mondott le. Ez önmagában is kuriózum, hisz általában a kollégium tanárai, ha papi vezetővé választották, valamelyik előkelő papságra cserélték fel a katedrát. (Ez történt Őri Fülöp Gáborral és Zsarnay Lajossal is, amikor szuperintendenssé emelte őket az egyházkerület. Előbbi Sajószentpéter, utóbbi Miskolc lelkésze lett, tanári működésüket pedig befejezték.) A Somosi-féle pozícióhalmaz pedig azért különösen pikáns, mivel az alsó-zempléni esperesi tisztséggel automatikusan együtt járt a kollégium algondnoki feladatköre is, amit ily módon az intézmény egy belső, tanári alkalmazásban álló munkatársa töltött be. Nem állítható, hogy teljesen egyedülálló lenne a sárospataki kollégium és a tiszáninnyi református egyházkerület között, 19. századi történetében ez a hatásköri átfedés, annak jellege és jelentősége azonban mindenképpen szembeszökő.⁵

Somosi János 1855-ben halt meg. A főiskolai algondnoki és professzori feladatait haláláig ellátta, esperesi hivataláról azonban 1854-ben lemondott.

Somosi János munkássága és helye kora magyarországi protestáns teológiájában

Somosi nem számított kifejezetten termékeny szerzőnek. Írásait két nagyobb csoportba sorolhatjuk: részint több tanítást szolgáló teológiai jellegű kötetet publikált, részint pedig szótárírói, szótárszerkesztői tevékenysége bizonyult maradandónak. Első komolyabb munkája 1827-ben jelent meg, ekkor egy keresztyén dogmatikai bevezetést készített a hittudományi tanulmányok megalapozásához.⁶ Ezt 1835-ben ismét közreadta, 1843-ban pedig *A hittan első vonásai* címmel átdolgozva publikálta. Legfőbb műve egy közel 1300 oldal terjedelmű kötet *Keresztyén hittudomány* címmel. A könyv 1836–38-ban jelent meg Sárospatakon, s a korszak protestáns teológiai művei közül kitűnt nemcsak terjedelmével, hanem teljességre törekvő szintézis-jellegével is. E monográfia alapos bemutatásával és mélyelemzésével még adós a teológia tudománya, s ennek a hiányosságnak a felszámolását mi sem vállalhatjuk. Helyette csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a szerző a korszakban meglehetősen szokatlan módon részletesen, minden nagyobb szakasz végén pontos iránymutatást ad a témába vágó literatúrára vonatkozóan. Így szellemi forrásainak, kútfőinek a beazonosítása nem okoz nehézséget – legfeljebb csak a feltüntetett szerzők és művek mennyisége hőkentheti meg az olvasót. Ebből fakadóan még ezeknek a feltárása és tételes összesítése is külön kutatást érdemelne.

Somosi magától értetődően hivatkozik – és ha szükséges, a kifejtésekben vitatkozik – a legkülönbözőbb gondolkodókkal. Egyaránt feltűnnek a kötet lapjain Kant és Fichte, Hume és Brehm, Grotius és Herder, Lessing és Niethammer, Benjamin Constant és Schleiermacher művei és gondolatai. Az itt felsoroltak mindegyikére igaz, hogy a természeti törvények, a természetjog és az empirizmus, racionalizmus hangsúlyozásával, netán a vallási tolerancia hirdetésével erőteljesen hozzájárultak a felvilágosodás nyomán kibontakozó teológiai útkeresés kényszeréhez, s bírálták, esetleg meg is tagadták a korábbi (ortodox) hitelveket.⁷

Bár nem mindenhol érhető tetten a kötetben, a szakirodalom eddigi megállapításai szerint Somosi Jánosra egyértelműen hatottak Kant nézetei. Egy 1874-ben megjelent munkájában a – szintén tiszáninnyi református – Szeremlei Sámuel Kant kései epigonjának nevezi őt. Hogy ez a kantianus felfogás mégsem csillan meg a kötet minden lapján, azt Szeremlei azzal magyarázza, miszerint az egyházak hivatalos elvárásai olyan falakat emeltek ezekben az évtizedekben, amelyek miatt a racionalisták csak kevésé színtén és következetesen tudták álláspontjukat kifejteni. Ez mellesleg Szeremlei szerint nemcsak a szerzők tiszta állásfoglalásának a kárára volt, hanem úgy általában a teológia tudománya is sokat veszített miatta: „s épen e miatt, hogy t. i. a tanszékeken az egyháznak, nem pedig az alanyi meggyőződésnek tolmácsaiként ültek, minden hűségese szolgálataik mellett sem tudtak őszinte lelkesedést támasztani tudományuk s a hit iránt.”⁸

Mindenesetre az újabb szakirodalmi kutatások is arra jutottak, hogy Somosi János – és nyomában a sárospataki lelkészképzés – a 19. század első harmadában nemcsak a protestáns ortodoxiától távolodott el, de a klasszikus racionalizmus talajától is elmozdult. A német teológiai, filozófiai és természetjogi szakirodalmat bizonyos késéssel, s még inkább csak töredékesen, esetlegesen követő, azzal a peregrinációjuk során megismerkedő hittanárok–professzorok egyéni narratívájukat, ízlésüket erősen érvényesítő rendszereket alkottak. Ez nagyon nehézé teszi az egyes szerzők, tanárok szellemi irányzatokba való besorolását, hisz kis túlzással ahány szerző, annyiféle csapásirány mutatható ki. Ezt a sokféleséget növelte, hogy a protestáns teológiai irodalom nagyon kevés szintetizáló alapművel, s még kevesebb nem kompilációra épülő, hanem önálló, rendszeralkotásra törekvő munkával rendelkezett. A 19. század első felében jobbra külföldi szerzők szoros vagy szabadabb fordításában merült ki a református hittani szakirodalom. Ezt inkább már csak a század közepén egészítették ki a kisebb lélegzetű, de egyre önállóbb, a nemzeti–nyelvi sajátosságokat jobban érvényesítő alapvetések.⁹

Ezek megszületését nagy mértékben elősegítette, mi több, ösztönözte a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* című közös, református–evangélikus sajtóorgánium 1842. évi megindulása. De a hazai teológiai gondolkodásra különösen a neoabszolútizmus éveiben szünetelő folyóirat újraindulása, az 1858-tól megjelenő új folyam hatott megtermékenyítőleg. A Ballagi Mór által szerkesztett folyóirat egyre markánsabban vált a teológiai liberalizmus orgánumává. Ez pedig elősegítette a hazai teológiai gondolkodás kibontakozását. Előbb a Koncz Sándor által némi malíciával „folyóirat teológiának” nevezett, hírlapi esszékre, hosszabb – de azért alapvetően mégiscsak kicsiny terjedelmű – tanulmányokra, valamint vitacikkekre szorítózkodó diskurzus vált rendszeressé. Majd pedig a század második harmadában mind inkább egyértelművé váltak az álláspontok: a 18. század közepi ortodoxiától eltávolodó, a felvilágosodás természetjogi és logikai vívmányait érvényesítő koncepciókból nőtt ki a teológiai liberalizmus. Az ebbe a nagy halmazba (tehát a teológiai liberalizmushoz, illetve annak szellemi gyökereihez, a racionalistákhoz és a kantianusokhoz) sorolható gondolkodók közös nevezője, hogy nagy hangsúlyt helyeztek többek között a szentírás filológiai értelmezésére és történeti kritikai elemzésére, Jézust és a bibliai eseményeket egyfajta történelmi realitásként fogták fel, s az ezen a határon túllévő dogmákat – változó intenzitású – fenntartással kezelték. Ennek megfelelően az egyházat is mint a hívők szabad akaratából létrejövő, s annak megfelelően folyton változó, átalakuló társadalmi konstrukcióként tisztelték. A másik póluson a 19. század közepére, második harmadára megszilárdult az újortodoxia vagy ébredő teológia álláspontja. Ez lényegében egy visszafordulás a racionalizmusból az ortodoxia irányába, amennyiben az Ige, a Szentírás kijelentés-jellegére, a vallásos tanítások ésszel nem felfogható, nem megragadható elemeire helyezi a fő hangsúlyt.¹⁰

Míg a református újortodoxiának elsősorban Debrecen, a teológiai liberalizmusnak az új feltörekvő egyházi–szellemi centrum, Pest volt a központja. A vidéki iskolavárosok, így például Sárospatak is inkább a teológiai liberalizmus oldalán helyezkedtek el, bár jellemzően egy-egy személyiség gondolkodásában, írásaiban is felfedezhetőek a besorolást tovább nehezítő eklektikus jegyek.

Ezt az inkább a felvilágosodás pártján elhelyezkedő, de egyfajta billegő magatartást kiváloán illusztrálja Somosi János esete is. Kant iránti egyértelmű rokonszenve, valamint a felvilágosodás legkitűnőbb elméi iránti, már idézett nyitottsága elvileg egyértelművé teszi a besorolását. Ugyanakkor a kérdéskör egyik kortárs szakavatott szerzője, Kovács Ábrahám hangsúlyozza: miközben Somosi nagy jelentőséget tulajdonított a „az ész józanságainak”, a szintiszta racionalizmustól mégis óvakodott. Ezzel szemben a vallást természeti és kijelentett részre osztotta, s ezáltal megteremtette a kétféle értelmezés lehetőségét.¹¹ Ily módon pedig közélet a 19. század derekán már sokakat megszólító irányzathoz, a szupranaturalizmushoz. A szupranaturalizmus a racionalizmus talajáról a Schleiermacher-féle teológiai romantika irányába való elmozdulást jelentette. A szupranaturalisták ugyanis elfogadták az isteni kijelentés természetfelettségét, s így védelmükbe vették a hitigazságokat. Az ezen alapuló teológiai romantika a hit kérdésében az érzelmek domináns jelentőségét hirdette – miközben a vallás és az egyház társadalomban betöltött funkcióját illetően megmaradt az alapvetően liberális állásponton.¹²

Következtetések: egy közvetítő protestáns teológus az Akadémián?

Az eddig leírtak alapján levonhatnánk azt a következtetést, hogy Somosi János személyében az Akadémia tagságába egy a felvilágosodás teológiai–filozófiai tanításaival rokonszenvező, de azoknak az egyházi pozíciókat már veszélyeztető túlzásaitól tartózkodó, kompromisszumra mindig kész, a különböző dogmatikai táborok között közvetíteni képes teológus került, aki különösen széles körű olvasottságával letéteményese lehetett a protestáns teológiai nézetek közötti közös nevező keresésének.

Miközben pontosan egyelőre nem ismerjük a reformkori akadémiai tagsághoz vezető feltételeket, s nem tudjuk elkülöníteni a Tudós Társaságba vezető tipikus útvonalakat, erős a gyanúnk, hogy a fenti értelmezés inkább téves, mint igaz. Egyfelől azért, amit már hangsúlyoztunk: a protestáns teológusok szinte egyenként képviseltek más-más markáns nézőpontot, s általában egy-egy gondolkodó életműve önmagában is eklektikus volt. Ily módon pedig egyszerűen nem tartott ott az 1830-as években a magyarországi protestáns teológiai gondolkodás, hogy bármilyen táborok között lehetett és kellett volna egyensúlyozni, közvetíteni. Másfelől nem feledhetjük: Somosi levelező taggá választása 1834 novemberében történt, jónéhány évvel előbb, minthogy a saját korában kétségtelenül egyedülállóan monumentális keresztyén hittudományi monográfiája megjelent volna. 1834-et megelőzően csupán egy propedeutikai célú tankönyve jelent meg teológiai témában – nem valószínű, hogy ilyenért akadémikus rang járt volna.

Ugyanakkor Somosi János életművének van egy másik, nagyon fontos ága. A már említett szótárírói működése már az 1830-as évek elején feltűnő eredménnyel járt: 1832-ben jelent meg *Sidó grammatika. Hálai professor Gesenius Wilhelm után tanítványai számára* című tankönyve, amelyet a következő évben követett egy két részre osztott munka: az első kötet maradt a grammatika, a második könyv pedig olvasási gyakorlatokat és hozzátartozó szótárjegyzéket tartalmazott. Mindkét kiadványt Budán nyomtatták. A mű eredeti szerzője, Wilhelm Gesenius pedig különösen figyelemre méltó tudós: a hallei–wittenbergi egyetem professzora rendkívüli népszerűségnek örvendő tanár volt, előadásaira ezres (!) nagyságrendben özönltek a hallgatók. Az első olyan hebraista volt, aki racionalista alapokon szakított a zsidó mint szent nyelv felfogással, s a hébert (valamint az egyéb keleti nyelveket) a grammatikai összefüggések irányából vizsgálta, s a kapott eredményeket történeti, archeológiai és vallástudományi kontextusba helyezte. Ezáltal pedig a hebraisztika egyik legfontosabb, úttörő jelentőségű alakjaként tisztelik máig.¹³

Minden bizonnyal Somosi János Gesenius művének magyarra ültetésével ért el olyan eredményt, amelyet a nyelvi–filológiai kérdések iránt egyébként is fogékony tudós társaság áttörésként értékelt. Somosi ráadásul aktív maradt ezen a területen: a megválasztása körüli hónapokban dolgozott a *Biblia* egy új kiadásán, ami aztán 1835-ben jelent meg Sárospatakon. Majd pedig aktív szerepet vállalt a Zsarnay Lajos által szerkesztett *Görög–magyar szótár* előkészítési munkálataiban (ez már csak a halála után, 1857-ben került ki a nyomdából).

A Magyar Tudós Társaság reformkori tagságának összetételét vizsgálva erős lehet a gyanúnk, hogy Somosi Jánosnak a megválasztását sokkal inkább segítette nyelvészeti irányú, mint teológiai jellegű érdeklődése. Bár az a tény, hogy a reformkorban szinte minden tényező (pl. felekezeti hovatartozás, diszciplináris arányok, kultúrrégiók) mentén közismerten egyfajta egyensúlyozó szerepre törekvő Akadémiának az inkább tartózkodó, fontolva haladó Budai Ézsaiás után a maga felvilágosult racionalista nézeteivel épp ő lett a második protestáns hittudós tagja, a teológiai aspektus fontosságát sem cáfolja.¹⁴

Jegyzetek

1 Somosi tartotta aztán a halotti beszédet Kövy fölött. Ennek egy részlete megjelent az országos tudományos sajtóban: G. L.: Néhai Kövy Sándor felett Tiszt. Somossy János Professor Úr által tartott beszédnek biographiai része. = Tudományos Gyűjtemény 1834. 8. k. 84–87. o. A kérdésről átfogóan lásd: Bolvári-Takács Gábor: A Sárospataki Református Kollégium és a Magyar Tudományos Akadémia szellemi kapcsolatai = Zempléni Múzsza, XV. évf. 2. szám, 2015. nyár, 21–33. o.

2 A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Posztdoktori Ösztöndíjának és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

3 Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Budapest, 1996. 149–150. o.

4 Erdélyi Ilona: Peregrináció és a tudásvágy. Somosi János sárospataki tanár úti naplója 1814-ből. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): Pázmány nyomában. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére. Vác, 2013. 140–141. o.

5 Ismerünk egy Somosi eseténél sokkal károsabb, mondhatni: tragikusan végződő hasonló pozícióhalmozást. Az 1870-es években Antalfi Jánossal esett meg, hogy egyszerre volt jogtanár, a főiskola jogigazgatója, az intézmény közigazgatója, a tápintézet vezetője, s nem utolsósorban a Sárospataki Népbank igazgatósági elnöke. A többszörös átfedések szövevényes hálójába aztán belegabalyodott Antalfi, s az ellenőrizhetetlen pénzügyi tranzakciók során egy nagyobb összegnek nyoma veszett, amiért sikkasztás vádjával letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Az ügy rendkívül tanulságos az 1870-es évekbeli kisvárosi miliőre vonatkozóan: Ugrai János: Megtévedt jellemek, eltorzult struktúrák. Előtanulmány egy professzor bukásának társadalomtörténeti elemzéséhez. In: Sasfi Csaba – Ugrai János (szerk.): Iskola, művelődés, társadalom. Az oktatás, nevelés és művelődés társadalomtörténeti látószögei. Rendi társadalom – polgári társadalom 29. Budapest, 2017. 81–97. o.

6 Somosi János: A dogmatika teológiának első vonásai. Kezdő tanítványainak számára. Sárospatak, 1827.

7 A felsoroltak közül talán csak Brehm neve cseng ismeretlenül: Georg Niklas Brehm (1753–1811) lipcsei filozófia-professzor, akinek a filozófiája az empirizmuson és a természeti törvényeken alapult. Klemme, Heiner F. – Kuehn, Manfred (Ed.): The Bloomsbury Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers. Bloomsbury Academic. Londod – Oxford – New York – New Delhi – Sidney, 2016. 95. o.

8 Szeremley Sámuel: Vallás-erkölcsi és társadalmi élet Magyarországon 1848 óta. Budapest, 1874. 66. o.; Sári Szabó Katalin: Az irodalmi Deák-párt és a „protestáns etika”. In: Cieger András (szerk.): „Hazám tudósi, nagy könyvet vevének!” Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai. Budapest, 2017. 300. o.

9 Fizély Ödön: A német racionalizmus. = Theologiai Szaklap. 16. évf. 1918. 3. szám, 70–72. o.; Kovács Ábrahám: Hitvédelem és egyháziasság. A debreceni új ortodoxia vitája a liberális teológiával. Budapest, 2010. 25–26. o.

10 Barcza József: A racionalizmus teológiatörténeti háttere. = Református Egyház. XXI. évf. 1969. 12. szám, 257–259. o.; Kovács Ábrahám, i. m. 30–32. o.; Kolombán Vilmos: Kolombán Vilmos József: Mítosz és valóság. Huszti András értékelése a 19. században. In: Kolombán Vilmos József (szerk.): A „recepta religiók” évszázadai Erdélyben. Egyháztörténeti tanulmányok. Erdélyi Református Egyháztörténeti Füzetek 25. Kolozsvár, 2019. 170–172. o.

11 Kovács Ábrahám, i. m. 25–27. o.

12 Bátoriné Misák Marianna: Egy elfelejtett élet a 19. század útvesztőjéből. Zsarnói Zsarnay Lajos élete és munkássága. Sárospatak, 2017. 225–227. o.

13 Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius (1786–1842). Schorch, Stefan – Waschke, Ernst-Joachim (Hrsg.): Biblische Exegese und hebräische Lexikographie. Das „Hebräisch-deutsche Handwörterbuch“ von Wilhelm Gesenius als Spiegel und Quelle alttestamentlicher und hebräischer Forschung, 200 Jahre nach seiner ersten Auflage. Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft. 427. Berlin–Boston, 2013.

14 Budai Ézsaiás „szemléleti konzervatívizmusát” erősen hangsúlyozza: Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest, 1996. (Harmadik, kiegészített kiadás.) 583. o.

RETKES Attila
Józan Miklós
unitárius püspök
emlékezete

Több mint négy évtizeden át – 1899-es budapesti lelkészi kinevezésétől 1941-es püspökké szenteléséig – Józan Miklós volt a magyarországi (Erdélyen kívüli) unitárius egyházrész első számú, meghatározó személyisége. Fáradhatatlan szolgálatát a kolozsvári egyházi központ és magyarországi lelkésztársai is elismerték. A trianoni békediktátum utáni, felekezeti szempontból válságos időszakban tanúsított helytállása, a húszas-harmincas évek élénk budapesti unitárius egyházközségi és egyháztársadalmi élete, valamint a nemzetiszocialista és hungarista eszmékkel szembeni következetes fellépése a 75 éve elhunyt Józan Miklóst a 20. század kiemelkedő magyar protestáns püspökeinek sorába emeli. Szimbolikus értékű, hogy a Lakiteleki Népfőiskola Keresztény Panteonjában Józan Miklós mellszobra (Szabó-Imrefia Béla alkotása) a református Ravasz László és az evangélikus Ordass Lajos szobra mellett kapott helyet.

Pályakép

Józan Miklós 1869. december 6-án született a Torda-Aranyos megyei Túr községben. Apját igen korán elveszítette. „Posztumusz gyerek vagyok: édesapámat, Józan Elek sinfalvai kántortanítót hat hónappal a születésem előtt, a mezőn agyonsújtotta a villám” – idézte fel a tragédiát egy életút-interjúban.¹ Mostohaapja, Borbély Lajos tordai kovácmester nevelte fel, akire hálásan emlékezett.² Tanulmányait Tordán és Kolozsváron, unitárius elemi iskolában és gimnáziumban végezte, majd jelentkezett a teológiára, ahol a legkiválóbb növendéknek bizonyult. 1888-tól legátusként (Hódmezővásárhely), majd segédlelkészként (Polgárdi) a mai Magyarország területén szerzett gyakorlatot.

1893-ban Józant az egyház Oxfordba küldte tanulni – itt alapozta meg kiváló angol nyelvtudását, brit és amerikai testvéregyházi kapcsolatait, amelyek végigkísérték szolgálatát. 1896-ban az erdélyi unitarizmus egyik központja, Torockó hívta meg lelkészének. Mívesen megírt keresztlési és temetési beszédeiről, gyülekezetépítő-közösségszervező tevékenységéről fél évszázaddal később, a temetésén utóda, Benczédi Domokos lelkész emlékezett meg. Torockói szolgálata idején Józan megnősült: Haftl Etelkával ötven évig éltek házasságban, s három fiúgyermekük született, akik közül 1941-ben – Józan püspökké választása idején – „a legidősebb, Miklós a Gázművek tisztviselője, Dezső az Anyagvizsgáló Intézetnél van; a legkisebb, Gyurka az OKH-nál tisztviselő.”³ Halálakor, 1946 januárjában a püspöknek három unokája volt: Mária, Miklós és György.⁴

Józan Miklós 1899. október 1-én lett a Budapesti Unitárius Egyházközség lelkésze, és a tisztséget 1941. június 29-ig töltötte be. Ezen a napon a Magyar Unitárius Egyház

Főtanácsa a Varga Béla lemondásával megüresedett püspöki tisztségre Józant választotta meg, aki élete utolsó négy évére visszaköltözött Kolozsvárra. Beiktatását 1941. november 16-án tartották.⁵ Az idős budapesti lelkész megválasztásával az unitárius egyház (Észak-Erdély visszacsatolása után) demonstrálni akarta régi-új területi egységét. Mint Ferenczy Géza főgondnok megfogalmazta: „a magyar unitarizmus jogilag soha nem ismerte el a magyar unitárius egyháznak részekre darabolását; tehát már az első alkalommal sietett kifejezést adni ennek. Azzal, hogy a hatalmasok által önkényesen elszakított részen élő Józán Miklóst hozta vissza az ősi Édesanya kebelére, s nagy többséggel emelte a magyar unitarizmus egyetlen püspöki székébe.”⁶

Zsinati és főtanácsai felszólalásaiban⁷ Józán Miklós igyekezett csillapítani az egyházon belüli személyi ellentéteket. Életkorából és a püspöki tisztség formális jellegéből adódó, korlátozott lehetőségei ellenére arra törekedett, hogy megakadályozza a Gelei József főgondnok és Abrudbányai János teológiai dékán nevével fémjelzett szélsőjobboldali irányzat térnyerését.⁸ 1944. május 1-jén beadványt készített Kolozs vármegye és Kolozsvár előljárói számára, amelyben méltányos bánásmódot kért a zsidó származású magyar állampolgárokkal szemben.⁹ Három hónappal később a magyar kormányhoz fordult a zsidó származású unitáriusok ügyében.¹⁰ A szovjet csapatok romániai bevonulása után az idős püspököt tetteleges bántalmazás érte: háza kapujában két férfi és egy nő többször megütötte, az eszméletét is elveszítette.¹¹ 1944 szeptemberében román értelmiségiek az azonnali fegyverszünet megkötése mellett foglaltak állást, s ekkor a négy erdélyi magyar püspök, köztük Józán Miklós is „ebben az értelemben megfogalmazott emlékirattal fordult Magyarország kormányzójához. Emiatt a Gestapótól kellemetlenségben is volt része.”¹² 1945 szilveszterén Józán tüdőgyulladásban megbetegedett, és 1946. január 7-én, életének 77. évében elhunyt. Temetési szertartását január 11-én Kolozsvárott, a Házsongárdi temetőben tartották.

Józán Miklós egyházzolgálatának értékelése előtt meg kell emlékeznünk nagyszerű szónoki képességeiről és szépirodalmi munkásságáról. Több mint 4000 prédikációt tartott, amelyeknek csak töredéke maradt fenn írásban.¹³ A bibliai textus gondos kiválasztása mellett ragaszkodott a 19. század végén kialakult, angolszász mintákat követő, szabadelvű unitárius hitfelfogáshoz. Beszédeiből nem hiányzott a hazafias pátosz, de a nacionalista, románellenes kijelentésektől, a határrevízió nyílt követelésétől tartózkodott. Gimnazista korától vonzódott a szépirodalomhoz, a zenéhez és a színházművészethez. 1933-ban a *Déliabáb* című kulturális lapnak elmondta: teológiai hallgatóként, de még fiatal papként is ódákat, lírai költeményeket, dalszövegeket írt, és felmerült benne, hogy a lelkészi pályát elhagyva színésznek áll. Csak nevelőapja halála erősítette meg benne végleg a papi hivatástudatot.¹⁴ A versírással sohasem hagyott fel: János Zsigmond fejedelem tiszteletére írt költeménye megjelent a *Pesti Hírlapban*.¹⁵ A *fejedelem és papja* című, verseket és prózai írásokat is tartalmazó kötetében ugyancsak János Zsigmondnak, illetve Dávid Ferencnek állított emléket.¹⁶ Másik terjedelmes kötete, a püspökké választása után kiadott *Aratás* költeményeket, prózaverseket, egyházi beszédeket, angoltól fordított keresztény teológiai tanulmányokat tartalmaz.¹⁷ Rádiós beszédeinek és alkalmi előadásainak gyűjteménye is megjelent önálló kötetben, *Szemtől szembe* címmel.¹⁸

Polgárdi egyházzolgálat (1890–1893)

Több mint két évszázaddal a pécsi Mindenszentek templomában tartott utolsó antitrinitárius istentisztelet után, az 1880-as évek végén a Dunántúlon is újra megjelent az unitarizmus. A Fejér megye nyugati részén található Polgárdiban 1888. július 22-én mintegy 180 fős unitárius gyülekezet alakult. A helyi református lelkész konfliktusba került híveivel: nem becsülte

a földműveseket és állattenyésztőket, feljelentette a gondnokot, szankciókat alkalmazott a presbiterekkel szemben, beleszólt a templomi ülésrendbe, amit az érintett családok sérelmeztek. Végül a módosabb gazdák közül a Császár, a Berki és a Takács család kivált a református egyházközségből. A Császár családnak Sármelléken élt egy szabadelvű nézeteket valló református lelkész rokona, aki azt tanácsolta, hogy áttérési szándékukkal keressék meg Nagy Lajos kolozsvári unitárius esperest, egyházi főjegyzőt. Az áttérés gyakorlati lebonyolítására Berki József (1840–1900), a Polgárdi Unitárius Leányegyházközség alapítója és első jegyzője vállalkozott. A kolozs-dobokai esperességgel konzultálva kidolgozta a megalakuló – szervezetileg a Budapesti Unitárius Egyházközséghez tartozó – fiókegyházközség működési szabályzatát és szertartásrendjét, sőt unitárius prédikációs könyvet is összeállított.¹⁹

Az áttért családok 100–200 holdas gazdák voltak, így hamarosan módjukban állt telket vásárolni imaház, unitárius iskola és lelkészlakás céljára. A gyülekezet – a faluban őshonos Batthyány grófi család ajándékaént kapott kertben – temetőt is kialakított. 1886 és 1900 között – Polgárdi központtal – dunántúli unitárius szórvány alakult Felsőiregen, Iszkaszentgyörgyön, Magyarladon, Seregélyesen, Somogyhatvanban és Vilonyán. E szórványokat Erdélyből áttelepült családok hozták létre, de hamarosan helyi reformátusok, evangélikusok, olykor katolikusok is csatlakoztak hozzájuk.²⁰ A fiókegyházközség megalakulását követő másfél évben Derzsi Károly, a Budapesti Unitárius Egyházközség lelkésze havonta tartott istentiszteletet Polgárdiban. A presbitérium 1888. szeptember 9-i ülésén elhatározta, hogy önálló polgárdi segédlelkész kirendelését kéri, s ehhez lakást, teljes ellátást és évi 100 forint fizetést biztosít. 1888. október 2-án a Budapesti Unitárius Egyházközséghez fordultak, hogy a lelkészi fizetést évente 150 forinttal egészítse ki.²¹ Józán Miklós segédlelkészi kirendelése 1890 januárjában történt meg.

A fiókegyházközség állapotáról árnyalt képet fest Józán 1890. évi segédlelkészi jelentése, amelyet a közgyűlés elé terjesztett.²² Polgárdiban minden vasárnap délelőtt és délután is tartottak unitárius istentiszteletet, amelyet keddi és csütörtöki áhítatok egészítettek ki. A vizsgált évben Józán három keresztelei, egy esketési és hat temetési szertartást végzett, amelyeken a gyülekezet tagjai jelentős számban vettek részt. Az unitárius elemi iskolát egy római katolikus és néhány református gyermek is látogatta. Gyarapodott a fiókegyházközség könyvtára, ahová a *Keresztény Magvető* és az *Unitárius Közlöny* című felekezeti lapok hiánytalanul megérkeztek. 1890. december 31-én a Polgárdi Unitárius Fiókegyházközség lélekszáma 247 fő volt; a vilonyai szórványban 62, Iszkaszentgyörgyön 35, Magyarladon 49 unitárius élt.²³ Józán 1893 őszén – püspöki kirendeléssel – megkezdte oxfordi tanulmányait, így polgárdi szolgálata véget ért. Rövid ideig Szász András helyettesítette, majd Demeter Dénes évei következtek. A polgárdi egyházközség virágkora az első világháború kitöréséig tartott.

A budapesti egyházzolgálat dokumentumai

Az 1899. október 1-én tartott egyházközségi közgyűlésen Bedő Albert gondnok indítványozta, hogy a pénztárnoki tisztéről lemondott Márai Lajos helyett ezt a feladatot is az új lelkész, Józán Miklós lássa el. A felvetés ellentétben állt az Egyházi Főtanács vonatkozó határozatával, de a jelen lévő Ferencz József püspök – Józán iránti bizalmát kifejezve – támogatta a javaslatot.²⁴ Az 1899. december 12-ei ülésen Józán Miklós felkérte a presbitériumot, hogy az egyházfenntartói járulék hatékonyabb beszedése és a szórványban élő unitáriusok lelkigondozása érdekében a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivataltól szerezzék be a magyarországi állandó lakcímmel rendelkező unitáriusok névsorát.²⁵ 1901

nyarán Józán kezdeményezte, hogy a kolozsvári Dávid Ferenc Egylet mintájára Budapesten is hozzanak létre hasonló egyháztársadalmi szervezetet.²⁶ A presbitérium 1901. december 18-ai ülésén megbízta a lelkészt, hogy állítsa össze a budapesti unitárius hitoktatás részletes tantervét. Ettől kezdve Józán egyik legfontosabb feladatának tartotta a Budapesten és a közeli szórványokban élő unitárius diákok hitoktatását, amit személyesen irányított.²⁷

Az 1920-as évek elején a – trianoni békediktátum következményeként – Magyarországra menekült erdélyi unitáriusok száma jelentősen megnövekedett, az anyaegházal való kapcsolattartás viszont teljesen ellehetetlenült. Ekkor Józán megalapította az *Unitárius Értesítő* című felekezeti havilapot.²⁸ A Budapesten szerkesztett orgánum elsősorban a magyarországi unitáriusokhoz kívánt szólni, de ismeretterjesztő rovatai által missziós célokat is szolgált. Józán az erdélyi terjesztés megszervezésére komoly erőfeszítéseket tett, mert jelmondata ez volt: „az *Unitárius Értesítő* minden unitárius ember asztalán ott legyen!”²⁹ A lapot az első hat évben maga szerkesztette, majd 1929-től lelkésztársai (Barabás István, Iván László, Ferencz József, Szent-Iványi Sándor) vették át ezt a feladatot.

Már az első szám beköszöntője egyértelművé tette, hogy a csonka ország unitáriusai minden tekintetben ragaszkodnak „azokhoz a családi szent hagyományokhoz, amelyek mindnyájunkat odafűznek a mi hitünk ősi földjéhez, szép Erdélyországhoz.”³⁰ A lapban kezdettől hangsúlyosan szerepeltek az erdélyi témák: szépirodalmi művek, egyháztörténelmi írások. A megjelent 23 évfolyamban (1922–1944) mindvégig érezhető, hogy a lapot a Budapesti Unitárius Egyházközség lelkészei és munkatársai szerkesztették: az *Unitárius Értesítő* sok esetben egyházközségi hírlevélnek tekinthető, miközben a vidéki egyházközségek híradásai szórványosak, esetlegesek. Az 1930-as évek elejére megszilárdult a lapstruktúra. Az *Isten előtt*, az *Eszmék világa* és a *Jövő útjain* című rovatok az unitárius hitelvekkel és eszmerendszerrel, a *Hősök, emberek* rovat a felekezet múltjának jelentős személyiségeivel foglalkozott. Minden lapszámban helyet kaptak az egyháztársadalmi szervezetek és az unitárius ifjúság hírei, a brit és amerikai hittestvérekkel foglalkozó cikkek, illetve könyvismertetések. Az *Unitárius Értesítő*nek jelentős szerepe volt a trianoni trauma után elkeseredett, szétszóródott magyarországi unitárius közösség újjászervezésében.

Józán Miklós az International Association for Religious Freedom (IARF) és az American Unitarian Association kongresszusai, közgyűlései alkalmával többször járt az Egyesült Államokban. Kiemelkedő jelentőségű az 1925. évi, több mint kéthónapos látogatás, amelynek során nemcsak a testvéregyházközségi kapcsolatokat mélyítette, hanem a „magyar ügyre”, a trianoni békediktátum igazságtalanságára is felhívta a nyilvánosság figyelmét. Az ekkor már 90 esztendő Ferencz József püspököt hivatalosan helyettesítő, ezáltal az erdélyi unitáriusokat is képviselő Józán 1925. március 21-én érkezett az Egyesült Államokba, ahol egy hónapot töltött a clevelandi magyar közösségek körében. Hangsúlyozta: „nem pénzügyűjtő célból jöttem Amerikába, hanem tisztára egyházi misszióval, viszont eltagadhatatlan, hogy missziómnak – bármennyire egyházi – magyar jellege és vonatkozása is van.”³¹ Józán meglátogatta a Cantonban, Akronban, Alliance-ban, Martinsferryben és Youngstownban élő magyarokat – az unitáriusok mellett református közösségeket is. A clevelandi unitárius templomban angol nyelvű előadást tartott Magyarország társadalompolitikai helyzetéről. Az American Unitarian Association bostoni konferenciáján (1925. május 10–17.) való részvétel előtt a New York-i All Souls unitárius templomban tartott istentiszteletet. Áttekintette az unitárius egyháztörténelmet, és a trianoni békediktátumot a mohácsi vésznél is borzalmasabb, pusztítóbb veszedelemnek nevezte. Újságírói kérdésre hangsúlyozta: „a politika labirintusának tekervényes útjait nem járom, nem feszegetem tehát a ma eseményeit Dávid Ferenc és Kossuth Lajos véráztatta földjén.”³²

Józán Miklós 1933 őszén ünnepelte lelkésszé szentelésének negyvenedik évfordulóját. A Budapesti Unitárius Egyházközség által szervezett ünnepségen (1933. október 8.)³³ az erdélyi testvérek üdvözlését gimnáziumi barátja, Gál Kelemen egyháztörténész, kollégiumigazgató tolmácsolta. A Pázmány Péter Tudományegyetem, a Magyar Királyi József Műegyetem és a Székesfehérváros képviselői mellett beszédet mondott Ravasz László református és Raffay Sándor evangélikus püspök, valamint Hevesi Simon neológ főrabbi. A jubileumra elkészült Józán mellszobra, amelynek alkotója ismeretlen.³⁴ „Büszke vagyok arra, hogy halálom után ez a szobor hirdeti majd létezőmet, de azért mégis azt kérem az Úristentől, hogy minél tovább tartsa meg az eredetijét”³⁵ – fogadta tréfásan a jókívánásokat Józán Miklós, aki a hívektől egy aranykötésű Bibliát kapott ajándékba.³⁶ Horthy Miklós kormányzó a jubileum alkalmából a püspöki vikáriusnak a II. osztályú magyar érdemkeresztet adományozta a csillaggal.³⁷ Az évforduló alkalmából interjút készített Józánal *Az Est*,³⁸ a *Magyarság* című napilap pedig méltató cikket közölt pályájáról.³⁹

Az 1941. június 29-én püspökké választott Józán Miklóst október 5-én díszközgyűlésen búcsúztatta a Budapesti Unitárius Egyházközség. Erdemeire – kultuszminisztériumi és fővárosi tisztségviselők mellett – Ravasz László református püspök, Kovács Sándor evangélikus püspök, Boér Elek törvényszéki főbíró (a magyar békerevíziós törekvések egyik vezető személyisége) és Keken András Deák téri evangélikus lelkész hívta fel a hívek és a szélesebb közvélemény figyelmét.

A magyarországi unitárius egyházzész irányítása

A mai Magyarország területén létrejövő Duna–Tiszamenti Unitárius Egyházkör megalapítását Márai Lajos budapesti presbiter vetette fel, 1902. május 18-án. Azzal érvelt, hogy a Budapesti Unitárius Egyházközség mellett már az Alföldön (Hódmezővásárhely) és a Dunántúlon (Polgárdi) is önálló egyházközség működik. Ezek jelentős adminisztrációt igényelnek, amit megnehezít a Kolozsvártól való földrajzi távolság. A presbitérium felkérte Józánt, hogy az egyházalkotmányi, adminisztratív és pénzügyi szempontokat megvizsgálva intézzen memorandumot az Egyházi Főtanácshoz.⁴⁰ Öt hónappal később a kolozsvári főtanács úgy döntött: a három egyházközségből, a hozzájuk tartozó leányegyházközségekből és az újonnan (1902. július 27-én) alakult Füzesgyarmati Unitárius Egyházközségből⁴¹ megalakítható a Duna–Tiszamenti Egyházkör mint önálló esperesség.⁴² Ferencz József püspök reményét fejezte ki, hogy „a nyugati részek rendezése és a Kolozs-Dobokai Egyházkörsből való kiszakítása az egyház javára válik.”⁴³ Ferencz egy személyesebb hangú, a belső problémákat feltáró püspöki iratban is megemlékezett az új esperességről.

Az 1902. november 23-án megalakult Duna–Tiszamenti Egyházkör a kolozs-dobokai, aranyos-tordai, kükküllői, marosi, székelykeresztúri, udvarhelyi, felső-fehéri és háromszéki mellett a kilencedik unitárius esperességgént jött létre. Az egyházkör formálisan 1923-ig, ténylegesen 1920 nyaráig működött.⁴⁴ Az alakuló közgyűlésen Józán Miklóst esperesnek választották, munkáját főjegyzőként Barabás István lelkész segítette; az egyházkör két felügyelő gondnoka báró Daniel Gábor és Kovács József lett. Az egyházkört mindvégig az a négy egyházközség – Budapest, Hódmezővásárhely, Polgárdi, Füzesgyarmat – alkotta, amely már az alakulás időpontjában is működött.

A polgárdi gyülekezetben és szórványokban gondot okozott az állandó lelkész és tanító hiánya. Berki Józsefnek, az egyházközség alapítójának 1900-ban bekövetkezett halála után a gyülekezet világi vezetése is gazdátlanul maradt. Az unitárius elemi iskola 1914-ben megszűnt. Az 1910-es években megnagyvást hozott Bartók Géza lelkész kinevezése.

Füzesgyarmaton az újonnan alakult gyülekezet 1903 tavaszán saját templom építését határozta el. A templomszentelési ünnepséget november 8-án, Józán Miklós szószéki szolgálatával tartották. 1907-ben megvásárolták az unitárius templommal szemben található házat, ahol iskolát, lelkészi irodát, tanítói és lelkészi lakást rendeztek be. Az 5000 korona értékű beruházást a hívek adományaiból és a Budapesti Unitárius Egyházközség kölcsönéből fedezték. A következő fejlesztés a templom tornyának megépítése és a harangok beszerelése volt, ami 1911-ben valósult meg. Füzesgyarmaton is gondot okozott, hogy a kolozsvári püspökség – paphiány miatt – nem tudott állandó lelkészt küldeni a gyülekezetnek. Józán Miklós és a Hódmezővásárhelyről beszo­l­gá­ló Ádá­mosy Gábor mel­lett a hívek lelki­gondozását elsősorban Gálffy Kálmán hitoktató-tanító végezte. Helyére Kiss Sándor érkezett, aki három éven át szolgált Füzesgyarmaton. 1913 és 1915 között Bárka József, Végh Mihály és Fazakas Béla beszo­l­gá­ló­ként, felváltva látta el a lelkészi feladatokat. 1915-ben, püspöki kinevezéssel Kincses László került a gyülekezetnek, aki 1934-ig szolgált Füzesgyarmaton.

A Duna–Tiszamenti Unitárius Egyházkör 1914-ig kiegyensúlyozottan, a kolozsvári központ szoros felügyelete alatt működött. Az első világháború éveiben az egyházköri munka súlypontja az Erdélyből menekült lelkészek, kántorok, tanítók és unitárius hívek megsegítése felé tolódott el. 1918-ban és 1919-ben az egyházkör vezetése egyáltalán nem ülésezett. Az 1920. július 4-én, Hódmezővásárhelyen tartott egyházköri közgyűlésen – a Trianon után kialakult helyzetre reagálva – Józán Miklós püspökhelyettesi kinevezést kapott, majd 1923-tól a püspöki vikárius címet használta. Ezzel a IX. esperesi kör munkája a korábbi formában lezárult. Magyarországon ekkor mindössze öt unitárius lelkész tevékenykedett: Budapesten Józán Miklós, Hódmezővásárhelyen Barabás István, Füzesgyarmaton Kincses László, Polgárdiban Kozma Zoltán, valamint a főváros környéki szórványokért felelős hitoktatóként Kalmár Bíró Lajos.

A trianoni békediktátum aláírása után a Magyar Unitárius Egyház vezető testületeinek több mint három évre volt szükségük, hogy megtalálják azt a szervezeti formát, amely a magyarországi egyházzrésznek kényszerű jogi-szervezeti önállóságot biztosít, teológiai kérdésekben azonban minden hatáskört magánál tart. Így jött létre a Püspöki Vikáriátus, amelyben az operatív döntéseket az Egyházi Igazgató Tanács (az erdélyi Egyházi Képviselő Tanács magyarországi társszervezete) hozta. Józán Miklósnak a Duna–Tiszamenti Egyházkör 1922. július 2-án, Polgárdiban tartott közgyűlésén felolvasott esperesi jelentése megállapította: „szegény magyar hazánk mai válságos helyzetében egyházkörünk is még mindig ég és föld között lebeg, mint a Mohamed koporsója”⁴⁵ Józán arra utalt, hogy már 1920-ban kezdeményezték egy magyarországi Egyházi Intéző Bizottság létrehozását, amit az Egyházi Főtanács támogatott, de az érdemi munka nem kezdődhetett meg. A Kolozsvár és Budapest közötti tárgyalásokon a közvetítői szerepet Ferenczy Géza főgondnok vállalta magára. Az esperesi jelentésből kiderül, hogy – néhány megszünt szórvány kivételével – a magyarországi unitárius egyházzervezet átvészelte a világháborút, az 1918/19-es események és Trianon megpróbáltatásait.⁴⁶

Keserű hangvételű volt Józán Miklósnak az 1922. évről szóló esperesi jelentése. Az önálló magyarországi egyházzervezet vonatkozásában nem történt előrelépés. Józán és a világi vezetést képviselő Beke Mózes székesfővárosi iskolaigazgató vendégként részt vehetett az 1922. október 29-én és 30-án tartott Egyházi Főtanácson, de nem szólalhattak fel. Az esperes ekkor már nem is a kolozsvári főhatóságoktól, hanem a brit és amerikai hittestvérektől várta a magyarországi unitárius egyházzrész helyzetének normalizálását. Az egyháztagok és az elvégzett szertartások számára vonatkozó adatokat Józán (az Erdélyből menekülő unitáriusok nagy száma miatt) megbízhatatlannak nevezte.⁴⁷

1923. szeptember 24-én Józán Miklós levélben fordult az Egyházi Képviselő Tanácshoz, amelyben közölte: „a IX. egyházkör jogi helyzetének kérdése a független Magyarország területén való egyházkormányzás szempontjából további halasztást nem tűr.”⁴⁸ Felhívta a figyelmet, hogy több mint három éve eredménytelenül kéri a szervezeti önállóságot, ezért főhatósági engedély nélkül hozták létre az Unitárius Egyházi Intéző Bizottságot. E testületet azonban csak ideiglenesnek gondolják, mert Tóth György egyházzjogász kidolgozott egy új tervezetet, amely Püspöki Vikáriátus és Egyházi Igazgató Tanács létrehozását javasolja.⁴⁹ Ekkor az Egyházi Képviselő Tanács javaslatára a Főtanácsi Bizottság a magyarországi egyházzrész nagyobb önállósága mellett foglalt állást, majd 1923. november 4-én az Egyházi Főtanács is jóváhagyta a magyarországi Egyházi Igazgató Tanács létrehozásáról szóló javaslatot.⁵⁰ Józán Miklós 1924. június 29-én, Dévaványán felolvasott esperesi jelentésében joggal jelenthette ki: „van már az egyházközségi és egyházköri szervezet mellett ebben a hazarészben is egy új szervezet, az úgynevezett harmadik fokozat, amely a maga átruházott jogkörével megfelel az E. K. Tanácsnak.”⁵¹ Az esperesi jelentés felhívta a figyelmet az egyházkör súlyos anyagi nehézségeire, illetve arra a problémára, hogy az 1923. évi állami statisztikákban a Magyarországon élő unitáriusok lélekszáma jóval alacsonyabbnak volt feltüntetve a valóságnál, ami kedvezőtlenül érinti a felekezeti elemi iskolákat és a hitoktatókat.

A magyarországi Egyházi Igazgató Tanács 1924. június 14-én, a Koháry (ma Nagy Ignác) utcai egyházi központban tartotta alakuló ülését, ahol megválasztották a főgondnoki hatáskörrel rendelkező világi elnököt, a titkárt, a jegyzőket, a jogtanácsost és az állandó egyházkerületi bizottságok (pénzügyi, nevelésügyi és jogügyi) elnökét, tagjait. Józán megfogalmazása szerint „ennek a szervezetnek végleges megalakítása azért volt fontos, mert ez fogja képviselni a Magyarországon élő unitáriusok érdekeit a magyar kormány, a testvéregyházak főhatóságai, angol és amerikai unitárius szervezetek előtt.”⁵² 1924 őszétől 1940 nyaráig az Egyházi Igazgató Tanács legalább negyedévente ülésezett; előre meghatározott napirend alapján, operatíván végezte feladatait.⁵³ 1937-ig a Duna–Tiszamenti Unitárius Egyházkör is megtartotta évi rendes közgyűléseit, amelyeknek Budapest, Polgárdi, Hódmezővásárhely, Füzesgyarmat, Dévaványa, Debrecen és Pestszentlőrinc adott otthont.

A Budapesti Unitárius Egyházközség és a Józán Miklós által vezetett Püspöki Vikáriátus tevékenysége talán túlságosan is összefonódott. Erre világít rá Tóth György jogtanácsos 1935 nyarán előterjesztett javaslata, amelynek címe: *A püspöki vikáriusi terhek közös viselése*.⁵⁴ Tóth szerint a Józán által már az 1923. évi esperesi jelentésben megemlített Egyházfenntartási Alapot kifejezetten a Budapesti Unitárius Egyházközség céljaira hozták létre, s ezért nem lehet feladata „a többi önálló eklézsiák fenntartásához szükséges anyagi eszközökről gondoskodni”. Tóth megemlítette a Püspöki Vikáriátus Koháry utcai irodahelyiségeinek fenntartásával járó aránytalan terheket, illetve az *Unitárius Értesítő* című lapot, amely egyetemes egyházi célokat szolgál, de költségei kizárólag a fővárosi egyházközséget terhelik. A jogász azt indítványozta, hogy a Budapesti Unitárius Egyházközség a továbbiakban ne fizessen többletjövédelmet a püspöki vikáriusnak, mert ezek a terhek „a csonka-magyarországi unitáriusságot és eklézsiákat aránylagosan terhelik, amelyekről most már az Igazgató Tanács köteles gondoskodni.”⁵⁵ A Józán Miklóst kellemetlenül érintő javaslatot az Egyházi Igazgató Tanács végül nem tárgyalta.

A Duna–Tiszamenti Unitárius Egyházkör utolsó közgyűlését 1937. december 8-án, Pestszentlőrincen tartotta. Józán Miklós esperesi jelentésében kiemelte a pestszentlőrinci és a dunapataji unitárius templom megépülését és felszentelését, valamint a magyarkúti Szentábrahám Pihenő (unitárius üdülő) megnyitását.⁵⁶ Pethő István pestszentlőrinci lelkész felhívta a figyelmet arra, hogy az egyházkörnek mielőbb rendeznie kell a református és evangélikus felekezettel való viszonyát. Ezek a reformáció 420. évfordulóján (1937) rendezett

emlékünnepeken együttműködtek az unitáriusokkal, de „az év többi napjain gyakran szeretet nélküli megnyilatkozásokkal találkozunk részükről.”⁵⁷ Ferencz József oktatásügyi jelentése kiemelte a szórvány-hitoktatásban végzett erőfeszítéseket, bár „elég gyakran sem a szülők, sem a hatóságok részéről nem találkozunk azzal a támogatással, amelyet nehéz munkánk során megérdemelnénk.”⁵⁸ A romló politikai helyzetben az egyházköri közgyűlést többé nem hívták össze, s közben az összes tisztségviselő megbízatása lejárt.

A Püspöki Vikáriátus érdemi működésének 17 éve alatt Magyarország területén új egyházközségek jöttek létre. A Debreceni Unitárius Leányegyházközség már 1921-ben megszerveződött, megalakulását 1922 májusában a kolozsvári Egyházi Képviselő Tanács hagyta jóvá. A gyülekezeti élet akkor élénkült meg, amikor 1927-ben megkezdődött a Hatvan utcai imaház építése. A debreceni templom felszentelésén, 1928. június 8-án a szászéki szolgálatot Józán Miklós végezte.⁵⁹ A Budapesti Unitárius Misszióház (felszentelésének időpontja: 1929. február 10.) szerzeágazó tevékenysége önálló tanulmányt érdemel.⁶⁰ A Dunapataji Unitárius Leányegyházközség 1936-ban alakult meg; a templom felszentelését – Józán Miklós és Barabás István szolgálatával – 1937. december 5-én tartották.⁶¹ Az Erdélyből áttelepült hívek által alapított Pestszentlőrinci Unitárius Leányegyházközség templomát 1936. június 7-én szentelték fel.⁶² Az egyházkör legfiatalabb gyülekezete, a Kocsordi Unitárius Egyházközség alakuló közgyűlését 1938. január 9-én tartották. Hamarosan felkérték Szinte László unitárius építész egy hagyományos székely stílusú templom terveinek elkészítésére. A kocsordi templomot 1939. június 18-án szentelték fel. Az ünnepségen Józán Miklós mondott egyházi beszédet; mellette három másik unitárius lelkész (Csiki Gábor, Pethő István és Darkó Béla) szolgált. Az amerikai unitárius közösség üdvözlétét Donald Harrington tolmácsolta.

A Duna-Tiszamenti Egyházkörhöz tartozó egyházközségek helyzetét plasztikusan mutatja be az esperesi vizsgálószerk jelentése az 1939. évi vizsgálatokról.⁶³ Az egyes egyházközségek látogatását, a dokumentumok ellenőrzését – Józán Miklós életkora és elfoglaltsága miatt – helyettese, Barabás István főjegyző irányította, míg Dunapataj és Budapest vonatkozásában Bartók Géza polgári lelkész tett jelentést. Kíséretükben minden esetben jelen voltak világi vezetők: általában az egyházkerületi felügyelő gondnok vagy helyettese. A második bécsi döntés, Észak-Erdély visszacsatolása (1940. augusztus 30.) után a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsa megszüntette a Püspöki Vikáriátust, és a mai Magyarország területét ismét Duna-Tiszamenti Egyházkörnek (IX. esperesi körnek) nevezte el.⁶⁴ Józán Miklós megtarthatta a püspöki vikárius címet, majd 1941. június 29-én püspökké választották. Magyarországi utódlására kilenc hónapot kellett várni: az 1942. március 25-én, Budapesten tartott rendkívüli közgyűlésen Csiki Gábort választották esperessé.⁶⁵

Jegyzetek

- 1 „Munka, hit, becsület” = Pesti Hírlap, 1941. október 8.
- 2 Kovács Lajos: Józán Miklós unitárius püspök (1869–1946) = Unitárius Közlöny, 1946. 1. szám, 1–2. o.
- 3 „Munka, hit, becsület” = Pesti Hírlap, 1941. október 8.
- 4 Józán Miklós gyászjelentése, Magyar Unitárius Egyház Magyarországi Egyházkerület Levéltára, Budapest (a továbbiakban: MUEMEKLT) X/b.
- 5 Az Ellenzék című kolozsvári napilap ismerteti a püspök jellemrajzát, az Egyházi Főtanács munkálatait, Gelei József főgondnok beszédét, Horthy Miklós kormányzó megbízottjának, Mikó Ferenc nyugalmazott államtitkárnak a beszédét; Józán Miklós eskütételét, a társ egyházak köszöntőit és a püspöki munkatervet. = Ellenzék, 1941. november 17, 1–3. o.
- 6 Ferenczy Géza: Zsinat után = Keresztény Magvető, 1941. 4–5. szám, 163–165. o.

7 Józán Miklós újrívű pásztorleveleit a MUEMEKLT őrzi (X/i, Józán Miklós hagyatéka). A zsinati és főtanácsi felszólalásairól készült jegyzőkönyvek a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában (a továbbiakban: MUEKvGyLt) találhatóak.

8 Vö: Pál János: Zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyházban (1940–1944). Ember az embertelenségben – Szent-Iványi Sándor a vézskorszakban. Szerkesztette: Kriza János. MUEMEK, Budapest, 2015. 87–133. o.

9 „Tolmácsoljuk fent említett egyházak azon keresztény érzésből fakadó kérését, hogy a zsidó származású magyar állampolgárokkal általában, s keresztényé lett zsidókkal különösképpen, olyan bánásmódot tanúsítson, illetve tanúsíttasson, amely a magyar lelkiség, a magyar történelem és a keresztény szellem követelményeinek megfelel”, MUEKvGyLt – Vallásügyi Minisztérium – Általános és elvi jelentőségű ügyek. Iktatószám: 909/1944.

10 Pál János, i. m. 119. o.

11 Magyar Nemzet, 1945. szeptember 5; Világ, 1945. szeptember 7.

12 Supka Géza: Meghalt Józán Miklós = Világ, 1946. február 2.

13 „Leírni csak az ünnepi és rádiós istentiszteletek beszédeit szoktam, azt is ügyszólván az utolsó percben. Többi beszédemnek csak a vezérmotívumait jegyzem fel, de különben olyan gyakorlatom van, hogy mondanivalóimat szabadon tudom formába önteni. Sohasem írom le előre az imáimat. Közvetlenebb az ima hangja és nagyobb a lelki odaadás, ha szabadon imádkozom.” „Munka, hit, becsület” = Pesti Hírlap, 1941. október 8.

14 Józán Miklós gyerekként főszerepeket alakított a tordai színjátszókörben. Néhány dalszövegéhez zenét is írt, olykor Türi Miklós álnéven. = Délibáb, 1933. 43. szám, október 22–28., 18–19. o.

15 Józán Miklós: János Zsigmond tiszteletére = Pesti Hírlap, 1940. július 7.

16 Józán Miklós: A fejedelem és papja = Unitárius Értesítő, 1940.

17 Józán Miklós: Aratás. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1942.

18 Józán Miklós: Szemtől szembe. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet, Kolozsvár, 1943.

19 MUEMEKLT IV/8. Az iratanyag tartalmazza Berki József feljegyzéseit, a Polgári Unitárius Fiókegyházközség alakuló közgyűlésének jegyzőkönyvét és a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának támogató határozatát (Kolozsvár, 1888. augusztus 30.).

20 Felhős Szabolcs: Templomaink története – Polgári = Unitárius Élet, 1995. 6. szám, 3–4. o.

21 Bakos István gondnok és Berki József jegyző levele a Budapesti Unitárius Egyházközség Keblitanácsához (Polgári, 1888. október 2.). MUEMEKLT IV/8/2/1.

22 Józán Miklós: Évi jelentés a közgyűlés előtt. MUEMEKLT IV/8/2/2.

23 Józán Miklós: Évi jelentés a közgyűlés előtt. MUEMEKLT IV/8/2/2.

24 A BUE 1899. október 1-ei, püspöki vizsgálószerkkel egybekötött közgyűlésének jegyzőkönyve, MUEMEKLT IV/1/1/36.

25 A BUE keblitanácsa 1899. december 12-ei ülésének jegyzőkönyve, MUEMEKLT IV/1/1/36.

26 A BUE keblitanácsa 1900. szeptember 13-ai ülésének jegyzőkönyve, uo.

27 A BUE keblitanácsa 1900. december 18-ai ülésének jegyzőkönyve, uo.

28 Józán Miklósnak az Unitárius Értesítőben csaknem száz írása jelent meg.

29 Unitárius Értesítő, 1922. június 15.

30 Józán Miklós: Beköszöntő = Unitárius Értesítő, 1922. június 15, 1. o.

31 Magyar unitárius püspök Amerikában = Szabadság, 1925. március 31.

32 Józán Miklós a magyar igazságról = Amerikai Magyar Népszava, 1925. április 28.

33 A BUE Keblitanácsa 1933. október 30-i rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, MUEMEKLT IV/1/1/37.

34 Józán Miklós mellszobra a Budapesti Unitárius Egyházközség lelkészi hivatalában található.

35 Magyarság, 1933. október 10.

36 A Reggel, 1933. október 9.

37 Józán Miklós 40 éves lelkészi jubileuma = Pesti Hírlap, 1933. október 8.

38 „A pap feladata: megérteni az ifjúságot” = Az Est, 1933. október 8.

39 Józán Miklós unitárius püspöki vikárius jubileuma = Magyarság, 1933. október 8.

40 A BUE keblitanácsa 1902. május 18-ai ülésének jegyzőkönyve, MUEMEKLT IV/1/1/36.

41 Vö: Retkes Artilla: Unitáriusok Budapesten – Egy erdélyi történelmi egyház a főváros vallási életében (1869–1949). Zwingli Kiadó, Budapest, 2019.

42 Az Egyházi Főtanács 103/1902 (október 26.) számú határozatának szövege megtalálható a BUE keblitanácsa 1902. november 5-ei ülésének jegyzőkönyvében, MUEMEKLT IV/1/1/36.

43 A BUE keblitanácsa 1902. november 5-ei ülésének jegyzőkönyve, MUEMEKLT IV/1/1/36.

44 Az egyházkör szervezetére és működésére vonatkozó iratanyag erősen hiányos. MUEMEKLT I/1/1–7.

45 Józán Miklós: Esperesi jelentés az 1921. évről = Unitárius Értesítő, 1922, 3–5. o.

46 A magyarországi unitárius egyházközségek és szórványok lélekszáma 1921. december 31-én 10 895 fő volt. Az 1921/22-es tanévben 276 gyermek járt felekezeti iskolába, ahol a lelkészek munkáját három tanító és több hitoktató segítette. Az 1921. évben 91 keresztelelési, 32 esketési és 76 temetési szertartást végeztek, 35 fiatal konfirmált. Uo. 5. o.

47 „A lelkek száma körülbelül 11 188, ez azonban a mostani viszonyok között örökös hullámnak van kitéve.” 1922-ben 84 keresztelelési, 31 esketési és 79 temetési szertartást végeztek, 26 fiatal konfirmált, unitárius vallásra áttért 40 fő, kitért 23 fő. Lásd: uo.

48 MUEMEKLT I/2/1/1. Iktatószám: 328/1923.

49 MUEMEKLT I/2/1/1. Iktatószám: 328/1923.

50 A határozat sorszáma: 52/1923. Unitárius Közlöny, 1924. január, 12. o.

51 Józán Miklós: Esperesi jelentés az 1923. évről = Unitárius Értesítő, 1924. július, 2. o.

52 Unitárius Értesítő, 1924. június, 7. o.

53 MUEMEKLT IV/1/1/1 és IV/1/2/4.

54 Tóth György: A püspöki vikáriusi terhek közös viselése (kézirat). MUEMEKLT I/2/1/1.

55 Uo.

56 Unitárius Értesítő, 1937. december, 114. o.

57 Unitárius Értesítő, 1937. december, 114. o.

58 Unitárius Értesítő, 1937. december, 114–115. o.

59 Vö: Retkes Attila: Unitarizmus a kálvinista Rómában (1. rész) = Unitárius Élet, 2014. 3. szám, 7–10. o.

60 Vö: Retkes Attila: Unitáriusok Budapesten, i. m. 201–242. o.

61 A Dunapataji Unitárius Egyházközség ügyviteli iratai az 1936/37. évről. MUEMEKLT IV/4/3/1; Barabás István: A Dunapataji Unitárius Egyházközség – különnyomat. Budapest, 1938.

62 A Pestszentlőrinci Unitárius Egyházközség iratai. MUEMEKLT IV/2/1.

63 MUEMEK Levéltára, I/2/1/1 (Közgyűlési és igazgatótanácsi iratok)

64 Az 1940 és 1944 között működő IX. esperesi kör iratanyaga megtalálható: MUEMEKLT I/3.

65 Unitárius Értesítő, 1942. április, 30. o.

TURÓCZI Márk

Az ifjúság mint generáció problematikája a Kádár-korszakban

Nemzedéki ellentétek minden társadalmat jellemeznek. A Kádár-korszakban az állampárt ideológiája és a rendszer által bejárt vagy generált történelmi események közt keletkező ellentmondások, valamint az ehhez köthető demográfiai folyamatok teszik az ifjúság és a társadalom kapcsolatát feszültségekkel teli szintérré. Tanulmányom a generáció problematikájának kiterjedt témáján belül a hatalom – az MSZMP és annak ifjúsági szervezete, a KISZ – és az ifjúság kapcsolatát vizsgálja, az ifjúságpolitika, az ifjúságkutatás, a demográfia, a rendszer időképeinek elemzésén át, arra keresve a választ, hogyan képzelte el és milyennek látta a Kádár-rezsim az ifjúságot.¹

A kérdés összefoglaló elnevezésére a korszak fogalomkészletéből kölcsönözhetünk egy kifejezést, az „ifjúsági problémá”-t. Ez a fogalom erőteljesen összekapcsolódott az 1960-as évek második felével, mind nemzetközi kontextusban, mind pedig Magyarországon. Jelentőségének, társadalmi ismertségének bizonyítéka, hogy cinikus utalásként megelevenedik Cseh Tamás *A hatvanas évek* című dalának kezdő soraiban: „A hatvanas években nyár felé tetőzött az ifjúsági probléma.”

Az „ifjúsági probléma” mint fogalom a Kádár-korszakban két értelemben jelent meg az ifjúság helyzetével kapcsolatos diskurzusban. Egyrészt a nyugati „burzsoá” államok ifjúsági problémáit sorolták ide, másrészt ez a fogalom jelölte a magyarországi helyzetet is. Az ifjúsági probléma magyarországi térnyerését Rainer M. János a nyugattal való hasonlóságokkal kapcsolja össze, az új keletű szabadságok birtokában azonnal fellépő kritikai mozgalmak is a nyugatiakra hasonlítottak: megjelent az „ifjúsági probléma”, egyesek új (kritikai) életformákkal kísérleteztek, nyugatias szubkultúrák alakultak ki.² Ebből látható, hogy az ifjúsági probléma okai és körülményei eltértek a vasfüggöny két oldalán, de a fogalom megjelenése és értelmezése a társadalom és az ifjúság egymáshoz való viszonya tekintetében sok hasonlóságot mutatott.

A különbségek hangsúlyozása a magyarországi és a nyugati ifjúsági probléma jellege közt a korszak ifjúságpolitikájának fontos feladata volt, gyakran találkozhatunk vele az ifjúsági sajtóban, 1968-at követően még kiemeltebb kérdéssé vált: „Az ifjúság világszerte drasztikusan jelentkezik a maga életbevágó kérdéseivel. Gondoljunk a vezető kapitalista, imperialista országok ifjúsági megmozdulásaira. Az ottani ifjúsági problémákat azonban hiba volna összemosni a mi szocialista ifjúságunk mozgásával, megítélésével, hiszen egy antagonisztikus társadalom ifjúsági problematikája egészen más alapokról indul. Ott mindjobban elmélyülő válságtünetekkel kell számolni, nálunk a társadalom dinamikus átrendeződése dobja fel az ellentmondások hullámaikat.”³

Az ifjúsági probléma a politikában

A korszakban az ifjúsággal kapcsolatos problémák okai között a negatív társadalmi folyamatok, a múlt hibáinak említése rendszeresen visszatérő elemek voltak, mint ahogyan azt a *Társadalmi Szemle* hasábjain 1964-ben publikált cikk illusztrálja: „a társadalmi hatás sem mindig következetesen pozitív, hisz társadalmunkban élnek még a burzsoá és kispolgári ideológiának és erkölcsnek a maradványai, helyenként virulens formában. Hatnak tovább a múlt hibái, sőt a jelenlegi, helyes politika végrehajtásában is előforduló hibák, torzítások.”⁴

1956 hatása egészében forgatta fel a hatalom és az ifjúság kapcsolatát, hiszen az október 23. előzményét jelentő Petőfi Körtől kezdve a fegyvert fogó, olykor meglehetősen fiatal „pesti srácok”-ig az ifjúság egyfajta kollektív bűnösneként lett megjelölve a forradalom leverését követő időszakban. Az újjáalakult párt eseményeket hivatalosan értelmező írásainak célja volt, hogy a „megtévesztett fiatalok tömegeit” a hibák között szerepeltessék, de az is fontossá vált, hogy hangsúlyozzák, erről nem ők tehetnek, hanem részben az imperialista aknamunka, illetve a Rákosi-korszak hibás ifjúságpolitikája. 1956 értékelése központi téma volt ebben az időszakban. Komócsin Zoltán a KISZ első nagyszabású mozgalmi eseményén, az I. Országos Értekezleten az alábbiak szerint foglalta össze a „megtévesztett ifjúság” jelenségét, egyfajta könnyen ismételt definíciót teremtve ezzel: „Ellenségeink az 1848-as eszmék meghamisításával, a szociális demagógiával és a „nyugatimádatall” rászédtek a fiatalokat és nagyon megzavarták az ifjúság gondolkodását, s ennek eredményeként igen sok fiatal fel is használtak a fiatalok érdekeivel ellentétes célok szolgálatára.”⁵

A forradalom leverése után is a fiatalok jelentették a legnehezebben konszolidálható réteget, a „márciusban újra kezdjük” (MUK) jelszó is hozzájuk kapcsolódik. Kádár 1957 októberében a KISZ I. Országos Értekezletén beszélt a „MUK”-ról, úgy jellemezve azt, mint „kezdetben fenyegető és hírhdet, később pedig nevetségessé vált jelszót”⁶ Az 1960-as évek elején ez a problémakör fokozatosan konszolidálódik, az 1957-ben megalakult egyedüli ifjúsági tömegszervezet, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) a párt irányítása alatt beváltotta a politikai vezetés által támasztott reményeket. Az 1956-os események emléke egyre inkább elhalványult, teljes nyugvópontra azonban nem jutott. Az ifjúsággal kapcsolatos ideológiai neveléssel összefüggő problémákban, mint pl. a hazafiság és forradalmiság, került elő burkoltabb formában, újra és újra.

Az 1960-as évek közepétől ismét fokozódik a figyelem az ifjúsággal kapcsolatban, amelyet 1968 eseményei világszerte egyaránt felerősítenek, kielezve a generációk közti konfliktust. A 60-as évek második felének eseményei kapcsán e kérdésről gyakran írtak úgy, hogy „az ifjúság helyzete világszerte gondot okoz. Az iparilag fejlett tőkés országokban, pedig súlyos válság időszakát éli az ifjúság.”⁷ Tehát a világszinten jelen lévő problémákat úgy próbálták megjeleníteni, mintha a kritikus szintű problémák csak a kapitalista országokban bukkannának föl, hiszen válság csak ott létezhet.

A párt és az ifjúság egy részének kiéleződő konfliktusát mutatják az 1970-es évek elejének március 15-i ünnepléseivel kapcsolatos atrocitások. Budapesten 1972. március 15-én a hivatalos ünnepséget követően, fiatalok egy csoportja egyfajta spontán tüntetést kezdeményezett. A megmozdulást a rendőrségnek kellett elfojtania, ami igen szokatlanul számított a korszakban. Az esemény azonban nem tekinthető minden előzmény nélkülinek, a korábbi években is előfordult olyan, mint 1971-ben, amikor „III. 15-én a Múzeumkertben, a Petőfi-szobornál és a Várban felállított Táncsics-szobornál ismeretlen személyek 70-100 fős csoportba verődve a hivatalosan megrendezett ünnepségeken túl öntevékeny szavalatokkal és beszédekkel egybekötött ünnepséget, valamint nemzetiszínű szalagokkal szobordíszítést

hajtottak végre.”⁸ Ehhez hasonlóan indultak az események 1972-ben is, de ekkor a megfigyelés helyett, vélhetően a szovjet csapatok kivonulását követelő és egyéb politikai jelmondatok skandalása miatt, a közbeavatkozás mellett döntött a karhatalom.

Ahogy a valószínűsíthető volt, az 1848-as forradalom és szabadságharc 125. évfordulóján, 1973. március 15-én, az előző évhez hasonlóan a résztvevők a hivatalos ünnepség után csoportosulva önálló ünneplésbe kezdtek a Petőfi-szobornál, majd „a létszámban növekvő tömeg a többszöri távozásra felszólító intézkedésekre gúnyos magatartással, nacionalista megjegyzésekkel, szovjetellenes, pártellenes és rendszerellenes kijelentésekkel válaszolt.”⁹ A 600 fős Ifjú Gárda egység a rendőrség segítségével kiszorítva a tüntetőket a térről, 65 fő előállításával és 554 fő igazoltatásával véget vetett a megmozdulásnak. 1974-től kezdve a párt és a KISZ még inkább igyekezett tereket birtokba venni, és a munkásörökkel, az Ifjú Gárdával biztosított központi ünnepségekkel fizikailag kiszorítani az esetleges tüntetőket.¹⁰

1972 és 1980 közé tehető a hatalom és az ifjúság egymástól eltávolodásának időszaka. Ekkoriban egyre inkább jellemző a KISZ kereteinek rögzülése, politikailag és ideológiailag mind jobban kiüresedik. Az ifjúságról alkotott társadalmi kép hasonló, mint az előző évtizedben, de nem annyira ez a kérdés kerül előtérbe, mint inkább az ifjúság életmódja és az ifjúsági kultúra. Ahogy arra Andrassy Mária és Vitányi Iván *Ifjúság és kultúra* című, 1979-es kötete rávilágít, az ellentét jellege, arculata változik meg: „Az utóbbi években ugyanis a viták heve szinte magától csökkent, azon természetes folyamat által, hogy az egykor leghesebb kritikára okot adó serdülők ma már a felnőtt korosztályba tartoznak, s felnőttiségükhöz tartozóan viselik a farmert vagy hallgatják – most már többnyire otthon – a beatzenét... Ezzel azonban nem szűnt meg a probléma, csak új arcot öltött: az ifjúság kulturális magatartása őrzi a hatvanas évek változásait és tovább változik.”¹¹

Az 1970-es évek második felében mind a tudományos életben, mind az ifjúságpolitikában egyre gyakrabban említik, hogy az a panasz, miszerint „a fiatalok nem akarják követni apáikat, nem tisztelik az öregeket” már több ezer éve fennáll, így valójában tartalmatlan, csupán ismétlődő kifejezés. Ezen ironizáltak az MSZMP XI. kongresszusán,¹² majd a témában 1978-ban önálló kötetként megszületett Nyerges Ágnes *Mai fiatalok?* című munkája. A vállaltan nem tudományos igénnyel írt mű célja, hogy a felnőtt társadalom ifjúsághoz való hozzáállását vizsgálja, mindezt anekdotaszerű történetekkel, a társadalmi feszültséget humorba ágyazó stílusban. A könyv nagy példányszámban jelent meg, 1980-ban ismét kiadták. Létrejött és sikere azt mutatja, hogy a generációs jelenségek az 1970-es évek végén ugyanúgy nagy érdeklődést váltottak ki, de nem a szociológia (s nem is a pedagógia) adott választ széles rétegek számára erre a kérdésre.

Nyerges könyvében főként a szülők (felnőttek) és az ifjúság kapcsolatáról van szó, de az állam is megjelenik benne: „Mai társadalmunk, államunk ugyanis tudatosan teret kíván adni az ifjúság legjobb energiáinak hasznosításához. Az idősebbek általában nem élvezik a fiatalok joghoz juttatásának előnyeit, de érzékelik a fonákját”¹³ A szerző kulturális különbségeket vizsgál az egyes fejezetekben (öltözködés, tánc, zene, szexualitás).

Ifjúságkutatás

Az ifjúságkutatás – amelyen az ifjúsággal foglalkozó tudományágak összessége értendő – elsődleges feladata a fiatal generációk megismerése és a nemzedéki ellentétek mibenlétének vizsgálata. Jelentős tudományterületei a pedagógia, pszichológia, szociológia, utóbbi korszakbeli szerepének vizsgálatával a hatalom ifjúságképét árnyalhatjuk.

A modern ifjúságkutatás kialakulása és elterjedése Magyarországon a Kádár-korszak ideje alatt zajlott, az 1960-as évek második felétől. Szakaszai: az ifjúságkutatás előtti időszak

(1957–1967), a megalakulás és elterjedés évei (1967–1970), és az intézményesülés (1970–1980). 1957–1967 között nem beszélhetünk tudományos (szociológiai) ifjúságkutatásról, csupán bizonyos felmérések készültek az ifjúság körében. A politikai-ideológiai megközelítésű beszédmód dominált, 1956 hatása igen erőteljesen érvényesült, de a figyelem nem arra fókuszált, hogy milyen az ifjúság, hanem hogy miként kell őket helyesen nevelni.

Az ifjúságkutatás létrejöttékor előfutárként tekintettek a pedagógusokra, népművelőkre: „Évek óta végeznek rendszeres kutatásokat, az ifjúsággal nap mint nap foglalkozó pedagógusok, népművelők állandóan szállítják az empirikus tények tömegét.”¹⁴ Kolosi Tamásnak az *Ifjú Kommunista*ban megjelent cikke az egyik első olyan munka, amely az ifjúságszociológiát a széles nyilvánosság elé tárja.¹⁵ Nevesítve van benne Balogh József, az ELTE szociológiai csoportja vezetője, valamint azok a kutatási területek, amelyekre egy ilyen kutatásnak fókuszálnia kell: „Először az egyetemista fiatalok körében végeztek munkát, jelenleg azonban az érdeklődés egyre jobban a munkásfiatalok felé fordul.”¹⁶

A legtöbb ifjúságkutatással kapcsolatos cikk bevezetésében a fiatalokkal kapcsolatos jelenkori problémák kerülnek szóba, mint például: „Az utóbbi években világszerte, de különösen a szocialista országokban, viták viták után zajlanak az ifjúságról.”¹⁷ A szociológusok ezt az összetársadalmi figyelmet kihasználva igyekeztek teret nyerni az ifjúságszociológiának Magyarországon. A legitimáció folyamatát illusztrálja a *Magyar Nemzet*ben megjelent három részes cikksorozat,¹⁸ amelyek egymásra reflektáló szövegei vitaként is értelmezhetők, továbbá az *Ifjúságszociológia* című tanulmánykötet, amelyet 1969-ben adtak ki. Szerkesztői: Huszár Tibor, a szociológia meghatározó hazai alakja, 1956-ban szerepet vállalt a forradalomban (a Petőfi Kör vezetőségének tagja volt), ezért egy időre kizárták a pártból, valamint Sükösd Mihály író irodalomtörténész, szociográfus (a beat- és hippimozgalmat is vizsgálta).

A szerkesztők bevezető tanulmányában szó esik a korszak jelenségeiről, az ifjúságszociológia szerepéről. Vállalt szándékuk a friss politikai eseményekre való reflektálás, ezt figyelembe vették a kötetbe válogatott munkák összeállításánál. Kiemelten foglalkoznak Karl Mannheimnek a kötetben publikált írásával. A kötetben megjelentek Sartre, Bourdieu és Habermas tanulmányai is.

Az ifjúságszociológia egyik – a mai napig meghatározó – kiindulási pontja Mannheim Károly (Karl Mannheim) 1928-ban megjelent *Das Problem der Generationen (A nemzedékek problémája)*¹⁹ című tanulmánya. A tudásszociológia magyar származású atyjának németországi korszakában született munkájában a generációs problematika kutatásának alapvető kérdéseit vázolja fel, saját szociológiai munkássága mentén válaszolva meg azokat. A kérdésfelvetései mai napig meghatározóak, a kortárs társadalomtudományban a generáció szociológiai kategóriája alig kevésbé nehezen behatárolható, mint az ifjúság koncepciója.²⁰ Az 1969-es tanulmánykötetben Mannheimel kapcsolatban egyedüli bírálat a társadalmi osztályokkal való rokonítás elvetése. Az ifjúságot nem tekintik önálló társadalmi rétegnek, hangsúlyozzák az azon belüli elkülönüléseket, szembenállásokat, de az ifjúság életkorbeli sajátosságait nem vetik el.²¹ A kötet szerkesztői, ugyancsak 1968 kapcsán, a szocialista országokban történt (lengyel, csehszlovák, jugoszláv) eseményeket is említik, ti. hogy céljuk volt ezzel kapcsolatos munkák megjelenítése, de a rájuk vonatkozó átfogó elemzés hiányában ezek egyelőre kimaradtak a kötetből, s majd egy következő (végül meg nem jelent) második kötetben kapnak helyet.²²

Ez idő tájt a Szovjetunióban is egyre elfogadottabb tudományággá vált a szociológia, komoly empirikus kutatások indultak a munka, a szórakozás, az oktatás, a nemzeti kapcsolatok, a tömegmédiák és propaganda témáiban.²³ Az ifjúságkutatás a keleti blokkban, 1968 hatását követően szintén felerősödik, Romániában 1968-ban hozták létre az Ifjúsági Problémák Kutatóközpontját.²⁴

Az ifjúságszociológia megjelenésétől kezdve a politika – a többi társadalomtudományhoz hasonlóan – benyomult erre a területre, a kutatásoknak elő kellett segíteni az ifjúságpolitika célkitűzéseit, mint ahogy Gombár József 1967-es cikkében írja: „Az ifjúságszociológiai kutatásnak arra kell irányulnia, hogy – lehetőségeinek megfelelően – segítse elő a tudományos értékű döntések, határozatok kidolgozását, egyszóval az ifjúsági szervezet vezető szerveinek munkáját.”²⁵

Az ifjúságpolitika fontos eseményei, az MSZMP KB ifjúságpolitikai határozata 1970-ben, majd az 1971-es ifjúsági törvény, kihatnak az ifjúságkutatásra is. Ebben az időszakban csillapodik le a nemzetközi felfokozott hangulat az ifjúsággal kapcsolatban. Az ifjúságkutatás és a KISZ kapcsolata szorosabbá válik, a KISZ jobban a felügyelete alatt tartja az új tudományterületet. „Nyilvánvaló, hogy az ifjúságkutatás a KISZ munkájától elválaszthatatlan. Ez a felismerés természetesen nem a napokban született, hanem egyrésztől mindenkor adott volt; adott azáltal, hogy az ifjúsági szervezet munkáját, céljait döntő mértékben a párt tapasztalata, irányítása határozza meg és segíti... Másrésztől a KISZ, újjászervezésétől kezdve, következetesen törekedett arra is, hogy kongresszusi programjai, központi bizottsági irányelvei, határozatai kialakítása alkalmával és végrehajtásuk során figyelembe vegye és hasznosítsa a különböző társadalomtudományok ifjúságra vonatkozó ismereteit, tudományos szintű tapasztalatait.”²⁶

Az ifjúságpolitikai határozat után az ifjúságkutatásnak széles hálózata bontakozott ki Magyarországon. Ifjúságkutatást folytatott az MTA Pedagógiai Kutató Csoport, az irányítást az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete végezte. Az MSZMP KB 1971 októberében határozott arról, hogy a Társadalomtudományi Intézetben belül ifjúságkutató részleget hoznak létre, amelyet 1972 áprilisában állítottak fel.²⁷ További jelentős esemény az *Ifjúságpolitikai Értéskönyv* megjelenése, amely a KISZ és az 1970-ben alakult Országos Ifjúságpolitikai és Oktatási Tanács hivatalos közlönye lett.

Az 1970-es évek végére rögzülnek a viszonyok. Újabb változás a 1980-as évek közepétől, a válság kiéleződésével számítható, ekkortól lesz egészen más a helyzet az ifjúságpolitikában, és az ifjúságkutatás hangsúlyai is új irányba tolnak. Az 1980-as években az ifjúsági problémák szociológiai megközelítésének két markáns irányzata alakult ki. „Az egyik társadalmi reprodukciós nézőpontú, amely a társadalmi szerkezeti változások generációs sajátosságait vizsgálta. A másik irányzat a politikai szocializációs folyamatok elemzésén keresztül kísérte figyelemmel az új generációk társadalmi integrálódásának konfliktusait és mutatta be a pártállami politikai rendszer legitimációs válságát, az alternatív mozgalmak szerepét a fiatalok körében.”²⁸

Ifjúsági probléma a számok tükrében

Az ifjúság társadalmi szerepének felértékelődése az 1960-as években világszerte megfigyelhető jelenség volt. A második világháború utáni népességnövekedés jelentette ennek demográfiai alapját és az ifjúsági kultúra fogalmának megjelenése, előtérbe kerülése jelezte a változás betetőzését.

Az ifjúságról 1976-ban önálló statisztikai kiadvány jelent meg. *Az Adatok az ifjúságról* című könyvet a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és az Állami Ifjúsági Bizottság (ÁIB) adta ki. Az ÁIB a Minisztertanács 1974-ben létrehozott testülete volt, célja az ifjúságpolitika központi irányításának összehangolása. A kiadvány megjelenése beilleszthető az 1970-es ifjúságpolitikai párthatározattal és az ifjúságról szóló 1971. évi IV. törvénnyel indult folyamatba. Az 1973-ban megalkotott „ifjúsági kérdések kutatásának országos közléptávú (1973–1975)

programja” igyekezett a kutatóhelyek munkáját központilag koordinálni, ösztönzést adott olyan kutatásoknak, amelyekben „elsősorban az ifjúságnak a társadalmi struktúra egészében betöltött helyét és szerepét, továbbá az ifjúság társadalmi nevelésének folyamatát és mechanizmusát” vizsgálják.²⁹

A statisztikák elkészítésének célja volt, hogy az intézkedések társadalmi hatását, eredményeit vizsgálja az 1970–1976-ig terjedő időszakban, könyv formátumban való kiadása pedig azt bizonyítja, hogy a pozitív eredményeket szélesebb körben kívánták propagálni. A kiadvány bevezető tanulmányát Nádor György, az Állami Ifjúsági Bizottság titkára jegyezte. Célja a könyv további fejezeteiben található táblázatok, grafikonok értelmezése, kontextualizálása volt. Emellett a szövegnek politikai funkciói vannak, kiemeli a statisztikákból kimutatott pozitív tendenciákat (népességnövekedés, javuló iskolázottság, életszínvonal), mindezt a párt ifjúságpolitikájának sikereként értelmezi. Bizonyos negatív tendenciákra utal, mint „a fejlődés során keletkező ellentmondások”, de ezeket konkrét példákkal nem támasztja alá.³⁰

Tíz évvel később, 1986-ban jelent meg újabb statisztikai kiadvány, *Tények és adatok az ifjúságról* címmel a KISZ KB kiadásában a KSH Ifjúsági Szakmai Munkaközössége közreműködésével.³¹ Hasonlóan a korábbihoz, itt is tematikus bontásúak a táblázatok, grafikonok a fiatalokat érintő területekről. A kötetnek nincs bevezető tanulmánya, minden táblázat és grafikon alatt található szöveges értelmezés. Így eltűnt az a jelleg, hogy egy nagy egészé – a párt sikeres ifjúságpolitikájává – állnak össze az adatok, ezáltal a politikai-ideológiai tartalom nagy része kimaradt szövegből. Ennek oka, hogy 1986-ban a hatalom számára negatív tendencia volt kiolvasható az adatokból, így a statisztikai kiadvány nem lehetett a sikeresség bizonyításának eszköze, mint 1976-ban, hanem éppen az ellentmondásos folyamatokra hívhatta volna fel a figyelmet, reformok szükségességének egyfajta bizonyítékaként. A két kiadvány mindazonáltal az adatok jellegében, módszertanában nagyrészt megegyezik, sok közös kategóriát tartalmaz. Két területet azonban nem érint az 1986-os könyv, ami tíz évvel előtte még megtalálható volt. A művelődés, kultúra (például: ifjúsági klubok száma, televízió, rádió ifjúsági műsorainak műsorideje) és a politikai aktivitás (például: KISZ tagság, brigádmozgalm) helyett főként az életszínvonallal (például: lakhatáshoz kapcsolódó adatok) kapcsolatos adatok kerültek bele.

Ifjúság száma, aránya a társadalomban

Az ifjúság társadalmi rétegének pontos meghatározása problematikus, definiálásra szorul, milyen korcsoportot kell érteni rajta. A statisztikai kiadványokban 0–29 éves korúakként határozták meg az ifjúságot. Ezt tekinthetjük a legtagabb értelemben vett definíciónak, amelyet tovább lehet tagolni az iskolás, „úttörő korú” és a 14 évnél idősebb „kiszista” határvonal felállításával. Az ifjúságot érintő jelentős makrosztintú folyamat volt a fiatalok számának kezdeti ugrásszerű növekedése, majd az 1960-as évektől lassú csökkenése. 1960-ban 4 684 403 volt a 0–29 évesek száma, míg 1973-ban 4 575 575 fő.³²

Az ifjúság arányszáma az össztársadalomhoz viszonyítva szintén fontos mérőszám. Az 50%-os arány körüli viszonylagos stagnáló helyzet miatt elterjedt, gyakran visszatérő állítás volt – nem csupán a statisztikai kiadványokban –, hogy az ország minden második állampolgára harminc éven aluli.³³

Ez az állapot az 1980-as évekig állt fenn. Az 1980-as évek elején az össznépeség csökkenéséhez képest nagyobb ütemben csökkent a fiatalok száma. Ezt a jelenséget az 1986-os statisztikai könyv az alábbi módon értelmezi: „Az elmúlt években haladták meg a 30 éves életkort az ötvenes években született nagy létszámú korosztályok, a 15–29 évesek korcsoportja közel 200 ezer fővel csökkent.”³⁴ Az itt megjelenő „nagy létszámú korosztályok” kifejezés az

1950-es években születettekre utal, amikor a Ratkó Anna népjóléti miniszter nevével fémjelzett „Ratkó-korszak”-ban az abortusztilalom és a gyermektelenségi adó hatására a születések száma ugrásszerűen megőtt. A negatív tendencia az 1980-as évek közepén azért is jelentett problémát, mert korábban a fiatalság magas száma hozzákapcsolódott a kiemelt társadalmi szerephez, a csökkenés pedig a rendszer társadalomképébe nehezen volt beilleszthető.

Társadalmi mobilitás

A társadalmi mobilitás a statisztikai kiadványok, ifjúságszociológiai kutatások gyakori témája, ugyanakkor az ifjúságpolitika szempontjából is kiemelt kérdés. A rendszer – ideológiájából következően – nagy hangsúlyt fektet a társadalmi mobilitásra, bizonyos rétegek – jelen esetben a munkás-származású fiatalok és ifjúmunkások – előnyökhöz juttatására. Az 1980-as évekig a korszakban a nemzedéken belüli mobilitás növekedett, azt követően is inkább stagnált, de a belső szerkezeti változások egyre inkább jellemzőbbé váltak, amelyeket a statisztikai adatok nehezen tudtak kimutatni. Ezt a jelenséget hozza felszínre az 1986-os statisztika rövid magyarázata: „A fiatalok összességét tekintve a jelzett időszak alatt valamelyest nőtt a nemzedékek közötti mobilitás, azaz viszonylag kevesebb fiatal marad a szülő társadalmi csoportjában, mint korábban. A mobilitás kismértékű általános növekedése mögött jelentős, az egyes rétegekre jellemző különbségeket tapasztalunk. A fiatal férfiaknál a szakmunkások körében, a nőknél elsősorban a szellemi foglalkozásúaknál a mobilitás csökkenése figyelhető meg.”³⁵

Az ifjúság előnyben részesítésének politikai törekvésére mutat példát Maros Dénes, az *Adatok az ifjúságról* írt ismertetőjében: „a nők aránya a vezetők között – még a fiatalabb korosztályban is – alacsonyabb a férfiakénál, a fiatalok „kiemelése” pedig igazán tervszerűen csak az utóbbi néhány esztendőben történik, az ifjúságpolitikai határozat, illetve az ifjúsági törvény megjelenése óta.”³⁶ A cikkből látható, hogy a szerző a statisztikai adatokban a politikai törekvések eredményeit kívánja kiolvasni, s megállapítja, hogy ezek a „társadalmi törekvések” egyaránt lehetnek szándékolt és nem kívánatos mozgások.³⁷

Iskolázottság

A statisztikai adatok közül az iskolázottság mutatói tekinthetők leginkább pozitív folyamatok hordozóinak, a legtöbbjükben a korszak egésze alatt fejlődés, bővülés figyelhető meg. Kolosi Tamás tanulmányában kiemeli, hogy „a társadalmi struktúra fejlődésében jelentkező új tendenciákban nem csak közvetlenül gazdasági tényezők játszottak szerepet.”³⁸ Ezek a változások jelentősen érintik az ifjúság rétegét. „Az iskolázottság iránti növekvő társadalmi és egyéni igény minden iskolázottsági szinten a végzettséggel vagy szakképzettséggel rendelkezők számára ugrásszerű növekedéséhez vezetett, amivel korántsem tartott – tarthatott – lépést a munkamegosztási szerkezet fejlődése.”³⁹

Az iskolázottsággal kapcsolatos statisztikai felmérésnek kiemelt elemei a fizikai dolgozók gyermekeinek aránya az oktatásban. Ez az ideológiai célkitűzés, a munkásosztály kitüntetett helyzete miatt volt hangsúlyos szempont. Ennek érdekében a politika közvetlen módon beavatkozott az oktatási rendszerbe. Bár 1963-ban eltörölték a jelentkezők származásának figyelembe vételét a felsőoktatási felvételi vizsgán, a munkás származásúak előnyben részesítése a rendszer része maradt. „Három csoportot ugyanis továbbra is pozitív diszkrimináció segített: azonos pontszám esetén a fizikai dolgozók, illetve a munkásmozgalmak szerezvállalásukért kitüntetettek gyermekeit, valamint a munka világából érkezettekkel kellett előresorolni.”⁴⁰

A statisztikákból kiolvasható jelenség, hogy az iskolázottsági mutatók legfőbb összehasonlítási alapja a Horthy-korszak volt. Ez a „vetélytársi” helyzet a két rendszer ideológiai ellentéteiből adódott, bár önmagában haszontalannak tűnik összehasonlítani az 1930-as állapotokat

az 1970-es évekkel. Ebből aztán olyan megállapítások születtek, mint hogy „csak a legutóbbi két évben [1973–1974] annyian szereztek diplomát Magyarországon, mint az ellenforradalmi korszak teljes 25 éve alatt.”⁴¹ Az iskolázottság szempontjából nem jelent akkora törésvonalat a két statisztikai kiadvány közt eltelt idő, de negatív tendenciaként jelent meg 1986-ban a fizikai dolgozók gyermekeinek csökkenő aránya a közép- és felsőfokú oktatásban.⁴²

Életrajzi vonal

Az életrajzi vonal – a mobilitáshoz hasonlóan – a kutatások és a politika szempontjából egyaránt kulcsfogalmat jelentett. A Kádár-rendszer legitimitációjának fontos alapját képezte az életrajzi vonal fokozatos növekedésének biztosítása, ennek alátámasztására a statisztikai adatokra is szükség volt. Mivel az életrajzi vonal nehezen kvantifikálható fogalom, ebben az esetben könnyebb volt manipulálni azzal, hogy milyen adatokból lehet az életrajzi vonalra vonatkozó információt kinyerni, és olyan tényezőket kiválasztani, amelyek a politikai szándékkal megegyező eredményeket hoznak. Ilyen tényezők voltak a gyermekintézmények minősége és bővülése, az egészségügyi ellátás javulása, a lakhatás kérése. Utóbbi emelkedik ki leginkább abban a tekintetben, hogy az ifjúság idősebb rétegeihez, a családot alapítókhoz szorosan kapcsolódó, problematikus témakör volt.

1981-ben a KISZ X. kongresszusán Fejtő György, a KISZ KB első titkára beszédében az ifjúság és az életrajzi vonal kérdését a lakáshelyzet példáján mutatta be. Hangsúlyozta a fiatalok sajátos élethelyzetét, azt, hogy „az életrajzi vonal megőrzésének programja nem ugyanazt jelenti a családalapítás, az otthonteremtés előtt álló fiataloknak, mint a már kialakult életfeltételekkel rendelkezőknek.”⁴³ Legnagyobb társadalmi problémának a szűkös lakáshelyzetet tekintette, amely kihat a „fiatalok életfelfogására, családi életére, közéleti aktivitására, gyakran még munkahelyük megválasztására is.”⁴⁴ Ezért a KISZ feladatának a lakáshelyzeten való javítás segítségét tűzte ki. A statisztikai adatok rávilágítanak, hogy ezt a célkitűzést nem sikerült maradéktalanul beteljesíteni, „1984-ben a fiatal háztartások a korábbinál kisebb arányban váltak tulajdonossá, főbérletvé, ami a lakáshoz jutásuk nehezítését jelzi.”⁴⁵

Generáció és történelmi idő

Az ifjúságra a korszakban úgy tekintettek, mint a kommunizmus felé haladó társadalom továbbfejlődésének letéteményeseire, így a fiatalok a jövőt voltak hivatott képviselni a jelenben. Szocialista nevelésük érdekében az MSZMP és annak ifjúsági szervezete, a KISZ elengedhetetlenül szükségesnek tartotta a történelem – azaz a múlt bizonyos értelmezési keretbe helyezésének – nevelő funkcióját.

A történelmi idő problematikáján belül az ifjúságnak különleges szerepe van. A fiatalok generációjához minden társadalmon belül egy sajátos időbeliség társul, hozzájuk kapcsolódik a jövő, ők hivatottak a jövőt képviselni a jelenben. Ez a szerep a Kádár-korszakban is tetten érhető, azzal kiegészülve, hogy az ifjúság társadalmon belüli szerepének kijelöléséhez szükség volt a múlt–jelen–jövő hármásának összekapcsolására. Ennek jelentős színterei voltak a KISZ által szervezett ünnepi alkalmak, mint a személyi igazolvány átadása, a KISZ taggá avatás, amelyen a párt időpercepciója eljutott az ifjúság tömegeihez. A KISZ fogadalomtételi ünnepségen, 1967-ben foglalta össze mindezt Somogyi Imre, a KISZ Budapesti Bizottságának első titkára beszédében az alábbi módon: „Megfogadjátok, hogy ifjú kommunistává váltok, szocialista hazánk tudatos építői, népünk forradalmi örökségének hű folytatói lesztek. Folytatói lesztek Petőfi, Kossuth, a megalkuvást nem ismerő márciusi ifjak harcainak, akiket a szabadság és a társadalmi megújulás eszméinek tüze lelkesített. Átveszítetek a Magyar Ta-

nácsköztársaság hőseinek örökségét, azokét, akik a világon másodikként valósították meg a dolgozók hatalmát.”⁴⁶

A cél tehát a múlt irányított értelmezésén – a forradalmi harcok láncolatán – keresztül a jelen feladatainak elvégzése a jobb jövő elérése érdekében. Amint a fentebb bemutatott példából látható, az örökség fogalma gyakran megjelent az ifjúságot és az időképet érintő diskurzusban. Szerepe elsősorban a „forradalmi örökség” közvetítése volt, azaz a magyar történelem szabadságharcai, illetve a kommunista párt történetének összekapcsolása.

Az ifjúságot megkülönbözteti a társadalom többi részétől, hogy nem rendelkezik történelmi tapasztalattal, azt el kell sajátítaniuk, a nevelésen és oktatáson át. Ez egyrészt pozitív lehetőség a hatalom szempontjából, hiszen az új generáció a felszabadulás után született, tehát a Horthy-korszak károsnak vélt hatásaitól mentesek voltak, másrésztől azonban a tapasztalatlanság folytán jobban ki voltak téve az esetleges káros befolyásolásnak. A fiatalok történeteszemléletét sok bírálat érte az 1960-as évek közepén, a történelem-vitából az országos sajtóig eljutó „nemzetvita” kapcsán: „És még az is, hogy mennyi zugeszme, gondolati zavar bújik meg a fiatalok agyában a hazafiságról. Hogy mennyire naiv és szaggatott történelmi szemléletük, hogy nagyjából csupán fehéren-feketén látják nemzetünk múltját és homályosan a „hétköznapi” hazafiság mai ismérveit.”⁴⁷

A Kádár-rendszer jövőképe szempontjából jelentős szerepe van az ifjúságnak, a fiatalok hivatottak a jövőbe vetett remények beteljesítésére. Az ifjúságról alkotott erőteljesen futurista kép mellett, azonban már a korszakban a KISZ és a párt vezetői számára is nyilvánvalóvá vált, hogy az ifjúság saját időfelfogása jelentősen különbözik ettől a képtől. Előbbiek szempontjából ugyanis a jelenben való áldozathozatal helyett sokkal inkább a jelen megélése, és a türelmetlenség volt megfigyelhető. Erre erősítették az 1960-as évek második felének eseményei, amelyek ugyan sokkal inkább Nyugat-Európa ifjúságát forgatták fel.⁴⁸ A „Mindent, azonnal!” jelmondat Párizs házfalain jelent meg, de a világszerte zajló események esetleges magyarországi hatásával a KISZ vezetése is számolt. Méhes Lajos első titkár 1969-es országos propagandista konferencián tartott előadásában ezt az alábbi módon fogalmazta meg: „Vannak olyan nézetek, amelyek szerint azért kerül napirendre [az ifjúság magatartásának kérdése], mert manapság nyugaton, sőt egyes szocialista országokban is olyan események zajlanak le az ifjúság és különösen a diákifjúság körében, amelyek szükségessé teszik, hogy mi is foglalkozzunk ezzel, s legalábbis elejét vegyük annak, hogy esetleg torz irányba alakuljon nálunk az ifjúság magatartása.”⁴⁹

Ez a félelem végül nem igazolódtott be, néhány, az ifjúság szűk rétegét érintő esetet – mint a „maoista per”, vagy a március 15-i zavargások – leszámítva a rendszerellenesség és a jövőbe vetett bizalom megingása nem öltött tömeges méreteket. A párt és az ifjúság időképe közti ellentét az 1980-as években éleződött ki, amikor az ifjúság számára a jövőt és a fejlődést a nyugati kapitalista életforma követése jelentette. Ekkor tehát nem az ifjúság jövőbe vetett hite kérdőjeleződött meg, csupán annak mikéntje változott meg jelentősen. A jövő fejlődéséből való kiábrándulást Magyarországon a rendszerváltást követő időszak kudarcjai hozták el az akkori fiatalok tömegei számára.

*

A tanulmányom által vizsgált területek mindegyikén láthatóvá vált, hogy igen nagy figyelem irányult az ifjúságra a Kádár-korszakban. Ez azonban nagyrészt a félelemből és a meg nem értésből táplálkozott. Bár ez volt az az időszak, amikor a társadalomtudományokban, a statisztikában az ifjúság kutatása a korábbiaknál professzionálisabban megjelent, a kutatási eredmények ki voltak szolgáltatva a politikának, így megállapításaikkal nem tudták enyhíteni az ifjúság körében jelentkező negatív folyamatokat.

A Kádár-rendszer generációs ellentéteinek sajátossága, hogy a kommunizmus eszméjét a modernség és a haladás által a fiatalokhoz kapcsolták, így teremtve meg az elképzelést, hogy egy fiatalnak szinte magától értetődően kommunistának kell lennie, vagy ahogyan Kádár János 1967-ben megfogalmazta: „Ma nincs korszerűbb eszme a kommunizmus eszméjénél, és aki korszerű és forradalmár akar lenni és igazi magyar hazafi, az a kommunizmus eszméjét sajátítja el, azt vallja, és azt szolgálja életével és tevékenységével. Akkor lesz a legkorszerűbb és legmodernebb ember.”⁵⁰

Ahogy ez a célkitűzés az 1960-as évek végén, úgy látszott, valóban el is éri a fiatalok jelentős részét, tíz évvel később, a fiatalok politikai aktivitásának csökkenésével már sokkal kevésbé volt befogadható állítás. Ahelyett hogy az ifjúság a szocialista rendszer kiépítésének logikája szerint formálódott volna, egyre nagyobb lett a távolság a fiatalok és a párt között. Mindez a hatalom nézőpontjából ahhoz vezetett, hogy ezek a fiatalok képtelenek betölteni a rájuk ruházott társadalmi funkciót: nem azok voltak, akiknek a rendszer szerint lenniük kellett volna.

Jegyzetek

- 1 Az ifjúságpolitika kronológiájához általában lásd: Gergely Ferenc – Ólmosi Zoltán (összeáll.): A magyar ifjúság történeti kronológiája 1914–1991. Holnap Kiadó, Budapest, 2014.
- 2 Rainer M. János: Bevezetés a kádárizmusba. 1956-os Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 174. o.
- 3 Szekeres József: A pedagógia kilépett az iskolai keretből = Magyar Ifjúság, XIV. évf. 1970. 6. szám, 14. o.
- 4 Venczel István: A KISZ és a magyar ifjúság társadalmi aktivitása. = Társadalmi Szemle, XIX. évf. 1964. 12. szám, 44. o.
- 5 Országos értekezletünk egységesen a párt politikájának alapján áll. Komócsin Zoltán válasza a felszólalásokra. = Ifjú Kommunista, I. évf. 1957. Különkiadás. A KISZ I. Országos Értekezletének anyaga. 53. o.
- 6 Uo. 38. o.
- 7 Benkő Ákos: Mathilde Niel: Az ifjúság válsága. = Valóság, 1968. 1. szám, 102. o.
- 8 Vizsgálati terv, Budapest 1971. október hó 13. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/1. Alosztály. In: Kenedi János: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban. 2. kötet. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1996. 26. o.
- 9 Jelentés 1973. március 16. Belügyminisztérium. In: Kenedi János: Kis állambiztonsági olvasókönyv, i. m. 133. o.
- 10 Jegyzőkönyv az 1974. évi Forradalmi Ifjúsági Napok és a felszabadulás 30. évfordulójának előkészítésére alakult bizottság 1973. október 29-i üléséről. Politikaitörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: PIL) 289. f. 13/1973/7. ó. e.
- 11 Andrassy Mária – Vitányi Iván: Ifjúság és kultúra. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979. 4. o.
- 12 A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 445. o.
- 13 Nyerges Ágnes: Mai fiatalok? Kozmosz Könyvek, Budapest, 1978. 14. o.
- 14 Balogh József: Ifjúság és szociológia. = Magyar Nemzet, 1967. december 17. 12. o.
- 15 Kolosi Tamás: Ifjúságról – Tudományosan. = Ifjú Kommunista, XI. évf. 1967. 11. szám, 32–33. o.
- 16 Uo. 30. o.
- 17 Gombár József: Gondolatok az ifjúságszociológiáról. = Ifjú Kommunista, XI. évf. 1967. 9. szám, 29. o.
- 18 Kovács Judit: Ifjúságkutatás = Magyar Nemzet, 1967. december 10. 11. o.; Balogh József: Ifjúság és szociológia. = Magyar Nemzet, 1967. december 17. 12. o.; Heleszta Sándor: Ifjúság és társadalom. Hozzászólás az ifjúságkutatás kérdéséhez. = Magyar Nemzet, 1967. december 31. 10. o.
- 19 Karl Mannheim: Das Problem der Generationen. In: Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie 7 (1928) 157–185, 309–330. o. Magyar fordításban, nem teljes terjedelmében megjelent: A nemzedéki probléma. In: Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): Ifjúságszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 31–67. o. Teljes változatban megjelent: Nemzedékek problémája. In: Mannheim Károly: Tudásszociológiai tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 201–254. o.
- 20 Juliane Fürst: Stalin's Last Generation: Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism. Oxford University Press, Oxford, 2010. 14. o.

- 21 Huszár Tibor – Sükösd Mihály (szerk.): Ifjúságszociológia, i. m. 16–17. o.
- 22 Uo. 29. o.
- 23 Hilary Pilkington: Russia's Youth and Its Culture: A Nation's Constructors and Constructed. Routledge, London – New York, 1994. 51. o.
- 24 L. E.: Az ifjúságra vonatkozó kutatások a szocialista országokban = Társadalomtudományi Közlemények, III. évf. 1973. 4. szám, 121. o.
- 25 Gombár József: Gondolatok az ifjúságszociológiáról. = Ifjú Kommunista, XI. évf. 1967. 9. szám, 30. o.
- 26 Gombár József: Igényesebben és megalapozottabban. = Ifjúkommunista, XV. évf. 1971. 12. szám, 24. o.
- 27 Gergely Ferenc: KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története, 1957–1989. Holnap Kiadó, Budapest, 2008. 95. o.
- 28 Stumpf István: az ifjúsági problémák értelmezése – ifjúsági kihívás az ezredfordulón. In: Gázó Ferenc – Stumpf István: Rendszerváltozás és ifjúság. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1992. 9. o.
- 29 Az ifjúsági kérdések kutatásának országos középtávú (1973–1975) programja. = Társadalomtudományi Közlemények, III. évf. 1973. 1–2. szám, 157. o.
- 30 Statisztikai adatok az ifjúságról. KSH, Budapest, 1976.
- 31 Tények és adatok az ifjúságról. KISZ Központi Bizottsága Gazdaságpolitikai- és Érdekképviseleti Osztály, Budapest, 1986.
- 32 Statisztikai adatok az ifjúságról, i. m. 13. o.
- 33 Uo. 9. o.
- 34 Tények és adatok az ifjúságról, i. m. 3. o.
- 35 Uo. 5. o.
- 36 Maros Dénes: Felkészíteni a vezetésre. = Népszabadság, 1976. június 19. 3. o.
- 37 Uo.
- 38 Kolosi Tamás: Új tendenciák a társadalmi szerkezet fejlődésében. = Valóság, XXIII. évf. 1980. 3. szám, 42. o.
- 39 Uo.
- 40 Takács Róbert: 50 éve törölték el Magyarországon a származási kategorizálást az egyetemi felvételen. Online elérve: <http://vilag.transindex.ro/?cikk=20172> (letöltve: 2020. 08. 19.). A témáról átfogóan lásd: Takács Róbert: A származási megkülönböztetés megszüntetése 1962–1963. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- 41 Statisztikai adatok az ifjúságról, i. m. 10. o.
- 42 Tények és adatok az ifjúságról, i. m. 8. o.
- 43 Népszava, 1981. május 30. 3. o.
- 44 Uo.
- 45 Tények és adatok az ifjúságról, i. m. 20. o.
- 46 „Népünk forradalmi örökségének hű folytatói leszeltek” = Budapesti KISZ Élet, X. évf. 1967. 5. szám, 2. o.
- 47 Komorik Ferenc: Ifjúság, hazafiság (beadvány). PIL 289. f. 3/200 ó. e. KISZ KB Intéző Bizottság 1966. szeptember 5-i ülése. A szóban forgó vitákról lásd: Romsics Ignác: Clio bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 414–419. o.
- 48 Az 1968-as események korabeli magyarországi interpretációjához lásd: Köpeczi Béla (szerk.): Reform vagy forradalom? Diákság, egyetem, társadalom Nyugat-Európában. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1970.
- 49 Méhes Lajos elvtársnak, a KISZ KB első titkárának előadása az országos propagandista konferencián 1969. május 7. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1969. 4. o.
- 50 A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1967. jún. 29. – júl. 1. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, Budapest, 1967.

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Pataki diák akadémikusok tagajánlásai a 20. század második felében

I. Bevezetés

A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium fennállásának közel ötszáz éve alatt államférfiak, tudósok, irodalmárok sorát adta a magyar kultúrának.¹ A legkiválóbb személyiségek munkásságuk javát jórészt a Magyar Tudományos Akadémia tagjaként fejtették ki. Ennek nyomán az MTA és Sárospatak szellemi kölcsönhatásának eredményei az egész nemzeti kultúra javát szolgálták.

A pataki diákmúlttal (is) rendelkező akadémikusok témakörével húsz éve kezdtem foglalkozni. Kutatásaim során megvizsgáltam e két eltérő funkciójú, de a maga nemében nemzeti jelentőségű intézmény szellemi kapcsolatainak történetét. Szemügyre vettem azokat az akadémikusokat, akik diákként a pataki iskolában kaptak szellemi útravalót. Kitértem arra a sajátos, jövőt építő visszacsatolásra, amely a pataki kollégium tanári kara vonatkozásában érvényesült. Sárospatakon ugyanis számos olyan akadémikus tanított, akik korábban ugyanitt diákok voltak, s közülük nem egy aktív pataki tanárként lett MTA-tag.²

A Sárospataki Református Kollégium szellemi hatása a Magyar Tudományos Akadémia megalapításánál és reformkori fejlődésénél kimutatható.³ Az Akadémia összlétszáma szempontjából a pataki iskola szellemi befolyása a legszembetűnőbb 1841-ben nyilvánult meg, ebben az évben a rendes tagok 16%-a (38-ból 6 fő), a levelező tagok 7,2%-a (97-ből 7 fő) pataki diák, s volt még egy tiszteleti tag. Ezen túlmenően a testület ekkorra már három elhunyt rendes és egy levelező tag pataki diákot gyászolt.

A szabadságharc leverése utáni politikai helyzet akadályozta az Akadémia tevékenységét. A fordulópontot jelentő 1858. évi közgyűlésen négy volt pataki diákot választottak levelező taggá, majd az elkövetkező öt év során további hatot. A pataki jelenlét tehát újfent erősödött.

A kiegyezés utáni évekre a reformkorban választott pataki diák akadémikusok száma a természetes elhalálások következtében néhány főre csökkent, s az 1858-ban választottak sem éltek már. 1863-ban az Akadémia rendes tagjainak 7,5%-a volt pataki diák (40-ből 3 fő), 1870-re ez az arány 2,6%-ra csökkent (39-ből 1 fő). A levelező tagok hasonló aránypárja 1863-ban 8,4% (143-ből 12), 1870-ben már csak 3,6% (164-ből 6 fő).

Ezt követően még jobban visszaesett az egykori pataki diákok akadémiai tagválasztási aránya. Közel negyedszázadon át nem akadt eredményes jelölt. 1888-ban választottak levelező taggá egy Patakon tanult tudóst, akit az első világháborúig még négyen követtek.

1914–45 között négy olyan személyt tiszteltek meg akadémiai levelező tagsággal, akik szellemi útravalójukat a pataki kollégiumban kapták, három további akadémikus, mint refor-

mátus lelkész, itt szerezte teológiai magántanári képesítését. Az összes tagokhoz viszonyítva a pataki diákok aránya a 20. század első felében mindössze 2–3% között mozgott.

A második világháború befejezésekor az akadémikusok között az alábbi hét pataki diákot találjuk (rövidítések: r. t. = rendes tag, l. t. = levelező tag, t. t. = tiszteleti tag, ig. t. = igazgató tag): *Bartók György* (1882–1970, l. t. 1927, r. t. 1945), *Buza László* (1885–1969, l. t. 1938, r. t. 1946), *Finkey Ferenc* (1870–1949, l. t. 1908, r. t. 1929, t. t. 1938), *Győrffy István* (1880–1959, l. t. 1940), *Mitrovics Gyula* (1871–1965, l. t. 1935–1947, tagságáról lemondott), *Ravasz László* (1882–1975, t. t. 1925, másodelnök 1937–40, ig. t. 1940–45), *Révész Imre* (1889–1967, l. t. 1935, r. t. 1946).⁴

A 20. század második fele szakmai és erkölcsi szempontból egyaránt jövátételten eseményekkel indult: a Magyar Tudományos Akadémiát 1949-ben szovjet mintára, ideológiai és politikai szempontok alapján átalakították. Ennek során – sok más akadémikussal együtt – 1949. október 31-én Ravasz Lászlót megfosztották tagságától, Bartók Györgyöt és Győrffy Istvánt pedig ún. tanácskozó taggá minősítették vissza. E döntéseket 1989-ben hatálytalanították és a tagságokat – sajnos jórészt már csak posztumusz – helyreállították.⁵

A szoros pártirányítás alatt álló intézményben az egyházi iskolai múlttal rendelkező tudósok az ötvenes években nemkívánatos személynek számítottak. Emiatt politikai szempontból aligha csegett jól Sárospatak neve, de az is tény, hogy a kollégiumi oktatás színvonalának századforduló körüli pangása és a húszas évek végéig tartó visszaesése nem kedvezett a kiváló elmék nevelésének. Ezek együttes következménye lehetett, hogy a Rákosi-korszak alatt mindössze egy pataki diák nyert levelező tagságot, *Kiss Árpád* (1889–1968, l. t. 1954. VI. 19.) kémikus, aki 1899–1907 között járt a gimnáziumba.

A magyar tudományos közéletben a hetvenes évekre értek be azok az eredmények, amelyeket a pataki kollégium új szellemű tanári karának magas színvonalú oktatómunkája az 1930-as és '40-es években eredményezett. Ez idő tájt három pataki diákot választották akadémikussá. *Király István* (1921–1989, l. t. 1970. II. 4., r. t. 1979. V. 11.) irodalomtörténész 1931-től 1939-ig, *Szabó Gábor* (1927–1996, l. t. 1973. V. 11., r. t. 1982. V. 7.) orvos, biológus 1937-től 1945-ig a gimnázium; *Csizmádia Ernő* (1924–1984, l. t. 1973. V. 11., r. t. 1979. V. 11.) agrárközgazdász 1940–45 között a tanítóképző növendéke volt. Ugyanehhez a nemzedékhez tartozott, de jóval később lett levelező tag a gimnáziumot 1939–45 között elvégzett *Kőrös Endre* (1927–2002, l. t. 1990. V. 21., r. t. 1993. V. 10.) kémikus. Tekintve, hogy négy különböző tudományág képviselőiről van szó, megállapítható, hogy mind a gimnázium, mind a tanítóképző olyan kiváló alpműveltséget adott, amelyre bármilyen egyetemen szerezhető szakképesítés ráépíthető volt. A régebbi korosztályt képviselő *Makkai László* (1914–1989, l. t. 1985. V. 9., r. t. 1987. V. 8.) történész 1950–51-ben sárospataki teológiai tanár volt, ezzel párhuzamosan teológus is, 1951-ben szerzett lelkészi oklevelet. Az ezt követően állami fenntartásba került iskola diákjai közül mostanáig egy akadémikus került ki: *Fésüs László* (sz. 1947, l. t. 1998. V. 4., r. t. 2004. V. 3.) orvos, biológus, aki 1962–66-ban járt az 1952–1990 közötti nevén Rákóczi Gimnáziumba.

A tudományos kutatás és a felsőoktatás szoros kapcsolatát bizonyítja, hogy a második világháború után működő, pataki kötődésű akadémikusok szinte valamennyien egyetemi tanárként oktattak, többségük rektorként is szolgált. Az 1945 előtti tagok közül Bartók György 1940–41-ben a Kolozsvári Tudományegyetemen, Buza László 1943–44-ban szintén a Kolozsvári Tudományegyetemen, Finkey Ferenc 1917–18-ban a Pozsonyi Tudományegyetemen, Győrffy István 1929–30-ban a Szegedi Tudományegyetemen, Mitrovics Gyula 1940–41-ben a Debreceni Tisza István Tudományegyetemen volt rektor. A 20. század második felében megválasztott akadémikusok közül Csizmádia Ernő 1979–84-ben a Marx Károly Közgazda-

ságtudományi Egyetemen, Fésüs László 1999-ben a Debreceni Orvostudományi Egyetemen, majd 2000–01-ben és 2007–10-ben a Debreceni Egyetemen, Kiss Árpád 1954–55-ben a szegedi József Attila Tudományegyetemen, Szabó Gábor 1973–79-ben a Debreceni Orvostudományi Egyetemen látta el ezt a tisztséget.

Az alábbiakban közzéteszem az 1949 után levelező, illetve rendes tagnak megválasztott hét pataki diák akadémikus azon tagajánlásait, amely alapján jelölésük sikerrel járt. (Tehát nem közlöm az esetleges korábbi, eredménytelen felterjesztéseket.) Csak a gépelési és betűhibákat javítottam. A szövegek tartalmi fókuszpontjai, fogalomhasználata és stílusa jól jellemzik az adott kor tudománypolitikai, ideológiai preferenciáit. Az aláíró ajánlók nevei pedig fontos információk a tanítványi, munkatársi, szakmai közösségi kapcsolatok feltérképezéséhez.

Az ajánlások elsősorban a tudományos életmű szempontjából legjelentősebb eredményeket tartalmazzák, részletes életrajzi adatokat azonban eltérő mértékben találunk. Ezek több más általános kiadványban hozzáférhetők, néhány egyedi publikációra lábjegyzetben utalok.⁶

A közzétett szövegek elsősorban az MTA Könyvtár Kézirattárában lelhetők fel és digitalizálva hozzáférhetők a könyvtár honlapján, a pontos lelőhelyet minden dokumentumnál megadtam. A 70-es évek végétől az ajánlások – örvendetes módon, de sajnos rendszertelenül – a *Magyar Tudomány* folyóirat hasábjain vagy mellékleteként nyilvánosan is megjelentek. A tagjelöltek számának jelentős növekedése és a folyóirat terjedelmi korlátai miatt azonban a 90-es évektől e publikációk terjedelme lecsökkent, az egyre rövidülő szövegek tartalmilag a lényegi szakmai-tudományos információkra szűkültek.

A forrásközlés reményeim szerint hasznos adalékokkal szolgál annak bizonyítására, hogy a magyar tudomány és felsőoktatás fejlődésében a Sárospataki Református Kollégium szellemi hatása a 20. század második felében is jelentős mértékben tetten érhető. Különösen figyelemre méltó, hogy a hét MTA-tag öt különböző akadémiai tudományos osztályban érte el szakmai sikereit.

II. Tagajánlások

1. Kiss Árpád levelező tagsági ajánlása, 1954⁷ (VII. Kémiai Tudományok Osztálya)

Javaslat Kiss Árpád egyetemi tanárnak, a kémiai tudományok doktorának akadémiai levelező taggá választására.

Kiss Árpád igen régi művelője a fizikai kémiának. Megjelent tudományos dolgozatainak száma jóval meghaladja a százat. Ezek főképp négy témakörbe csoportosíthatók. Pályafutásának kezdetén a nitrozilklorid képződésének és bomlásának kinetikai vizsgálatával foglalkozott és jelentős része volt annak megállapításában, hogy ez a reakció az egyébként ritka harmadrendű gázreakciók egyik tiszta példája. Ezirányú munkásságát azóta is gyakran idézik. Mint szegedi egyetemi tanár a reakciókinetikának egy másik ágával kezdett behatóan foglalkozni, mégpedig az ún. semleges sóhatással vizes oldatokban végbemenő reakciókra, az akkoriban új Brønsted-elmélet szempontjából. (*sic!*) Ezirányú nagyszámú munkája sokban hozzájárult ennek az elméletnek az alátámasztásához és tisztázásához, ami a mérések mintaszerű gondos kivitelezésének köszönhető. Hosszú szünet után Kiss Árpád legújabban ismét visszatért ehhez a témakörhöz, de most már az újabb abszolút reakciósebességi elmélethez kapcsolódva. Szegedi reakciókinetikai kutatásai azonban nem szorítottak kizárólag a sóhatás vizsgálatára, hanem ionreakciók katalízisével is foglalkozott. 1937-től kezdve fő

munkaterülete különböző abszorpciós színeképek tanulmányozása. Ezen a téren is két anyagcsoporttal foglalkozott behatóan. Egyik a fémkomplexek, ahol munkatársaival óriási kísérleti anyagot gyűjtött össze, amelynek birtokában a múlt évben sikerült ezek abszorpciójáról rendszeres összefüggő képet kialakítania, Mulliken ezirányú új elméletének felhasználásával. Ezt az összefoglaló áttekintést a VII. Osztály egyik előadó ülésén szép sikerrel adta elő. A másik anyagcsoport, melynek abszorpciós színeképeiről ugyancsak nagy kísérleti anyagot gyűjtött össze, különböző aromás származékok. Ezek színeképeit az ún. orientált fényelnyelés elmélete alapján kísérli meg értelmezni, és bár ezek az értelmezések nem mindig állnak összhangban a vonatkozó kvantummechanikai számítások eredményeivel, mégis sok tekintetben érdekesek és mindenesetre ösztönzően hatnak a további kutatásokra ezen a téren.

Kiss Árpád kereken négy évtizedre visszanyúló munkásságának áttekintése a lankadatlan szorgalmú, lelkiismeretes kutató képét tarja élénk, aki ezért méltó arra, hogy Akadémiánk tagjává váljék, annál is inkább, mert egyrészt az állandó fizikai-kémiai bizottságban, de főképp a még csak rövid ideje működő korróziós albizottság vezetésében munkánkba már úgyszólván bekapcsolódott.

Erdey-Grúz Tibor s.k. akadémikus
Schay Géza s.k. akadémiai lev.tag
Erdey László s.k. akadémiai lev.tag

2/a. Király István levelező tagsági ajánlása, 1970⁸ (I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya)

Az Akadémia Elnöksége az alapszabályok 8.§. (3) bekezdése alapján Király Istvánt, az irodalomtudományok doktorát előterjeszti levelező taggá való megválasztásra. Király István az irodalomtudományok doktora, az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének tv. egyetemi tanára, a magyar irodalom kiváló művelője.

Szül.: 1921. július 15-én Ragályon. Király István középiskoláit Sárospatakon, egyetemi tanulmányait – az Eötvös Kollégium tagjaként – Budapesten végezte. Felszabadulás után az Eötvös Kollégium tanára volt, majd 1949-től a budapesti Bölcsészettudományi Karon adott elő magyar irodalomtörténetet; 1957-től Szegeden, 1959-től Budapesten egyetemi tanár. 1965-től tanszékvezető egyetemi tanár.

Király István az úttörők érdemét mondhatja magáénak: Lukács György és Révai József munkásságának eredményeire támaszkodva, egyik megalapozója a hazai marxista irodalomtudománynak. Munkásságát kezdettől fogva két irányú, de egymást föltételező törekvés határozta meg. Felszabadulás utáni esztendőkből közzétett – Petőfi Sándorról, Móricz Zsigmondról, Kaffka Margitról, Németh Lászlóról szóló – tanulmányaiban vitába szállt a polgári irodalomtörténetírás torzításával, hamisításával és elsőül fedte fel e korszakos jelentőségű írói életművek igazi tartalmát, kor és irodalom összefüggéseit. Ez a polémikus és a forradalmi, haladó irodalom példáira hivatkozó tudósi szándék monografikus teljességben valósulhatott meg Kossuth-díjjal kitüntetett Mikszáth Kálmán (1952, új kiadás 1960) című könyvében. A marxista irodalomtudomány első monográfiája Király Mikszáth könyve; filológusi alaposság, elméleti érvelés és szépirői szenvedélyességű stílus kivételes szintézise. E különböző, irodalomtörténet-írásunkban is egymástól gyakran elkülönülő megközelítési módszerek egyidejű alkalmazásával – korát némileg megelőzve – arra mutatott ösztönző példát, hogy a marxista irodalomtudományban a filológiai, történeti és esztétikai diszciplínák szoros egységet alkot-

nak. Ez az igény még tisztultabb, kiérleltebb formában mutatkozik meg legújabb, József Attiláról, a népi írókról, a modern irodalom problémaköréről írott tanulmányaiban és sajtó alatt levő nagy Ady monográfiájának eddig publikált részleteiben.

Király István irodalomtörténeti munkássága ösztönző hatást gyakorolt a felnövő új irodalomtörténész generáció eszmei fejlődésére. A mai irodalomtörténész „közép-nemzedék” nem egy tagja vallja Király Istvánt mesteréül. A budapesti és a szegedi egyetem magyar tanszékén a tanszemélyzet tagjai és a tehetséges hallgatók közreműködésével tudományos műhelyt szervezett. Munkájában összeforrta a tudósi és a pedagógusi tevékenység: egyetemi előadásait ugyanaz a szenvedéllyel átfűtött elhivatottságtudat jellemzi, mint irodalomtörténeti tanulmányainak rendkívül nagy anyagot megmozgató érvelése.

Nagy szerepet vállal az irodalomtudományi kutatást jelentősen előrevivő kritikai kiadások munkálataiban. 1956-tól – Bisztray Gyulával közösen – szerkeszti Mikszáth Kálmán összes műveinek 65. kötetéhez érkezett sorozatát, 1964-től pedig – egy ideig Földessy Gyulával közösen – Ady összes műveinek kiadását gondozza; e sorozatból eddig hét kötet jelent meg. Egyik szerkesztője volt a három kötetes Irodalmi Lexikonnak (1963–1965) és főszerkesztője a kiadás előtt álló Világirodalmi Lexikonnak.

Tudósi alkatától elválaszthatatlan a kulturális politikában, irodalmi életben való tevékeny részvétel. 1948–49-ben a Szabad Nép kulturális rovatánál dolgozott, majd – 1956 októberéig – éveken át szerkesztette az ország vezető irodalmi folyóiratát, a Csillagot, később pedig a hatvanas évek elején a Kortársat. Különösen a Csillag szerkesztőjeként szerzett nagy érdemet, elősegítette az új irodalmi kibontakozást, s ezzel hozzájárult a reális alapokon nyugvó irodalmi értékrend megszilárdulásához. Szerkesztői munkájához szervesen hozzátartozik kritikai tevékenysége: az élő irodalom neves alkotóiról közölt cikkei széles körű tájékozottságukkal és vitaközlő hevületükkel a marxista kritikai irodalom legjelentősebb darabjai közé tartoznak.

E sokágú munkásság Király Istvánt olyan tudóssá formálta, akiben a széles körű anyagtudás, az ideológiai és irodalomelméleti összefüggések iránti érzékenység, valamint a világirodalmi távlat állandó szemmel tartása egységet alkot. Kivételes ismeretanyagot épít be munkáiba, de ez a fölényesen gazdag tájékozottság mindig mentes a filológiai részeredményeket halmozó nehézkességtől és a világirodalmi párhuzamok ma annyira divatos, öncélú, sznobisztikus fitogtatásától. A tudományos megalapozottságot föl nem adva, mindig az az igénye, hogy tanulmányai, monográfiái mind stílusukban, mind szerkezetükben a szépírói értelemben vett jól olvashatóság kritériumának is megfeleljenek.

Király István, az irodalomtudós, a pedagógus, a kritikus posztján dolgozva, ugyanegy cél vonzásában él: a haladó nemzeti hagyományokkal összeforrta szocialista társadalom szellemiségének gazdagításán fáradozik.

Király István tanszékvezető egyetemi tanárt, a tudományok doktorát a legmelegebben ajánljuk az MTA levelező tagjává való megválasztására. Személyével az MTA tagjainak száma kiemelkedően jelentős tudós egyéniséggel gyarapodik: irodalomtudományunk egyik legérettebb alkotójával.

Budapest, 1969. október 18.

Ortutay Gyula s.k. akadémikus
Sötér István s.k. akadémikus
Szabolcsi Miklós s.k. lev. tag

2/b. Király István rendes tagsági ajánlása, 1979⁹
(I. Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya)

Király István 1921-ben, Ragályon született. Szűkebb szakterülete: magyar irodalomtörténet. 1970 óta levelező tag. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára.

Király István a felszabadulás után induló marxista magyar irodalomtörténész-nemzedék egyik legjelentősebb alakja. Az Eötvös Kollégium legjobb hagyományait (műelemző érzékenység, filológiai alaposág) egyesíti a marxista esztétika és irodalomtörténetírás elvi következetességével, nagyszabású rendszeralkotó távlatosságával. A Valóság című folyóiratban a negyvenes évek második felében közzétett írásaival generációjában az elsők között vállalt olyan klasszikus életművek marxista igényű méltatására és átértékelésére, mint Petőfi, Móricz Zsigmond, Kaffka Margit, Németh László, Komját Aladár.

Először 1952-ben, majd újabb kiadásban is megjelent Mikszáth Kálmán című monográfiája a magyar realista epika egyik megalapozóját, Ady és Móricz elődjét mutatta föl abban az íróban, akit a polgári kritika a kiegyezés igazolójává, a századvégi állapotokat igenlő idillszerzővé próbált szelidíteni. Király István az új városi irodalom polgári-kispolgári ellenzéki-ségével is szembeállítja a Mikszáthét, és kimutatja, hogy Mikszáth művészi ellenzéki-sége „a nagymúltú magyar történelmi-népi ellenzéki-ségben” gyökerezett. A műnek ez az aspektusa már előlegezi az Ady-könyvben és Király újabb polemikus írásaiban középpontba kerülő problematikát, hazafiság és forradalmiság korrelációját.

Szellemi életünkben Király István nemcsak tanulmányaival és példászerű monográfiájával vett részt, hanem pedagógusként is: Budapesten, Szegeden, majd ismét Budapesten ad elő a Bölcsészkaron. Szerkesztőként a Szabad Nép kulturális rovatánál, a Csillagban, majd a Kortársnál tett sokat – nem egyszer zaklatott szellemi-politikai viszonyok között – azért, hogy irodalmunkban ne szakadjon el, hanem szintetizálódjék marxista pártosság és művészi színvonal, helyes etikai-politikai állásfoglalás és esztétikai érték.

Hosszú ideig érlelt nagy műve, a kétkötetes Ady Endre (1970, 1972) revelációt jelentett irodalomtörténet-írásunkban. Az életrajz, a kortörténet, az eszme- és művelődéstörténet, a pályakép és a műelemzés olyan tökéletes komplex egységét valósította meg ebben a munkájában, amelyre alig akad példa a marxista szellemű filológiában. Adynak elsősorban morális és gondolkodói eltökéltségét, értelmiségi mentalitását kívánja – objektíve, önmagában és hozzánk szóló példaként – bemutatni. Ezt a szellemi alkotót azonban nemcsak Ady publicisztikájából és versei közvetlenül felfogható, „tartalmi” üzenetéből vezeti le, hanem a versek komplex elemzése alapján, a művészi, stilisztikai eszközök és a kvantitatíve mérhető hatástényezők lehető teljességének számba vételével. Eközben olyan verselemző módszert dolgoz ki, amely föloldja a szöveggközpontúság és a művön kívüli tényezőkre való kitekintés dichotómiáját, egyaránt körüljárja a műalkotást kívülről és írja le belső rétegződését. E módszer – a hatalmas példaanyag segítségével – azóta megtermékenyítette irodalomtörténészeink, kritikusaik verselemző gyakorlatát, de a középiskolai tanárok, s rajtuk át a tanulók, a jövő potenciális olvasóközönsége verskultúráját is fejlesztette.

Az irodalom morális küldetésének elvszerű hangsúlyozásán kívül Ady kapcsán a népiség fogalmának újrafogalmazására, kategória-rendszerének bővítésére is vállalkozik Király István. Ennek a korábban olykor egyszerűsítve alkalmazott, majd egy idő óta a marxista esztétikában is óvatosan kezelt kategóriának gazdag és árnyalt, világnézeti, stílári, nyelvi és más szempontokat figyelembe vevő leírását adja. Némely merevebb felfogásokkal vitázva bebizonyítja, hogy a népiség fogalmát nem teszi szükségtelenné a (más tartalmú) nemzet és osztály kategóriája.

Ez a tétel – mely voltaképpen már a Mikszáth-könyv alapeszméi közt is szerepelt – éles polemikus hangsúllyal fogalmazódik újjá Király István újabb tanulmányaiban, főként a Hazafiság és internacionalizmus címűben. Ez az írás – alcíme szerint – a szocialista hazafiság és a magyar szabadságharcos hagyományok problémakörét fejt ki, s máig tartó vitát keltett, s az irodalom- és történettudomány képviselőin kívül az érdeklődő nagyközönség széles rétegeit is megmozgatta. Hasonlóképpen fontos fogalmak tisztázásához járult hozzá az ifjúság forradalmiság-igényét, meg az ál-forradalmi irányok vonzásának veszélyét fölismerő, a marxista forradalom-elméletet eredeti gondolatokkal továbbfejlesztő tanulmánya, A mindennapok forradalmisága. S ez önmagában is – függetlenül a vita kimenetelétől – Király István problémaérzékenységét, éles dialektikáját bizonyítja, s főként azt, hogy túllát a szaktudományos berkeken, sokakhoz akar és tud szólni, tudományát az élet szolgálatába állítja. Hazafiság és forradalmiság (1974) című kötetének közvetlenül irodalomtörténeti tárgyú írásait (az Adyról, Móricz örökségéről szólókat) ugyanez az eszmei-politikai hatni akarás különbözteti meg a „belső körön” megmaradó esztétizálástól. Móriczról szólva például a szegénység ábrázolásának elsikkadt értelmét: a munkás szegénység iránti elkötelezettséget emelte a mai irodalom elé eszményül.

Irodalom és társadalom című, 1976-ban megjelent gyűjteményes kötete az előzőkben említett vállalkozások teljes vonatkozás-rendszerét teszi láthatóvá, mérhetővé. Tüzetesen kirajzolódik benne a tudományunk újabb történetével együtt élő, alakító szakember arculata. A mai irodalom és filmművészet kérdéseivel szembesülő tanulmányok és interjúk pedig új és új eredményes kísérletek a szemlélet és ízlés érvényének kiterjesztésére olyan területekre, melyeken az elvi következetesség igényével tájékozódni egyre nehezebb.

E fejleményekkel párhuzamosan az Ady-mű 1912 utáni nagy eseményeinek tanulmányozását is végzi Király István. Ennek során olyan történelmi jelentőségű kérdéseket fejt fel, mint Ady és a monarchia, s olyan kulcsfontosságú verseket világít át, mint az Eltévedt lovas.

Király István egyik szerkesztője volt A magyar irodalom története című háromkötetes kiadványnak, jelenleg pedig főszerkesztőként irányítja a külföldön is nagy visszhangot keltő Világirodalmi lexikon című több kötetre tervezett, hatalmas vállalkozást. A tudósi és a közéleti munka egységének jegyében a pedagógiai tevékenység folytatásán kívül országgyűlési képviselő is lett (eddig két ízben delegálták a Parlamentbe). Legújabb funkciójában, a Szovjet irodalom című folyóirat magyarországi főszerkesztőjeként irodalmunk nemzetközi kapcsolatainak, jelesen a soknemzetiségű szovjet irodalom hazai recepciójának színvonal-emeléséért tesz hasznos gyakorlati szolgálatot.

Király Istvánt tevékenységéért Kossuth- és Állami Díjjal tüntették ki.

Pándi (Kardos) Pál l. tag
Sötér István r. tag
Szabolcsi Miklós r. tag
Tolnai Gábor r. tag

3/a. Csizmadia Ernő levelező tagsági ajánlása, 1973¹⁰
(IV. Agrártudományok Osztálya)

Csizmadia Ernőt, a közgazdaságtudományok doktorát javasoljuk az MTA levelező tagjává megválasztani. Csizmadia Ernő, a közgazdaságtudományok doktora, egyetemi tanár, az MSZMP KB osztályvezető-helyettese, az agrárgazdaságtan kiváló művelője.

Született: 1924. február 10-én, Bején. Egyetemi tanulmányait a budapesti Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végezte 1946–1950-ig. Ugyancsak ott tett 1957-ben doktori szigorlatot. Egyetemi tanulmányai alatt 1947-től 1950-ig a József Attila Népi Kollégium titkáraként is tevékenykedett. 1950–1951-ig a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanársegéd, majd 1951–1956-ig adjunktus, illetve docens az Agrártudományi Egyetemen. 1957-től 2 éven át az MSZMP Központban dolgozik. Eközben 1960-ban megszerzi a közgazdaságtudományok kandidátusa fokozatot. 1964-ben áthelyezik a Minisztertanács Titkárságára, ahol fősztályvezetőként igen fontos munkakört lát el 1968-ig. Ebben az időben is szoros kapcsolatot tart a Közgazdaságtudományi Egyetemen és 1967-ben egyetemi tanárrá nevezik ki. 1968-ban megválik a Minisztertanács Titkárságától és teljes munkaidejét az egyetemi oktatásnak szenteli és bekapcsolódik a Közgazdaságtudományi Egyetem vezetésébe rektorhelyettesként. Ebben a beosztásban jó lehetősége van az elmélyült tudományos munkásságra és elkészíti doktori értekezését, amelyet 1970-ben sikeresen megvéd. 1971 elején ismét irányító munkakörbe hívják meg és azóta is az MSZMP Központ osztályvezető-helyetteseként felelősségteljes beosztásban dolgozik.

1948 óta tagja a Pártnak és több alkalommal volt alapszervezeti párttitkár és más választott párttisztviselő. Kitüntetései: Szocialista Munkáért Érdemérmert kapott 1956-ban és 1959-ben, Munka Érdemrend arany fokozatát 1969-ben nyerte el.

Tudományos munkássága: az agrárgazdaságtan és a szövetkezetpolitika területén igen jelentős. Nagy szerepe volt a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek, elsősorban a termelőszövetkezetek korszerű termelés-szervezetének kialakításában, a belterjes és sokoldalú fejlesztés alapelveinek tisztázásában, a gazdasági mechanizmus reformja termelőszövetkezeti vonatkozásainak kidolgozásában. Több tanulmányával hozzájárult a munkás-paraszt szövetség új, korszerű értelmezéséhez. Vizsgálta a szövetkezeti parasztság helyzetének és tudatának változását, fejlődését, az egységes szocialista szövetkezeti paraszti osztály kialakulását. Számos tanulmányt írt a mezőgazdasági termelés intenzív irányú fejlesztésének agrárgazdaságtani feltételeiről; a mezőgazdasági ár- és pénzügyi rendszer fő kérdéseiről; az iparosítás és a belterjes mezőgazdasági fejlődés összefüggéseiről.

Első publikációja 1947-ben jelent meg. Azóta számos könyve, tanulmánya látott napvilágot. Könyvei közül különösen jelentős: Két út – két világ (Kossuth, 1962), A gazdasági mechanizmus reformja és a mezőgazdaság (Kossuth, 1967), Gazdasági koncepciók és az élelmiszergazdaság (Közügazdasági és Jogi Kiadó, 1970). Ez a könyv Nívódíjat kapott és a Lengyel Népköztársaságban is kiadták. Most jelent meg: Élelmiszergazdaságunk a hatékonyabb gazdálkodás útján című könyve (Kossuth, 1972). Ezekon kívül több egyetemi tankönyv írásában működött közre társszerzőként.

Tanulmányai főként a Társadalmi Szemlében, Közügazdasági Szemlében, Gazdálkodásban, Acta Economicában, 7 tanulmánya külföldön jelent meg. Közös jellemzőjük az eszmei szilárdság, elméleti igényesség, széles nemzetközi tájékozottság, a hazai valóság alapos ismerete, éles logika, világos, közérthető fogalmazás. Az a törekvés hatja át, hogy ne csak regisztrálja a helyzetet, az eseményeket, hanem utat mutasson és aktívan segítse a mezőgazdasági nagyüzemek gazdasági megszilárdulását, intenzív irányú fejlődését és az egységes szövetkeze-

ti paraszti osztály kialakulását. Több tanulmányával hozzájárult ahhoz, hogy a mezőgazdaság helyét reálisan lehessen megítélni népgazdaságunkban. Mindezek alapján javasoljuk az MTA levelező tagjává választását.

Budapest, 1972, október 19.

dr. Somos András s.k. akadémikus
dr. Láng Géza s.k. akadémikus

3/b. Csizmadia Ernő rendes tagsági ajánlása, 1979¹¹
(IV. Agrártudományok Osztálya)

Csizmadia Ernő 1924-ben, Bején született. Szűkebb szakterülete: agrárgazdaságtan. 1973 óta levelező tag. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Agrárközgazdasági Tanszékének egyetemi tanára és dékánja.

1971–1975 között a Pártközpont Gazdaságpolitikai Osztályán osztályvezető-helyettesként az agrár- és szövetkezet-politika központi irányításában vett részt. 1975 óta a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen egyetemi tanár.

Tudományos munkásságával a felszabadulás óta felnőtt marxista közgazdász nemzedék élvonalába emelkedett. A szakmai közvélemény az agrárközgazdasági elmélet kiváló művelőjeként tartja számon, aki egyúttal a szövetkezetpolitika tudományos megalapozásában is jelentős részt vállalt.

Első publikációi 1947-ben jelentek meg, amelyekben a földreform megvalósításával kialakuló új viszonyokat elemezte a mezőgazdaságban. Később a szocialista mezőgazdaságban, majd az egész élelmiszertermelésben kibontakozó változások, új folyamatok képezték kutatása tárgyát. E téren végzett munkássága széles körben elismert. Nagy szerepe volt a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek, elsősorban a termelőség-szövetkezetek belterjes és sokoldalú fejlesztése alapelveinek tisztázásában, a mechanizmus reform sajátos termelőség-szövetkezeti intézkedéseinek tudományos megalapozásában. Ebből a tárgykörből két könyve jelent meg a Kossuth Könyvkiadónál és több tudományos publikációja a Társadalmi Szemlében, valamint a Közgazdasági Szemlében és más folyóiratokban.

Az elsők között hívta fel a figyelmet a mezőgazdaság iparosodására, ennek gazdasági és társadalmi következményeire. Tudományos kutatásait az utóbbi években már ezekre a kérdésekre, főleg az élelmiszertermelésben kibontakozó integráció vizsgálatára összpontosította. Eredményeit a központi irányító szervek a gyakorlati munkában is hasznosították.

Kísérletet tett az agrár-ipari fejlődés törvényszerűségeinek a feltárására, illetve erre építve az élelmiszertermelés gazdaságtana tudományos alapjainak a lerakására. Ez a munkássága jelentős hazai és egyben nemzetközi érdeklődést keltett. „Bevezetés az élelmiszergazdaságtanba” című művét tankönyvként használják. Másik művét – amely egyúttal nivódíjban részesült – a Lengyel Népköztársaságban is kiadták. Az Akadémiai Kiadó által angol nyelven megjelentetett könyve szintén széles körű érdeklődést és kedvező visszhangot váltott ki.

Határozott, jó szervező készségű, kezdeményező vezető. Tevékenységében az elmélet és a gyakorlat szorosan egybekapcsolódik. Kutatásaiban mindig azok az elméleti kérdések és feladatok álltak előtérben, amelyek egyúttal a legégetőbb gyakorlati problémák megoldását szolgálták.

Gyakorlati tevékenységével ezek megvalósítását közvetlenül is elősegítette. Ez azért vált lehetővé, mert hosszabb ideig dolgozott vezető beosztásban a központi irányító szervezetben.

Hosszú ideje – megszakításokkal mintegy három évtizede – végez egyetemi oktató és nevelő munkát: dolgozott a Mezőgazdasági Akadémián, az Agrártudományi Egyetemen és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen, ahol jelenleg is oktat. Számos egyetemi jegyzet szerzője, illetve társszerzője. Közülük jelentősebbek: „Agrárgazdaságtan”, „Agrárpolitika”, „Szövetkezeti politika”. Az egyetemi hallgatók tanításával egyidőben a szakmai továbbképzésben és vezető-utánpótlás képzésben is részt vesz. Kezdetől fogva tevékenykedik a tudományos utánpótlás nevelésében és a tudományos minősítésben. Kilenc évig volt az agrárökonómiai szakbizottság elnöke, hat évig pedig a TMB tagja. Több aspiránsa sikeresen védett, közülük néhányan kiemelkedő eredményeket értek el.

Tudományos szervező és társadalmi tevékenysége ugyancsak széleskörű. 1976 óta osztályelnök-helyettes az Akadémia IV. Osztályán. Az egyetemen is jelentős tudományos szervezői munkát végez. Ezen kívül több tudományos, illetve társadalmi bizottság tagja vagy vezetője. Az akadémiai bizottságokon kívül jelentősebb társadalmi megbízatásai a következők: az OM Közgazdasági Szakbizottságának vezetője, a Közgazdasági Szemle és az Acta Oeconomica szerkesztőbizottságának tagja, a Szövetkezeti Tudományos Tanács és az agrárpolitikánk tudományos megalapozását szolgáló kutatásokat koordináló bizottság tagja.

Harminc éve párttag. Pártvezetőségi tagként, párttitkárként hosszabb ideig dolgozott. Kítüntetései: Szocialista Munkáért Érdemremet kapott 1956-ban és 1959-ben. A Munka Érdemrend arany fokozatát 1969-ben nyerte el.

Mindezek alapján javasoljuk az MTA rendes tagjává történő megválasztását.

Budapest, 1978. november

Dr. Somos András akadémikus
Dr. Tamássy István akadémikus
Dr. Kurnik Ernő akadémikus

4/a. Szabó Gábor levelező tagsági ajánlása, 1973¹²
(VIII. Biológiai Tudományok Osztálya)

Alulírottak az Akadémia levelező tagságára ajánljuk Dr. Szabó Gábor egyetemi tanárt, a tudományok doktorát.

Dr. Szabó Gábor 1927-ben született Sárospatakon, édesapja orvos volt. Iskoláit a sárospataki ref. gimnáziumban kitűnő eredménnyel végezte. Egyetemi tanulmányait a Debreceni Orvostudományi Egyetemen 1951-ben summa cum laude minősítéssel fejezte be. Még hallgató korában a DOTE Gyógyszertani Intézetében Vályi Nagy Tibor mellett kezdte el kutatói pályáját, ugyanitt lett aspiráns 1951-ben. Részt vett a KOKI Antibiotikum Osztályának megszervezésében és fejlesztésében. 1959-ben egyetemi docensnek nevezték ki. 1960 óta oktatja az orvosi biológiát, 1963-ban egyetemi tanárrá nevezték ki. 1963–66 években az Egyetem oktatási rektorhelyettese volt. Kandidátusi disszertációját 1956-ban védte meg mikrobiális genetikai témakörből. Doktori disszertációját pedig 1971-ben védte meg ugyanabból a témakörből.

Dr. Szabó Gábor széles körű társadalmi tevékenységet is kifejt. Rektorhelyettesi funkcióján kívül a múltban és a jelenben is számos akadémiai, minisztériumi és egyetemi bizottság tagja, 1945-ben lépett be a MKP-be, jelenleg az MSZMP tagja. 1965-ben a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki.

Dr. Szabó Gábor fontosabb kutatási törekvései és eredményei: főleg az új antibiotikumok izolálása és előállítása, az antibiotikumok hatásmódja, az antibiotikumok elleni rezisztencia kialakulásának módja, az antibiotikumok természetben betöltött biológiai szerepének vizsgálata, az antibiotikumokat termelő mikroorganizmusok rendszertana, valamint más mikroorganizmusok biokémiája, genetikája és citomorfológiája problémakörben folytak. Kandidátusi disszertációjában egy gyakorlati kérdés elvi alapjait vizsgálta. Hogyan alakul ki egy mikroorganizmus új tulajdonsága, a genetikai törvényszerűségek hogyan hasznosíthatók az antibiotikumok termelésének területén. Eredményeiről részben önállóan, részben munkatársakkal 74 közleményt jelentett meg, ill. jelentős számban tartott előadást hazai, valamint nemzetközi tudományos szimpóziumokon és kongresszusokon.

Az általános mikrobiológia, genetika vizsgálatokból nőtt ki az általa vezetett Biológiai Intézet kutatási profilja, amelynek során a differenciálódás biokémiai genetikai szabályozását vizsgálják az utóbbi 5-9 évben. A molekuláris biológiai szemléletű kutatáshoz sikerült olyan kutatócsoportot létrehozni, amelyben a citomorfológiai, biokémiai, biofizikai és genetikai szemlélet és módszertan egyidőben szolgálják a kutatási célok elérését.

Az orvostanhallgatók számára 1963 óta három genetika, ill. biológia jegyzetet írt, 1970-ben jelent meg társszerzőként írt Orvosi biológia című tankönyve, ezen kívül két könyvrészlete szolgálta az orvosok továbbképzését. 1964-ben 3 hónapos humángenetikai képzésen vett részt Koppenhágában, amelynek stimulálására 1966-ban a WHO támogatásával hazai és külföldi előadókkal tartott angol nyelvű kéthetes bentlakásos tanfolyamot kezdeményezett és szervezett a magyar szakemberek továbbképzésére. Tagja a Magyar Mikrobiológiai, Biokémiai, Farmakológiai Társaságnak, valamint a Society of General Microbiology-nak. A M. Farmakológiai Társaság Elnökségének tagja, vezeti ezen társaság Kemoterápiai szekcióját. Tagja a MTA Genetikai Bizottságának, valamint a TMB Elméleti Orvosi Szakbizottságának, valamint több egyetemi bizottságnak. A FEBS 1969. évi kongresszusán a differenciálódással foglalkozó szekció egyik üléselnöke volt, 1968-ban a Streptomyces genetikájával foglalkozó dubrovnikai nemzetközi szimpóziumon az új szimpózium szervezőbizottsági tagjává választották.

Tanulmányúton a Szovjetunióban két alkalommal volt egy-egy hónapig. Prof. Gauze, ill. prof. Alichanján intézetében antibiotikum és genetikai kutatásokat végzett. 1959-ben Cambridge-ben fél éven át prof. Gale intézetében az in vitro es in vivo történő enzimműködést befolyásoló tényezőket vizsgálta.

Több nemzetközi kongresszus, szimpózium előadójaként módja volt a biokémiai genetika és antibiotikum kutatás vezető kutatóival kapcsolatba lépni, velük nézeteket cserélni. E kapcsolatokat gyümölcsözően értékesíti, munkájában és munkatársai tanulmányútjának szervezésében.

1963-ban történt egyetemi tanárrá való kinevezése óta megszervezte a DOTE Biológiai Intézetét. Munkatársaival a hazai molekuláris genetikai kutatások felkészült munkacsoportját hozta létre.

A doktori fokozatot 1971-ben „A streptomycetes griseus differenciálódását befolyásoló anyag izolálása és hatásmódjának tanulmányozása” című értekezésével nyerte el.

1971 augusztusától 1972 augusztusáig egyéves tanulmányúton volt a New York-i Rockefeller Egyetemen Tatum professzor laboratóriumában. Ebben az időszakban bakteriális rendszernél magasabb rendű eukaryótán sikerült kimutatni a DNS-el történő genetikai transzformációt, és azt, hogy az újonnan bevitt ágens a meiosis folyamata során eliminálódik.

Dr. Ádám György s.k. egyetemi tanár, az MTA lev. tagja
Dr. Krompecher István s.k. egyetemi tanár (Debrecen), az MTA lev. tagja

4/b. Szabó Gábor rendes tagsági ajánlása, 1982¹³
(VIII. Biológiai Tudományok Osztálya)

Akadémiai rendes tagságra történő ajánlás.

Dr. Szabó Gábor egyetemi tanárt, a DOTE Biológiai Intézetének igazgatóját az MTA levelező tagjává 1973-ban választotta, a biológia, a mikrobiális genetika terén elért eredményes munkássága alapján.

Kísérleti objektumként az általa vezetett munkacsoportokban az iparilag jelentős Streptomyces, ill. a genetikai tanulmányokra kiválóan alkalmas Neurospora crassa törzsek szolgálnak. 1971–72-ben a Nobel-díjas E. L. Tatum biokémiai genetikai laboratóriumában vele és N. C. Mishra-val a magasabbrendű, ún. eukaryota szervezetek DNS-sel történő genetikai transzformációját kezdték el vizsgálni és elsőként igazolták ennek lehetőségét Neurospora crassa-ban. Későbbiek során munkatársaival meghatározta azokat a kísérleti feltételeket, amelyek a genetikai transzformáció sikeres megvalósítását reprodukálhatóvá tették. A sejtekbe kívülről bejuttatott DNS által létrehozott új tulajdonság utódokba történő átadását vizsgálta asexuális és sexuális szaporodás során. Kimutatta, hogy a genetikai transzformációval létrehozott új tulajdonság sexuális reprodukcióban gyakran a klasszikus mendeli arányoktól eltérő arányban jelenik meg az utódokban. A jelenség analízise a transzformáló DNS nem kívánatos mellékhatásának lehetőségére hívják fel a figyelmet. Az öröklődési anomália keletkezésének magyarázatára modellt dolgoztak ki. Új, a nagymolekulájú DNS felvételét stimuláló specifikus faktort találtak és írtak le N. crassa sejtfa nélküli variánsa fermentlevegében. Ezen makromolekula tiszta formában való előállítását kezdték meg.

A Streptomyces törzsek differenciálódását tanulmányozva munkatársaival egységes formában izolálták az általuk C faktornak nevezett hatóanyagot. Termelődését és hatásmódját tanulmányozva a differenciálódás szabályozásának új munkahipotézisét dolgozták ki.

A fonalas gombák és a Streptomycesek fejlődésének szabályozása terén elért eredményeik az antibiotikum termelés fokozása, új antibiotikumok előállítása, antibiotikum termelő gombák genetikai átalakítása szempontjából is jelentősek.

Eredményeiről számos nemzetközi konferencián tartott előadást, volt felkért üléselnök. 1985-re az Európai Mikrobiológiai Társaságok Szövetségének vezetősége felkérte, hogy Debrecenben szervezzenek a Streptomycesek és az antibiotikumképzés témakörében nemzetközi konferenciát. Mint a szervezőbizottság elnöke 1976-ban nemzetközi klinikai genetikai szimpóziumot rendezett, amelynek előadásait az Excerpta Medica külön kötetében jelentette meg. Elnöke volt az 1981-ben Budapesten az European Environmental Mutagen Society által rendezett nemzetközi konferencia szervezőbizottságának.

Sikeres előadó körúton számos egyetemen tartott előadást és szemináriumot, 1977-ben Indiában és 1979-ben az USA-ban. 1973 óta több mint 50 idegen nyelvű és magyar közleményt írt munkatársaival, – összes közleményeinek száma: 139.

Elnöke a Magyar Humángenetikai Társaságnak, tagja a Magyar Farmakológiai Társaság vezetőségének és számos magyar tudományos társaságnak. A Society for General Microbiology (Great Britain) tagja. A Lengyel Orvosi Társaság 1977-ben tiszteleti tagjává választotta. Az Acta Biol. Acad. Sci. Hung. és az Actinomycetes and related organisms (USA) szerkesztőbizottságának tagja. A Debreceni Akadémiai Bizottság (DAB) alelnöke. A TMB elméleti orvosi szakbizottságának tagja. Az Orvosi biológia c. egyetemi tankönyv társszerzője, az első magyar egyetemi orvosi genetika jegyzet szerzője, ill. a klinikai genetika jegyzet szerkesztője. A klinikai genetikai oktatás és továbbképzés egyik első kezdeményezője hazánkban. Az orvosképzés, egyetemi képzési reformtörekvések szakembere,

szakértői tevékenységét a WHO is igénybe vette. 1973–79 között a DOTE rektora volt. 1980-ban a Hajdu-Bihar megyei pártbizottság tagjává választotta, az MSZMP XII. kongresszuson küldött, az elnökség tagja. 1976-ban a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki.

Mindezek alapján ajánljuk megválasztását a MTA rendes tagjává.

Dr. Ádám György, a MTA r. tagja
Dr. Szabolcsi Gertrud, a MTA r. tagja

5/a. Makkai László levelező tagsági ajánlása, 1985¹⁴

(II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya)

Makkai László Kolozsváron született 1914-ben. Szűkebb szakterülete: gazdaságtörténet, művelődéstörténet. A történelemtudomány doktora fokozatot 1970-ben nyerte el. Az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a debreceni református teológia professzora.

Makkai László a felszabadulás előtt kezdte meg történetírói tevékenységét, mely akkoriban elsősorban Erdély történetére koncentrált. Ebben a témakörben fontos forráskiadványt publikált, és elkészítette Erdély összefoglaló történetét.

A felszabadulás után mint a Történettudományi Intézet munkatársa, kezdettől fogva igen aktívan bekapcsolódott az intézet tudományos tevékenységébe. Eleinte a 16–17. századi témakörben, főleg eszmetörténeti kérdéseken dolgozott, és kutatómunkája a magyar puritanizmus angol kapcsolataira és a puritán vallási mozgalom mögötti társadalmi, politikai háttér kimutatására irányult. Munkáiban a mezővárosok antifeudális küzdelmeinek vallási ideológiája állt előtérben. Nagy szerepe volt a korszak angol történetének újszerű bemutatásában is.

A későbbiekben mindinkább a 17. századi gazdaságtörténet és a parasztmozgalmak keltették fel érdeklődését; értékes forráskiadványokat bocsátott közre (Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai); a paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés terén és más gazdaságtörténeti problémákban is lényeges elméleti és feldolgozó tevékenységet fejtett ki. Egyike lett az egyetemi tankönyv társszerzőinek, és elkészítette az idegen nyelvű magyar történet megfelelő részeit is.

Makkai László sokoldalú érdeklődése felöleli a technikatörténet területét is, ahol az anyagi kultúra történetének és a termelőerők fejlődésének kutatásában nemzetközileg is figyelemre méltó eredményeket ért el. Tudományos munkája az utóbbi időben a kora középkorra is kiterjed, s ez igen érdekes szempontok megfogalmazásához vezetett el a feudalizmus európai jellegzetességeinek témájában.

Sokoldalú tevékenységet fejtett ki az elmúlt években Bethlen Gábor munkásságának és korszakának tudományos feltárásában, a Bethlen Gábor-évforduló körüli tudományos kiadványok, s a korszak új, modern értékelésének kialakításában. Elkészítette a Magyarország története 10 kötetben c. sorozat III. kötete társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténeti fejezeteinek jelentős részét.

Makkai László tudományos tevékenysége tehát rendkívül sokoldalú, gazdag. Megtalálhatók benne a forráskiadványoktól a feldolgozáson át a kimondottan teoretikus jellegű megközelítések és tanulmányok eredményei is. Óriási anyagtudás, nagy nemzetközi ismeretek és kimondottan éles elméleti érzék jellemzi működését, amelyben a marxista elméletnek és

módszernek fontos szerepe van. Tudományos tevékenysége nemzetközileg is igen elismert. A nemzetközi irodalomban munkásságát a magyar történetírás legértékesebb eredményei között tartják számon. A történettudomány kollektív munkálataiban, rendezvényeiben való aktív részvétel, lankadatlan, hatalmas munkabírás, az elméleti és új kérdések, módszertani problémák iránti változatlan nyitottság jellemzi.

Alkotó erejének teljes birtokában van, a magyar történettudománynak itthon és külföldön is egyik reprezentáns alakja. A Magyar Történelmi Társulat elnöke. Az 1982-ben Budapesten rendezett Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus egyik magyar főelőadója volt.

Mindezek alapján javasoljuk az Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Makkai László akadémiai levelező taggá való megválasztását.

Berend T. Iván r. tag
Pach Zsigmond Pál r. tag

5/b. Makkai László rendes tagsági ajánlása, 1987¹⁵

(II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya)

Makkai László. Születési hely: Kolozsvár, év: 1914. Szűkebb szakterülete: gazdaságtörténet. Akadémiai levelező tagságának kelte: 1985. Jelenlegi munkahelye: MTA Történettudományi Intézet. Beosztása: tudományos tanácsadó.

Makkai László, az MTA levelező tagja, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a debreceni Református Teológia professzora, a felszabadulás előtt kezdte meg történetírói tevékenységét, mely ebben a korban elsősorban Erdély történetére koncentrált. Ebben a témakörben számos lényeges forráskiadványt publikált, és elkészítette Erdély összefoglaló történetét.

A felszabadulás után, mint az intézet munkatársa kezdettől fogva igen aktívan bekapcsolódott az intézet tudományos tevékenységébe. Eleinte a 16–17. századi témakörben, főleg eszmetörténeti kérdéseken dolgozott, és tudományos tevékenysége a magyar puritanizmus angol kapcsolataira és a puritán vallási mozgalom mögötti társadalmi, politikai háttér kimutatására irányult. Munkáiban elsősorban a mezővárosok antifeudális küzdelmeinek vallási ideológiája állt előtérben. Nagy szerepe volt a korszak angol történetének újszerű bemutatásában is.

A későbbiekben mindinkább a 17. századi gazdaságtörténet és a parasztmozgalmak keltették fel érdeklődését; értékes forráskiadványokat bocsátott közre (Rákóczi György birtokainak gazdasági adatai), a paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés területén és a korszak gazdaságtörténeti vonatkozásában is lényeges elméleti és feldolgozó tevékenységet fejtett ki. Egyike lett az egyetemi tankönyv társszerzőinek és elkészítette az idegen nyelvű magyar történet megfelelő részeit is.

Makkai László sokoldalú érdeklődése újabban kiterjed a technikatörténet területére is, ahol az anyagi kultúra történetének és a termelőerők fejlődésének kutatásában nemzetközileg is figyelemre méltó eredményeket ért el. Tudományos tevékenysége az utóbbi időben a kora középkorra is kiterjed, s ez igen érdekes szempontok megfogalmazásához vezetett el a feudalizmus európai jellegzetességeinek témájában.

Sokoldalú tevékenységet fejtett ki az elmúlt években Bethlen Gábor munkásságának és korszakának tudományos feltárásában, a Bethlen Gábor-évforduló körüli tudományos kiadványok, s a korszak új, modern értékelésének megteremtésében.

Elkészítette a Magyarország története c. kiadvány új, 16–17. századi fejezeteinek – mindenekelőtt – társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténeti részeit.

Makkai László tudományos tevékenysége tehát rendkívül sokoldalú, gazdag. Megtalálhatók benne a forráskiadványtól a feldolgozáson át a kimondottan teoretikus jellegű megközelítések és tanulmányok eredményei is. Óriási anyagtudás, nagy nemzetközi ismeretek és kimondottan éles elméleti érzék jellemzi működését, amelyben a marxista elméletnek és módszernek nagy szerepe van. Tudományos tevékenysége nemzetközileg is igen elismert. A nemzetközi irodalomban munkásságát a magyar történetírás egyik legértékesebb eredményeként tartják nyilván. A történettudomány kollektív munkálataiban, rendezvényeiben való aktív részvétel, szünni nem akaró, hatalmas munkabírás, az elméleti és új kérdések, módszertani kérdések iránti változatlan nyitottság jellemzi. Az 1982-ben Budapesten rendezett Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszus magyar főelőadója volt.

Tagtársunk 1985-ben – méltánytalanul későn – lett Akadémiánk levelező tagja. E rövid időn belül történő rendes taggá ajánlását mindenekelőtt ez indokolja, továbbá az, hogy alkotó erejének még teljes birtokában van, a magyar történettudománynak itthon és külföldön is egyik legrepresentatívabb alakja.

Mindezek alapján javasoljuk az Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztálya részéről Makkai László akadémiai rendes taggá való megválasztását.

Pach Zsigmond Pál s.k. az MTA rendes tagja

Ránki György s.k. az MTA rendes tagja

Székely György s.k. az MTA rendes tagja

6/a. Kőrös Endre levelező tagsági ajánlása, 1990¹⁶

(VII. Kémiai Tudományok Osztálya)

Kőrös Endre Győrött született 1927-ben. Fő kutatási területei a koordinációs kémia és az oszcillációs reakciók mechanizmusa. Jelenleg az ELTE Szervetlen és Analitikai Kémiai Tanszékének egyetemi tanára. A kémiai tudomány doktora fokozatot 1966-ban szerezte meg az izotópcserreakciók kinetikája és mechanizmusa témakörében írt értekezésével. Elnyerte a brnói Purkyně Egyetem Aranyérmét és a Buzágh Aladár-díjat.

1979–89 között 39 közleménye jelent meg külföldi és nemzetközi folyóiratokban és 15 közleménye hazai folyóiratokban. Publikációira más kutatóktól több mint 1200 hivatkozást kapott, egyik közleménye (J. Am. Chem. Soc. 94, 1972, 8649) több mint 400 hivatkozással „Citation Classic” minősítést nyert el. Két könyve közül az egyik angol és japán nyelven is megjelent. Vendégprofesszorként tartott előadássorozatokat a Kyushu Egyetemen és a Max Planck Institut für Strahlenchemie-ben; 1974 óta mind a 14 jelentős, az oszcilláló rendszerekkel foglalkozó konferenciának meghívott előadója volt. Legjelentősebb tudományos eredményeit az oszcilláló kémiai reakciók vizsgálata terén érte el; szerzőtársaival elsőként írta le egy oszcilláló kémiai reakció, a katalizált bromátoszoscilláció részletes mechanizmusát, amelyet azóta Field–Kőrös–Noyes (FKN) mechanizmusnak nevez az irodalom. Az utóbbi évek fontosabb eredményei a nem-katalizált bromát oszcillátorok felfedezése (Nature 273, 1978, 371; J. Phys. Chem. 83, 1979, 3056), a kémiai szabályzás tisztázása (J. Am. Chem.

Soc. 107, 1985, 4780) és az oszcilláló rendszerek érzékenység analízise (Int. J. Chem. Kin. 19, 1987, 35, 435).

Markó László r. tag

Szabó Zoltán Gábor r. tag

Hargittai István I. tag

Beck Mihály r. tag

Görög Sándor r. tag

Nagy Ferenc r. tag

6/b. Kőrös Endre rendes tagsági ajánlása, 1993¹⁷

(VII. Kémiai Tudományok Osztálya)

Kőrös Endre 1927-ben, Győrött született. Szűkebb szakterülete a fizikai és szervetlen kémia. 1990-ben lett az MTA levelező tagja. Jelenleg az ELTE szervetlen és analitikai kémia tanszékének egyetemi tanára. Tudományos kitüntetései: Széchenyi-díj 1990, Winkler Lajos-díj 1990, Buzágh Aladár-díj 1982, Purkinje Egyetem aranyérme 1979.

Kőrös Endre tudományos munkássága, mint már 1990. évi levelező tagsági ajánlásából is kiderült, számos fontos, nemzetközi elismertségnek örvendő eredményre vezetett. Ezek legjelentősebbje az oszcillációs reakciók mechanizmusa számos vonatkozásának tisztázása, több új oszcillációs reakció felfedezése. Újabb vizsgálatai közül különösen jelentősek a BZ reakcióban az ezüst ionok inhibíciós hatásának, valamint a nem-katalizált bromátos oszcillációs reakciók jodidionos inhibíciója mechanizmusának tisztázására irányuló kutatásai. Igen fontosak a nyom-elemek biológiai hatásainak tisztázására irányuló vizsgálatai is. Továbbra is rendszeresen hívják jelentős nemzetközi konferenciákra plenáris előadás tartására. Nemcsak az utóbbi két évben elért eredményei rendkívül jelentősek, hanem iskolateremtő tudományos munkásságának egésze.

Beck Mihály r. tag

Pungor Ernő r. tag

Markó László r. tag

Medzihradszky Kálmán r. tag

Szabó Zoltán Gábor r. tag

7/a. Fésüs László levelező tagsági ajánlása, 1998¹⁸

(VIII. Biológiai Tudományok Osztálya)

Fésüs László 1947-ben Hernádnémetiben született. Szakterülete: sejtbiológia és biokémia, az apoptózis molekuláris mechanizmusa. A biológiai tudomány doktora, 1988. A Debreceni Orvostudományi Egyetem Biokémiai Intézet igazgató egyetemi tanára, tudományos rektorhelyettes.

1972-ben szerzett orvosi diplomát a Debreceni Orvostudományi Egyetemen. A DOTE Kórélettani Intézetében Muszbek László mellett eltöltött diákkörös, majd pályakezdő éveit

alatt az immunreakciók mediator anyagainak molekuláris szintű hatásmechanizmusával foglalkozott; elsőként mutatta ki a trombocita aktiváló faktor (PAF) meghatározó szerepét IgE-közvetített, az alvadási és a fibrinolitikus rendszer aktiválását eredményező *in vivo* immunreakciókban (Clin. Exp. Immunoi. 27, 512, 1977). 1978-ban ebben a témakörben védte meg kandidátusi értekezését. Ezt követően tudományos érdeklődése egyértelműen a sejtbiológia legáltalánosabb kérdéseire irányult. Az USA Nemzeti Egészségügyi Kutatóintézetében (NIH) eltöltött tanulmányút során került inspiráló, egész pályafutását meghatározó szakmai kapcsolatba Laki Kálmánnal, a Szent-Györgyi iskola egyik legendás alakjával. Közös munkáik vezettek a fehérjéket kovalensen keresztkötő szöveti transzglutamináz sejtbiológiai funkciójának vizsgálatához, kezdetben az enzimfehérje szerkezete, szubsztrátjai, majd génje, végül a természetes sejthalálban, az apoptózisban játszott szerepe vizsgálatához. 1983–85 között a Szent-Györgyi Albert irányította National Foundation for Cancer Research NIH-beli laboratóriumát vezette. Hazatérése után itthon alakított munkacsoportot, amely az évek során jelentős eredményekkel járul hozzá a természetes sejthalál kutatásokhoz. Közös projektek, nemzetközi források segítségével amerikai, francia, olasz, osztrák, svájci laboratóriumokkal épített ki igen eredményes szakmai együttműködést.

Nevéhez és az általa irányított munkacsoport tevékenységéhez köthető általános sejtbiológiai jelentőségű eredmények közül az alábbiak emelhetők ki:

- Antitestekkel végzett vizsgálatai az enzim aktiválódása során bekövetkező jelentős fehérjeszerkezeti változásokat mutattak ki (Biochemistry 16, 4016, 1977);
- Bizonyította, hogy az intracelluláris szöveti transzglutamináz extracelluláris környezetben is működhet β_2 -mikroglobulint, illetve fibronektint, kollagént használva szubsztrátként (J. Cell Biol. Eur. J. Biochem. 154, 371, 1986);
- Fehérjék új poszttranszlációs módosítását, γ -glutamilhisztamin oldallánc képződését írta le sejtekben (J. Biol. Chem. 260, 13771, 1985);
- Megállapította, hogy a szöveti transzglutamináz indukálódik és aktiválódik a természetes sejthalál, az apoptózis molekuláris történései során (FEBS Letts. 224, 104, 1987., FEBS Letts. 25, 150, 1989, Eur. J. Cell Biol. 70, 125, 1996, FEBS Letts. 404, 307, 1996);
- A jelenleg a kutatók rendelkezésére álló legpontosabb mikroanalitikai módszert dolgozta ki a transzglutaminázok által létrehozott ϵ -(γ -glutamil)lysine keresztkötés mérésére (Anal. Biochem. 186, 135, 1990), ennek segítségével egy sor biológiai struktúrában mutatott ki munkatársaival ilyen keresztkötést BBA, 1073, 268, 1991., Neuroscience 43, 331, 1991., Lab. Invest, J. Biol. Chem., 267, 25648, 1992);
- Bizonyította, hogy a vérkeringésben ϵ -(γ -glutamil)lysine izodipeptide található első sorban az elhaló sejtekben keresztkötött fehérjék *in vivo* emésztésének eredményeként (FEBS Letts. Thrombos. Haemost. 67, 60, 1992); az izodipeptid koncentrációja fokozott sejtelhalás következtében jelentősen megnő (Proc. Natl. Acad. Sci., 93, 11057, 1996);
- Transzfekciós és antiszensz oligonukletid kísérletei azt mutatták, hogy az aktív transzglutamináz enzim szerepe bizonyos sejtípusokban a sejtek elhalásának okozója, más sejtekben a létrehozott fehérjepolimerek hozzájárulnak az elhaló sejtek integritása megőrzéséhez (J. Cell Biol. Cell Death and Differ. 4, 463, 1997);
- Retinsav receptorokat klónozott, a retinsav gamma receptora által közvetített új apoptózis útvonalat írt le (BBRC, 179, 32, 1991., Mol. Pharmacol. 51, 972, 1997, Mol. Cell Biol. 15, 3540, 1995);
- Olyan új, az elhaló sejtekbe is bejutó mesterséges amin szubsztrátot készített, amelynek segítségével kimutatták, hogy az F aktin és a retinoblaszóma fehérje a transzglutamináz elsődleges szubsztrátjai apoptózis során (J. Biol. Chem. 272, 20577, 1997).

Eddig megjelent 6 könyvrészletének és közel 90 közleményének (amelyek 95%-át itthonról publikálta) összesített impakt faktora megközelíti a 300-at, az azokra fellelt hivatkozások száma (önidézetek nélkül) több kb. 1600.

Meghívott előadó és/vagy felkért szimpózium szervező többek között a montreáli sejtbiológiai, a budapesti immunológus világtalálkozásokon, két ízben az európai sejtbiológusok kongresszusán, háromszor FEBS Meeting-en, kétszer Gordon konferencián, egy ízben Cold Spring Harbor Laboratory konferencián, az International Union of Biochemistry and Molecular Biology 1994. évi világtalálkozásán, a XXXIII. élettani világtalálkozásán (1997), az 1997. évi budapesti stressz világtalálkozásán, több nemzetközi apoptózis konferencián és tanfolyamon. Egyik kezdeményezője és elindítója a Cell Death and Differentiation címmel 1994-ben indult új folyóiratnak, amely az első három éve alatt 4,25-ös impakt faktort ért el. Amerikai kollégáival 1987-ben indítja el a Transzglutaminases and Protein Crosslinking Reactions nemzetközi konferenciasorozatot, amelyet eddig 5 alkalommal rendeztek meg; az általa Debrecenben 1994-ben rendezett 4. konferencián 17 ország több mint 100 kutatója számolt be eredményeiről. Tagja és alelnöke az Európai Sejtbiológus Társaságnak (ECBO), több európai tudományos kutatási network-nek, egyik alapítója és 1997-től választott elnöke a European Cell Death Organization-nek (ECDO). A Magyar Biológiai Társaság Sejt- és Fejlődésbiológiai Szakosztálya vezetőségének 1986-tól tagja, 1993-ban és 1997-ben elnöke, a Magyar Biokémiai Egyesület vezetőségének 1981-től tagja, az MTA Biokémiai és Molekuláris Biológiai Bizottságának 1990-től tagja, a Sejt- és Fejlődésbiológiai Bizottságának 1990-től a titkára, 1997-től elnöke. Több hazai sejtbiológiai és biokémiai konferencia szervezője, a molekuláris élettudományokban dolgozó doktorandusz hallgatók számára először 1996-ban megvalósult, igen sikeres debreceni konferenciasorozat szervezője. Szerkesztőbizottsági tag hazai (Biokémia) és nemzetközi (Clinical Chemistry and Enzymology Communications, Cell Death and Differentiation) szakmai folyóiratokban. A Magyar Biokémiai Egyesület 1997-ben ítélte oda számára legmagasabb tudományos kitüntetését, a Tankó Béla Díjat. Elnyerte a Szent-Györgyi Albert Díjat (1996).

A nemzetközi szinten kiemelkedő és eredményes kutatómunka mellett az egyetemi oktatás teljesíti ki Fésüs László szakmai tevékenységét. Több mint 25 éve oktat különböző egyetemi intézetekben. 1993 óta a DOTE Biokémiai Intézet tanszékvezető egyetemi tanára. 1994-ben kollégáival közösen írt sejt- és molekuláris biológiai alapszemléletű biokémiai tankönyvet jelentetett meg magyar és angol nyelven; az 1996-ban elkészült kiadás már POTE és SZOTE közös kiadványa. 1992-ben indította el a Debreceni Universitas keretében a DOTE, KLTE és DATE FEFA által támogatott, közös molekuláris biológiai oktatási programját, amelynek meghatározó eleme 4 új szakág (biokémikus, genetikus, mikrobiológus, orvosbiológus) hazai meghonosítása. Az első évfolyam hallgatói 1996-ban kaptak molekuláris biológus diplomát. Nagy hangsúlyt helyez diákkörösök nevelésére; hallgató tanítványai eddig közel 30 pályaművet, közleményt írtak, közülük hárman nyerték el a Pro Scientia aranyérmét, többen ma is munkacsoportjában dolgoznak. A TDK Országos Elnöksége 1993-ban a „Témavezető Mester” címmel ruházta föl. Sejt és Molekuláris Biológia címmel 1993-ban akkreditált PhD programot vezet, ennek keretében jelenleg 18 PhD hallgató készül különböző tanszékeken tudományos pályára. Eddig 8 tanítványa nyert el vezetésével tudományos fokozatot, tanítványai dolgoznak az oxfordi, a berni, a Harvard egyetemen, az NIH-ban, a Pasteur és a Salk intézetekben. Vendégprofesszora a houstoni és a római egyetemeknek. 1994-ben a művelődési és közoktatási miniszter a Magyar Felsőoktatásért Emlékplakett-tel tüntette ki. Irányításával készült el a véglegesen várhatóan 2000-ben létrejövő integrált Debreceni Egyetem intézményi fejlesztési terve, illetve ezen belül vezeti a Világbank támogatásával Debrecenben megvalósuló új Élettudományi Épület tervezési és megvalósítási folyamatát.

A DOTE tudományos rektorhelyettese és Doktori Tanácsának elnöke 1995-től. Ebben a minőségében is sokat tett és tesz a tudományos értékrend megszilárdításáért, az itthon végzett eredményes kutatómunka megbecsüléséért. Irányításával zajlott a DOTE „kiváló” minősítéssel zárult akkreditációs eljárása, valamint a DOTE 2000-ig szóló tudományos stratégiai terve. Tagja az Országos Akkreditációs Bizottság Biológia Szakbizottságának 1994 és 1997 között, illetve a POTE és SZOTE akkreditációs látogató bizottságának. Az MTA Biológiai Tudományok Osztálya tanácskozó tagja 1993-tól, az Osztály választott képviselője az MTA 1994. évi testületi Jelölő Bizottságában, az AKP pályázatokat elbíráló szakzsűriben. A Széchenyi Professzori Ösztöndíj kuratóriumának tagjává 1996-ban választották. Elnöke az OTKA Infraindividuális Biológiai szakbizottságának (1997–2000).

Fésüs László bármilyen magas mércével mérve is a hazai biológiai kutatások jelentős nemzetközi hírnévre szert tett, egyetemi környezetben oktató-kutató, iskolateremtő, a hazai egyetemi és tudományos közélet kiemelkedő aktivitású tagja. Levelező tagsági jelölését melegen támogatjuk és javasoljuk, hogy az MTA Biológiai Osztálya levelező tagjává válassza.

1997. augusztus 18.

Dr. Damjanovich Sándor, MTA rendes tagja
Dr. Gráf László, MTA levelező tagja

7/b. Fésüs László rendes tagsági ajánlása, 2004¹⁹
(VIII. Biológiai Tudományok Osztálya)

Fésüs László 1947-ben született Hernádnémetiben. Egyetemi tanulmányai befejeztével 1972-ben kapott orvosi diplomát a Debreceni Orvostudományi Egyetemen (2000-tól a Debreceni Egyetem), amely azóta munkahelye. Kandidátusi értekezését 1978-ban védte meg, 1988-ban lett a biológiai tudomány doktora, az MTA levelező tagjává 1998-ban választották. Az egyetem Általános Orvostudományi Kar Biokémiai és Molekuláris Biológiai intézetének igazgatója, egyetemi tanár. A DOTE tudományos rektorhelyettese 1995–1999 között, 1999-ben a DOTE rektora, majd a Debreceni Egyetem első rektora 2000–2001-ben; jelenleg az egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrumának elnöke 2002. augusztus 1-től.

Kutatási területe kezdetben az immunreakciókat kísérő haemostasis változások vizsgálatára volt, majd figyelme fokozatosan a fehérjéket kovalensen keresztkötő transzglutaminázok, illetve ezen enzimeknek a sejtek természetes sejthalálában (az apoptózisban) játszott szerepe felé fordult és tett ezekkel összefüggésben jelentős nemzetközi figyelmet kiváltó megállapításokat. Azon kutatók egyike, aki az apoptózis kutatás korai szakaszában biokémiai jelenségeket tudott az addig döntően alaki változásokkal jellemzett fiziológiás sejthalál jelenségéhez kapcsolni.

Az MTA levelező tagjává történt megválasztása után is döntően a sejthalál molekuláris mechanizmusának vizsgálatával foglalkozik. Munkacsoportja tisztázta, hogy a szöveti transzglutamináz egyike a jellegzetesen indukálódó géneknek apoptózis során és indukciójában meghatározó szerepet játszanak promóterének szövet specifikus választó elemei éppúgy, mint a retinsavra reagálók (Cell Death Differ. 6, 1144, 1999 és 7, 1225, 2000). Megállapították, hogy retinsav szabályozással az immunrendszerben megvalósuló döntések esetében az RARgamma bekapcsolása a sejtek elhalását, az RARalfa bekapcsolása azok túlélését eredményezi, illetve hogy mindez döntően a halál ligand CD95 kifejeződésében nyilvánul meg (Biochem J. 331, 767, 1998; Eur. J. Immunol. 29, 383, 1999). A transzglutamináz által katali-

zált reakciók jelentőségét felismerték a *Caenorhabditis elegans* fonálféregben létrejövő programozott sejthalálban is, ahol az enzim számos szubsztrátját azonosították (Eur. J. Biochem. 253, 583, 1998; Biochem. Biophys. Res. Commun. 283, 964, 2001), majd tisztázták, hogy a *C. elegans* transzglutamináza a protein diszulfid izomeráz, amely ilyen aktivitással is rendelkezik hasonlóan a tioredoxinokhoz (Biochem Biophys. Res. Commun. 303, 1142, 2003). Legújabb eredményeik szerint a szöveti transzglutamináz enzim fontos szerepet játszik az elhaló sejtek hatékony bekebelezésében, ugyanis géneinek homozigóta kiütése esetén az elhaló sejtek nem fagocitálódnak elég gyorsan, gyulladás keletkezik, majd autoimmun betegség fejlődik ki (Proc. Natl. Acad. Sci. USA 100, 7812, 2003). Eredményei azt is feltárták, hogy az elhaló sejtek fagocitózist és transzglutamináz szintjét eikozanoidok is befolyásolják (Cell Death and Differ. 6, 593, 1999).

Munkacsoportja Debrecenben és kollaborációik során folyamatosan tár fel újabb és újabb szerkezeti ismereteket a transzglutaminázokról, így azok kalcium szabályozásáról (Prep. Biochem. Biotech. 31, 59, 2001; J. Biomol. Str. Dyn. 19, 59, 2001), lipidekkel történő kölcsönhatásairól (Proc. Natl. Acad. Sci. USA 96, 8402, 1999; J. Biol. Chem. 275, 2636, 2000) és tesz közé módszertani ismereteket az enzimről (Meth. Cell Biol. 66, 111, 2001). Felkérésre összefoglaló közleményt írt a szöveti transzglutaminázról a Trends in Biochemical Sciences tekintélyes folyóiratban (27, 534, 2002).

Kutatásai során mindig keresi a kapcsolatot eredményei és a klinikai jelenségek között. Több közleményben tárták fel a transzglutamináz és a retinoidok lehetséges szerepét és terápiás hatását az AIDS-ben zajló apoptózis gátlásában és megelőzésében (J. Infect. Dis. 178, 1288, 1998; Ann. N. Y. Acad. Sci. USA 946, 95, 2001; J. Immunol. Meth. 265, 145, 2002). A szöveti transzglutamináz gyökeresen új kóroki szerepét találták neurodegeneratív betegségekben (Neurobiol. Ageing 22, 403, 2001; Cell Death and Differ. 9, 873, 2002) és coeliákiában (Gut 52, 199, 2003).

Levelező taggá választása óta összes megjelent közleménye (beleértve a könyvfejezeteket) 35, ezek összesített impakt faktora 145, idézettsége eddig közel 250. Ezzel impakt faktorainak összege a teljes kutatói pályafutását számítva meghaladja a 400-at, az azokra adott hivatkozások száma több mint 3000.

Rendszeresen ad elő meghívott előadóként hazai, európai és világ kongresszusokon, egyetemeken és kutató intézetekben. Kutatásaihoz jelentős támogatásokat nyert el (több OTKA, ETT, FKFP, 3 kormányközi Tét, számos gyógyszerügyi támogatás), amelyek közül kiemelkednek a 2003-ban munkacsoportjának odaítélt OTKA Iskola támogatás és a szintén ebben az évben elnyert EU5 pályázat az apoptotikus sejtek fagocitózisának vizsgálatára, az ebben meghatározó szerepet játszó molekulák azonosítására. Az általa vezetett Sejt- és Molekuláris Biológia PhD program keretében az elmúlt 6 évben 5 tanítványa és 10 másik hallgató szerzett PhD fokozatot.

Igen jelentős az általa koordinált színvonalas oktatómunka volumene. Intézete a biokémia, sejtbológia és molekuláris biológia területén évente összesen 46-féle kurzust, évi 2848 kontaktórát ad a graduális, illetve posztgraduális képzésben orvos, fogorvos, gyógyszerész, molekuláris biológus, egészségügyi főiskolás hallgatóknak, illetve a PhD képzésben. Mindehhez általa szerkesztett és részben írt, folyamatosan megújuló saját kiadású angol és magyar nyelvű syllabuszt bocsátanak a hallgatók rendelkezésére. Több fejezetet írt az Orvosi Biokémia tankönyvben (Medicina, szerk. Dr. Ádám Vera) és az Apoptózis könyvben (Medicina, szerk. Kopper László és Fésüs László). A Magyar Rektori Konferencia Bologna Bizottság elnökeként jelentős szerepet vállalt a felsőoktatási bologna-folyamat hazai elindításában.

Kiemelkedőnek tekinthető tudományos szervezői munkássága. Az MTA Sejt-és Fejlődés-biológiai Bizottságának elnöke. Az OTKA Infraindividuális Biológiai Szakbizottság elnöke (1997–2001). Az általa vezetett NKFP konzorcium 2001-től a genomika, a sejttérápia és az új gyógyszerek kutatásában ért el jelentős eredményeket és teremtett nagy léptékű új ipari kapcsolatokat, vont be új forrásokat az orvosbiológiai fejlesztésekbe. Ebből a szerveződésből nőtt ki az általa kezdeményezett Genomikai Kutatás az Emberi Egészségért országos konzorcium, amely 5 egyetemet, 2 MTA kutatóintézetet, egy országos gyógyító intézetet valamint 2 kisvállalatot foglal magába és kezdte el szervezni a magyar orvosi genomikai kutatásokat, majd nyert el erre EU FP6 támogatást 2003-ban.

Kezdeményezője és több éves munkával előkészítője, koordinátora a Debreceni Egyetem kiemelkedő beruházásának, az orvostudományi, természettudományi és agrártudományi karok Élettudományi Épületének és Könyvtárának, ami új perspektívákat nyit Debrecenben az orvosbiológiai kutatások, a biotechnológiai ipar kialakulása számára.

Alapítója, vezetőségi tagja, majd 1998–2000 között elnöke a „European Cell Death Organisation”-nak. Három éve vezeti a 18 ország kutatóit hálózattá szervező COST844 programot az apoptózis kutatás európai fejlesztésére. Elnöke a European Science Foundation „Transglutaminase” programjának (2000–2005).

Damjanovich Sándor MTA rendes tag
Friedrich Péter MTA rendes tag
Gráf László MTA rendes tag
Gergely János MTA rendes tag

Jegyzetek

- 1 Az iskola történetéről átfogóan lásd: Barcza József (szerk.): A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Budapest, 1981; Benke György – Pólos László – Szabó Csaba (szerk.): Pataki tanáraink (1931–1952). Sárospatak, 2005; Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Sárospatak, 2013; Ködöböcz József: Sárospatak a magyar művelődés történetében. Sárospatak, 1991; Ködöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon. A kollégiumi és középfokú képzés négy évszázada. Budapest, 1986; Maller Sándor: Gróf Klebelsberg Kunó és a Sárospataki Református Főiskola. Az angol nyelv tanításának kezdetei Patakon. Sárospatak, 1998; Szentimrei Mihály: A Sárospataki Református Kollégium 20. századi virágzása, felszámolása és újraindulása. In: Kovács Dániel (szerk.): Széphalom 7. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Sátoraljaúj hely, 1995; Finkay Ferenc: A Sárospataki Református Jogakadémia története 1793–1923. (Szerk.: Szathmáry Béla) Sárospataki Református Kollégium, Sárospatak, 2019.
- 2 Vö: Bolvári-Takács Gábor: A Sárospataki Református Kollégium és a Magyar Tudományos Akadémia szellemi kapcsolatai. In uő: Követek és követők. Közéletisések Sárospatak szellemi hatástörténetéhez. Sárospatak, 2015. = <http://zemplenimuzsa.hu/honlap/konyveink/>
- 3 Az MTA történetéről átfogóan lásd: Pach Zsigmond Pál (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Budapest, 1975; Sötér István: A sas és a serleg. Akadémiai arcképek. Budapest, 1975; Szalai Sándor – Szántó Lajos (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia 150 éve adatokban. Budapest, 1975; Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Miskolc, 1997.
- 4 Vö: Kónya Sándor: Az akadémiai tagság összetételének változásai 1945–1949 = Magyar Tudomány, XCVI. kötet, 1989. 6. szám
- 5 Vö: Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. Budapest, 1995; Péteri György: Születésnap ajándék Sztálinnak. Vázlat a Magyar Tudományos Akadémia államosításának történetéhez 1945–49 = Századvég, 1989. 1–2. szám; Pótó János: Harmadik nekifutásra. A Magyar Tudományos Akadémia „át-szervezése”, 1948–1949 = Történelmi Szemle, XXXVI. évf. 1994. 1–2. szám
- 6 Az életrajzi adatok forrásai általában: Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. I–III. kötet. Budapest, 2003; Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon. 1–4. kötet. Budapest, 1967–1994;

- Markó László (főszerk.): Új magyar életrajzi lexikon. I–VI. kötet. Budapest, 2001–2007; Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon. Budapest, 1977; Kovács I. Gábor (szerk.): Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adataira és életútírására. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. II. kötet. Budapest, 2014; Kovács I. Gábor (szerk.): Sárospatak erőterében. A tiszáninneni származású református egyetemi tanárok életrajzi adataira és életútírására. Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adataira 1848–1944. III. kötet. Budapest, 2016.
- 7 Akadémiai tagajánlások 1954 = <http://real-j.mtak.hu/6124/> [232. o.] Kiss Árpád pályájáról lásd: Beck Mihály: Kiss Árpád, a fizikai kémia professzora. Emléksorok születésének 125. évfordulójára = Zempléni Múzsza, XIV. évf. 2014. 3. szám
- 8 Akadémiai tagajánlások 1970 = <http://real-j.mtak.hu/6144/> [158–160. o.] Király István pályájáról lásd: Bolvári-Takács Gábor: Király István (1921–1989). In uő: Követek és követők, i. m.; valamint uő: Közéletiség és ideológia Király István naplójában = Zempléni Múzsza, XVIII. évf. 1. szám
- 9 Akadémiai tagajánlások 1979 = Magyar Tudomány, LXXXVI. kötet, 1979. 4. szám, 5. o.
- 10 Akadémiai tagajánlások 1973 = <http://real-j.mtak.hu/6154/> [280–281. o.] Csizmadia Ernő pályájáról és életművéről lásd: Csizmadia Ernő válogatott művei. (S. a. r.: Fekete Ferenc) Budapest, 1988. Levelező tagsági ajánlás közlőve: uo. 419–421. o.
- 11 Akadémiai tagajánlások 1979 = Magyar Tudomány, LXXXVI. kötet, 1979. 4. szám, 12–13. o. Bővebb verzió közlőve: in Csizmadia Ernő válogatott művei, i. m. 422–424. o.
- 12 Akadémiai tagajánlások 1973 = <http://real-j.mtak.hu/6154/> [432–433. o.] Szabó Gábor pályájáról lásd: Karasszon Dénes: Sárospatak az orvostörténelemben = Zempléni Múzsza, II. évf. 2001. 1. szám; Bolvári-Takács Gábor: Szabó Gábor (1927–1996). In uő: Követek és követők, i. m.
- 13 Akadémiai tagajánlások 1982 = <http://real-j.mtak.hu/11278/> [99–100. o.]
- 14 Akadémiai tagajánlások 1985 = Magyar Tudomány, XCI. kötet, 1984. 10–11. szám, 754–755. o. Makkai László pályájáról lásd: Bolvári-Takács Gábor: Makkai László (1914–1989). In uő: Követek és követők, i. m.
- 15 Akadémiai tagajánlások 1987 = <http://real-j.mtak.hu/11271/> [8–9. o.]
- 16 Akadémiai tagajánlások 1990 = Magyar Tudomány, XCVII. kötet, 1990. 1. szám, Melléklet T50. o. (rövidített szöveg). Körös Endre pályájáról lásd: Sipos István: Körös Endre akadémikus és a sárospataki természettudományos oktatás = Zempléni Múzsza, II. évf. 2002. 3. szám
- 17 Akadémiai tagajánlások 1993 = Magyar Tudomány, XCIX. kötet, 1992. 12. szám, Melléklet T60. o. (rövidített szöveg)
- 18 Akadémiai tagajánlások 1998 = Magyar Tudomány, CIV. kötet, 1997. 12. szám, Melléklet T65–T66. o. (rövidített szöveg). Köszönöm Fésüs Lászlónak, hogy a közölt tagajánlás teljes szövegét rendelkezésemre bocsátotta.
- 19 Akadémiai tagajánlások 2004 = Magyar Tudomány, CX. kötet, 2003. 12. szám, Melléklet 85. o. (rövidített szöveg). Köszönöm Fésüs Lászlónak, hogy a közölt tagajánlás teljes szövegét rendelkezésemre bocsátotta.

LAPIS József

A nyitottság hagyománya

Amennyiben arra a kérdésre keressük a választ, hogy mi köti össze a hat – Fazekas Balogh István, feLugossy László, Lenkey-Tóth Péter, Molnár Irén, Sándor Zsuzsa, Stark István – kiállító művészt, mindenekelőtt az egységben megmutatkozó különbözőségről kell szólnunk. Ha ugyanis végigtekintünk a kiállított anyagon, azonnal szembetűnik, hogy egymástól markánsan eltérő képzőművészeti formanyelvekkel van dolgunk. Izzató és inspiráló ez a sokféleség, amely ma, 2020-ban Sárospatakon élénk táru.¹

Sárospatak. Magától értetődő válasz lehet ez a közösségiség és a kapcsolat kérdése: a művészek mindannyian patakiak. Annak születtek vagy az idők során azzá váltak, függetlenül attól, hogy hol élnek jelenleg. Öten szorosán kötődnek a pataki tanítóképző főiskola művészeti tanszékéhez, az ott folyó oktatási-pedagógiai munkához, de feLugossy László is csak részben jelent kivételt, hiszen a pataki szabadiskolában, illetve egyéb múzeumi foglalkozásokon maga is mint erőteljes művész-tanár egyéniség vett és vesz részt. Bordás István szerint „az alkotóközösség közös szándéka az, hogy a különböző műfajokban alkotó emberek olyan csoportot alkossanak, amelyekben a város viszonylatában mérhetik meg önmagukat”.²

A pataki hagyomány rendkívül összetett képződmény, hiszen a mindenkori pataki iskolába a szélrózsza legkülönbözőbb irányából érkeznek a diákok és tanárok, és velük a hatások, a gondolatok, a tettek. A pataki iskola nem olvasztótégely, nem is salátástál, hanem gazdag paletta, amelynek egyedi alapszíneiből nagyszerű új színek, alakok, formák keverednek ki, mindig izgalmasak a hozzáadott árnyalatok – de kétségtelen, hogy a paletta és a háttér, Patak, valamiképpen meghatározó lesz. A patakiság, ahogy látják, nem pusztán hasonlóság. A közösség a termékenyítő különbségekben van. Maga Újszászy Kálmán is, aki a „pataki szellem” fogalmának egyik nagyhatású megteremtője és értelmezője, a pataki szellem alap gondolataként a „nyitottság”-ot nevezte meg,³ s ekképpen fogalmazza meg azt, ahogyan a hagyomány és a hely szelleme áthatja az el nem tűnő egyediségeket, egyéniségeket: „Emberek, célok, eszmék, munkák, tanok itt mind idevalósiakká válnak. Nem nyeletnek el, mint sivatagban a forrás, nem is ők lesznek úrrá itt, hanem értékeiket, egyedüliségüket megtartva fejet hajtának az itt uralkodó szellemnek, elhullanak bele, mint a magot váró földbe a vetés, hogy azután a genius loci velük termékenyülve, a maga képét átörökítve, prolongálva szülje újjá őket.”⁴

Maga az elnevezés, a P'Art Műhely magában foglalja a patakiságot: egyfelől a Patak Art rövidítéseként olvasható, másfelől a „part” szó a város emblematisz terét, a Bodrog-partot is jelöli. A *part* maga a határhelyzet: egyszerre szárazföld és egyszerre víz. Egyszerre egyik sem, egyszerre a kettő között. Sárospatak a határon él: az alföld és a dombok, a Bodrogköz és a Zempléni-hegység határán, a Bodrog folyó mentén. A part-jellegre, part-élményre két dolog mindenképpen jellemző, s ezek a kiállítás közös szellemi bázisaként is fölfoghatóak. Az

egyik, mint már említettem, a határtapasztalás. A másik pedig a szemlélődés, és annak belső formája, a meditáció.

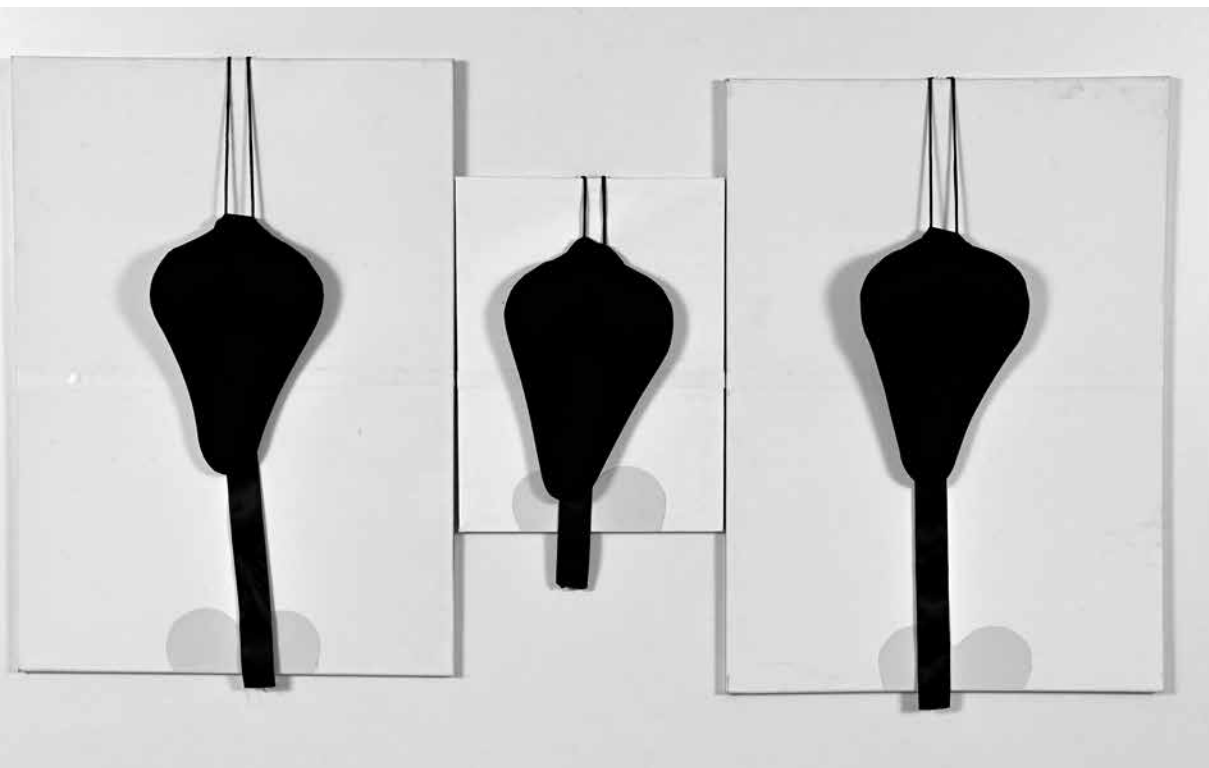
A szemlélődés, amely a legkevésbé sem passzív cselekvés. A figyelem válaszokat szül, és aktívan alakítja a világról való tudásunkat. Egy művész esetében pedig előbb-utóbb anyagiasul, tárgyi világokat eredményez, ami aztán hatással lesz a befogadókra, nézőkre is – akár a további szemlélődés, a beengedés, a koncentráció műveletei során.

Lenkey-Tóth Péter, a csapat legfiatalabb tagja fogalmazza meg a kiállításához készített katalógusban, hogy számára a művészet a „szemlélődő élet”. „A végesben nincs mulandó, a végtelenben nincs hiány. Ez az eltűnt hiány foglalkoztat. A festői szándékom minden esetben a hiány jelenlétéből vagy a jelenlét hiányából ered, ezért írom felül a megjelenítendő dolog belső határait.”⁵ Lenkey-Tóth a határokat figyel, szemléli, és jeleníti meg. Tiszta olajképsorozata szinte fehér lyukakat üt a térbe, látjuk, amint épp elválik a világosság a sötétségtől, miközben rájövünk, hogy sem világosságról, sem sötétségről nincs szó a maguk különvalóságában. Ez a párna nem párna. Tárgynak és háttérnek markáns kontrasztja csak még erőteljesebben mutat rá a kapcsolatokra, amennyiben a fehér határát átlépve, közelebb hajolva a vászonhoz látjuk a fehérnek ott lévő sötét árnyalatait: a jelenlétet a hiányban. Ezek az árnyalatok azok, amelyek tulajdonképpen, egymás mellé rendeződve, megteremtik a formát: az anyagot az anyagban. Lenyűgöző a festészeti kidolgozás finomsága: csábít az elidőzésre.

Lenkey Tóth Péter: Fehér párna 3.

Stark István esetében a határ az élet és halál partját jelenti. Ahogyan ő fogalmaz, „nem engedem magamban szabadjára a haláltól való szorongást. Ellenkezőleg, erőt ad ahhoz, hogy szemébe nevessek, és olyan alkotásokat hozzak létre, amelyeknél azt is megengedem magamnak, hogy onnan nézek vissza.” A múlás figyelme ez, letekinteni az élet pereméről, majd a kereszt felől visszanézni rá. Stark István monotípiái zsigerileg felforgatóak, a szerves és szervetlen világok kapcsolatában ott a mindent átható, egyszerre delejesen vonzó és borzongással eltöltő idegenség. Nehéz szabadulni a csontszerű ágak és szálak szorításából, a múlás és növekedés szövődékéből. A metamorfózis, az átváltozás, amely az egyik nyomat címét kapta, Stark többi kiállított művét is meghatározza: a választott képzőművészeti technika adta lehetőségeket úgy aknázza ki, hogy izgalmasan mutatja be a dolgok és jelenségek egymásra rétegződését, egymásba fonódását, szétszalazhatatlanságát. A monotípiák technikájának rizomatikusnak érzem, a szó Deleuze és Guattari által tárgyalt értelmében, jóllehet, ha struktúráról beszélünk, az tulajdonképpen már önmagában felszámolja a rizómát. Stark bizonyos képein találkozunk olyan központi jelölővel, mint a kereszt, amely köré rendeződnek a jelek – más esetekben azonban a középpont-nélküliség tapasztalatában részesülhet figyelmünk.

feLugossy László: Nyereg alatt

Molnár Irént gyakran nevezik, „Patak festőjének”, s az ő esetében a legerősebb a kapcsolat a hellyel, amennyiben nála a város felismerhető témaként jelenik meg. Ő a tereket, épületeket, a térben megjelenő formákat szemléli, s alkot belőlük a vásznon egy különös új világot. Nem a felismerhetőség az, ami az ő esetében érdekes. Nem a templom gótikus pillérei, nem a kollégium, nem a régi főutca, azaz a mai Kossuth utca beazonosítása. Ha a képeit nézzük ugyanis, feloldódik a konkrét tér-idő. (A nagybányai festőiskola esetében szokták azt mondani, hogy közös jellemzőjük a református templom ábrázolása a piros sisakjával. No igen, de miféle piros? Milyen más színfoltok társaságában? A vászon mely részére? Milyen előtérrel? Milyen kompozícióban? Milyen kiemeléssel?) Molnár Irén festészete túl van azon, hogy a ráismerés okozza a látás örömét, s nála pontosan érzékelhető az, ahogyan az alakzatok elhalványulnak a színhatások elementáris, érzéki élménye mögött. Ezúttal csak két jelenséget emelnék ki, amelyeket érdemes megfigyelni. Először is, a hullámzó, álomszerű jelleg, amelyben a látvány nem statikus, hanem dinamikus, mozgó hatású, anélkül, hogy magát a mozgást ábrázná. Nem egy állóképszerű, változhatatlan konzervváros, nosztalgia-Zemplén jelenik itt meg, hanem egy a szemünk előtt újra- és újrateremtődő épített és természeti táj. Nem véletlen azonban, hogy a legtöbb képen az emblematisz épületek a növényi világ háttéréként mutatkoznak, a fák színfoltjai előtérként rajzolódnak ki, mintegy a dologi és az élő szerves kapcsolatát, összefonódását érzékeltetve. Ezzel egyebek mellett még a patakiságot is újraértelmezve – a hagyományok felől. (Ugyanis ha pataki festészeti hagyományról beszélünk, akkor érdemes lehet Molnár Irén munkáit például Bertha Zoltán teológus-festő képeivel együtt is szemlélni.)⁶

Nagyon erőteljesnek gondolom, ahogyan a Molnár Irén-féle figuratív művészet az itt látható térben felbukkan. Izgalmas lesz a különbség, amikor az izgó-mozgó, eltolt, dőlő-bukó, árnyalatos színformák elkezdnek beszélgetni Fazekas Balogh István élesebb váltásokkal dolgozó színeivel, egyeneseivel, alakzataival és térszerkezeteivel. Fazekas Balogh kompjútergrafikai alkotásaiban az érzékelésmód bomlik föl, új kapcsolatok keletkeznek és tűnnek tova a szemünk láttára; transzformációkkal, átalakításokkal van dolgunk, ugyanis az eredetileg elsősorban nem képíleg megragadható jelenségeknek, mint például a zenei struktúráknak a vizuális fordításairól, képi megteremtéséről beszélhetünk. A *Kékszakállú* című kép például a Bartók-operából is ismert történet, illetve az opera zenei világának kétdimenziós hangulati, jelképi újraalkotása. A Fazekas Balogh-féle digitális grafikákban az absztrakt formabontás módszere is tetten érhető, ott van benne a fizikai tér, valamint, szimbolikus jellege miatt, a metafizikai is. (S ha ismét a pataki hagyományokhoz fordulunk, akkor a kiállítótér névadójának, Urbán Györgynek az érett művészetét érdemes lehetséges inspirációként megemlíteni.)

Sándor Zsuzsa puha-bársonyos, anyagszerű hatású, izgató és kísérteties, érzelemgazdag munkáiban a határok felolvadását figyelhetjük meg: ember és környezete, a külső és a belső, a lélek és a test, az én és a másik, a szilárd és a légnemű elválasztása válik képlékennyé. A hangsúly a kapcsolatokon lesz, a kölcsönhatásokon, az ember viszonyain, s ez a képek címében is tükröződik: *Visszahatások; Ketten; Összekötve; Az emberről* stb. Az alkotók közül Sándor Zsuzsa művészete a leginkább antropocentrikus: a szín-formákban az ember(i) lét(ezés) az, ami érdekli, s míg Fazekas Balogh a digitalizáció és absztrakció révén jut el az emberen túlihoz, addig Sándor Zsuzsa ezt az emberből magából sejteti és vezeti le. Képei kevés alapszínből gazdálkodva hoznak bő termést. Olajfestményeire nehéz nem rezonálni: beszippantanak, húznak maguk felé, az ölelő sárga színfonalak és fehéres színtestek közötti mélység-térbe.

feLugossy László újavantgárd karakterű életműve a művészetek közötti határokat lazítja fel: a képzőművészet mellett filmmel, zenével, irodalommal, s a mindezeket felölelő performanszművészettel is foglalkozik. Alkotásait egy szóval úgy lehet jellemezni: közhelymentesség. Nagy alázattal kerül a megszokott sémákat, s akár szövegeiben, akár festménye-

iben a meglepő választások, képzettársítások jellemzik – ez mondható el egyes technikájú installációiról is, amelyeknek lényege a koncept, a szellemdús, egyedi ötlet, amely az új környezetbe áthelyezett talált tárgyak, a sokszor stilizált kreált formák, a képzőművészeti elemek (festett hátterek, képek, plasztikák stb.) és írott szövegek találkozásából keletkezik. „Nincs olyan nap, amelyik este újra felkel” – olvashatjuk most az egyik installáción a szerző saját szövegét. A járványhelyzetben ez egyszerre nagyon aktuális vonatkozásokat teremt a *Zeneszünet?* című mű esetében, ám az itt és most-on túlmutató jelentésrétegekkel is bír.

feLugossy László az ismétlésjelleg elkerülése végett is új művekkel jelentkezik a mostani, pataki tárlaton, amelynek a többi kiállított műtárgya a P'Art Műhely kassai kiállításának anyagával egyezik meg,⁷ s így fontos kezdeményezésként a művészet egy újabb, ezúttal két ország között húzódó határán ível át.

Jegyzetek

1 A P'Art Műhely kiállítása, Sárospatak, Újbástya Rendezvénycentrum, 2020. augusztus 14. – szeptember 30. Kiállító művészek: Fazekas Balogh István, feLugossy László, Lenkey-Tóth Péter, Molnár Irén, Sándor Zsuzsa, Stark István. A kiállítás kurátora és rendezője: Bordás István. Közreműködött: Bordás Márton. A szöveg a 2020. augusztus 14-én elhangzott megnyitó beszéd átszerkesztett, bővített változata.

2 Bordás István: A sárospataki P'Art Műhely csoportos kiállítása, ROVART, 2020. 03. 12. = https://www.rovart.com/hu/a-sarospataki-part-mhely-csoportos-kiallitasa_4165

3 Bolvári-Takács Gábor: A „sárospataki iskola” történeti kutatásának új dimenziói = Sárospataki Füzetek, 2009. 2. szám, 85. o.

4 Újszászy Kálmán: Sárospatak és a Genius Loci. In: Újszászy Kálmán emlékkönyv. Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve 8. Budapest–Sárospatak, 1996. 382. o.

5 Lenkey-Tóth Péter szavait idézi: Bordás István, i. m.

6 Molnár Irén természetesen minden tud Sárospatak képzőművészeti hagyományáról, amint azt az alábbi írása is tanúsítja: Balogh Istvánné Molnár Irén: Sárospatak képzőművészeti öröksége = <http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3/1/S%C3%A1rospatak%20k%C3%A9pz%C5%91m%C5%B1v%C3%A9szeti%20%C3%B6r%C3%B6ks%C3%A9ge.pdf>

7 A kiállítás helyszíne volt: Kassa – MaJel rovás központ, 2020. március 11. – április 8.

Fazekas Balogh István: Szét

Molnár Irén:
Retel utca

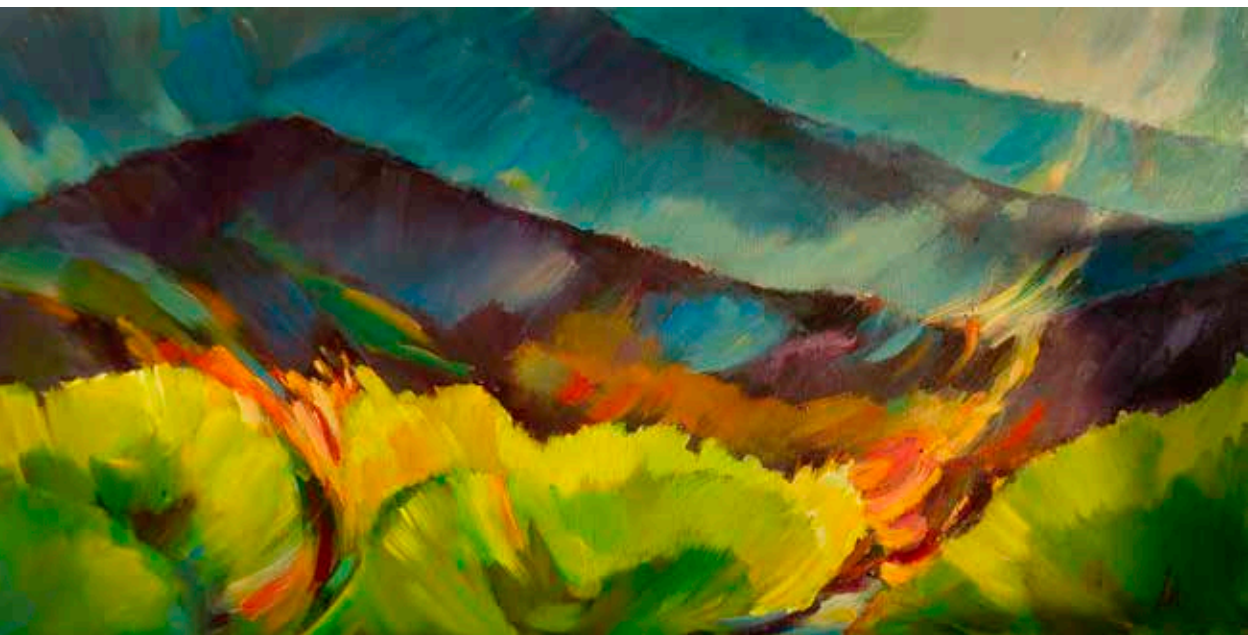
feLugossy László: Zeneszünet? (No mjuzik)

Sándor Zsuzsa:
Visszahatások -
2. Búcsú

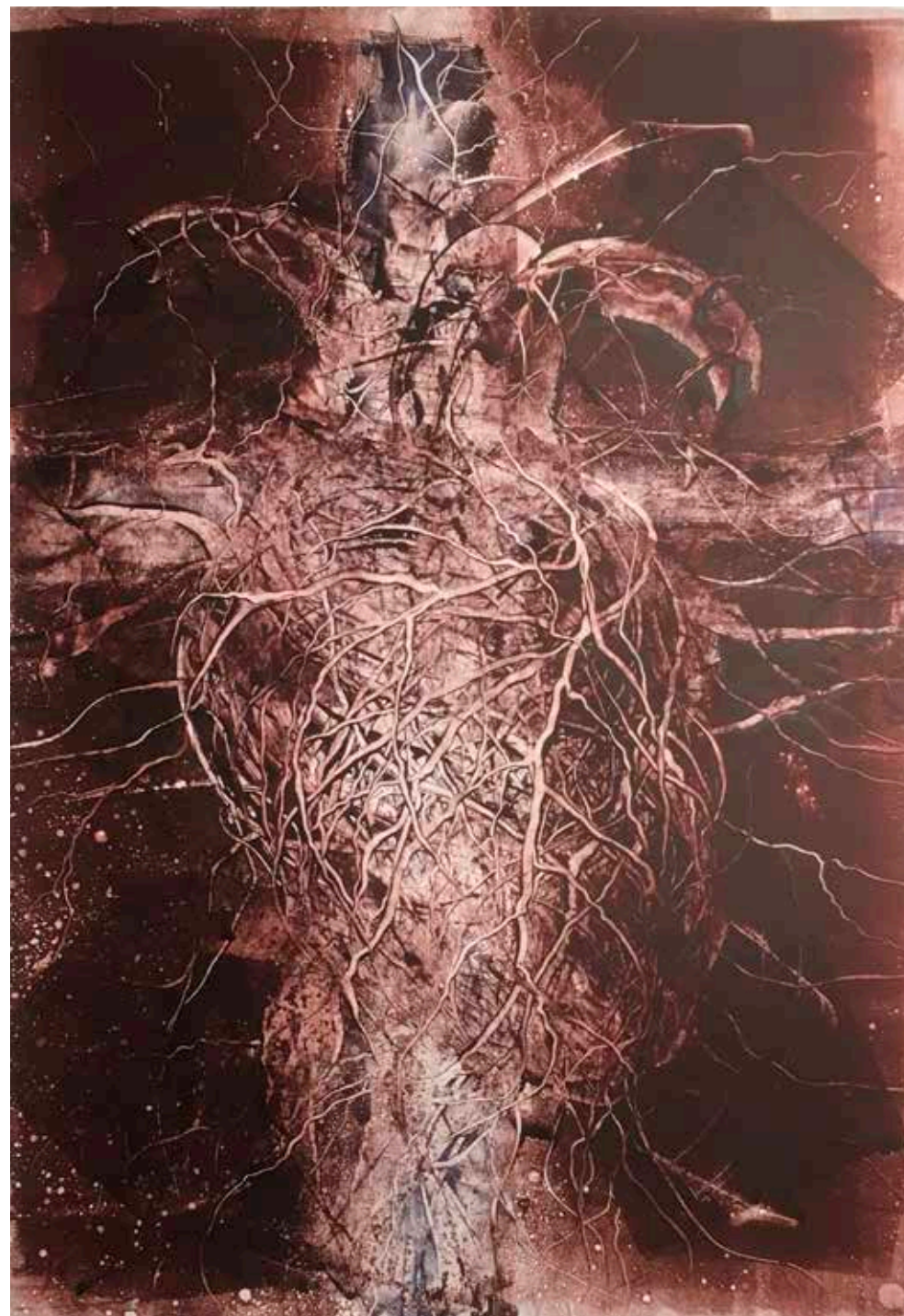
Lenkey Tóth
Péter:
Fehér párna 4.

Molnár Irén: Zemplén

Sándor Zsuzsa:
Elmúlás

Stark István: Érfestés II.34

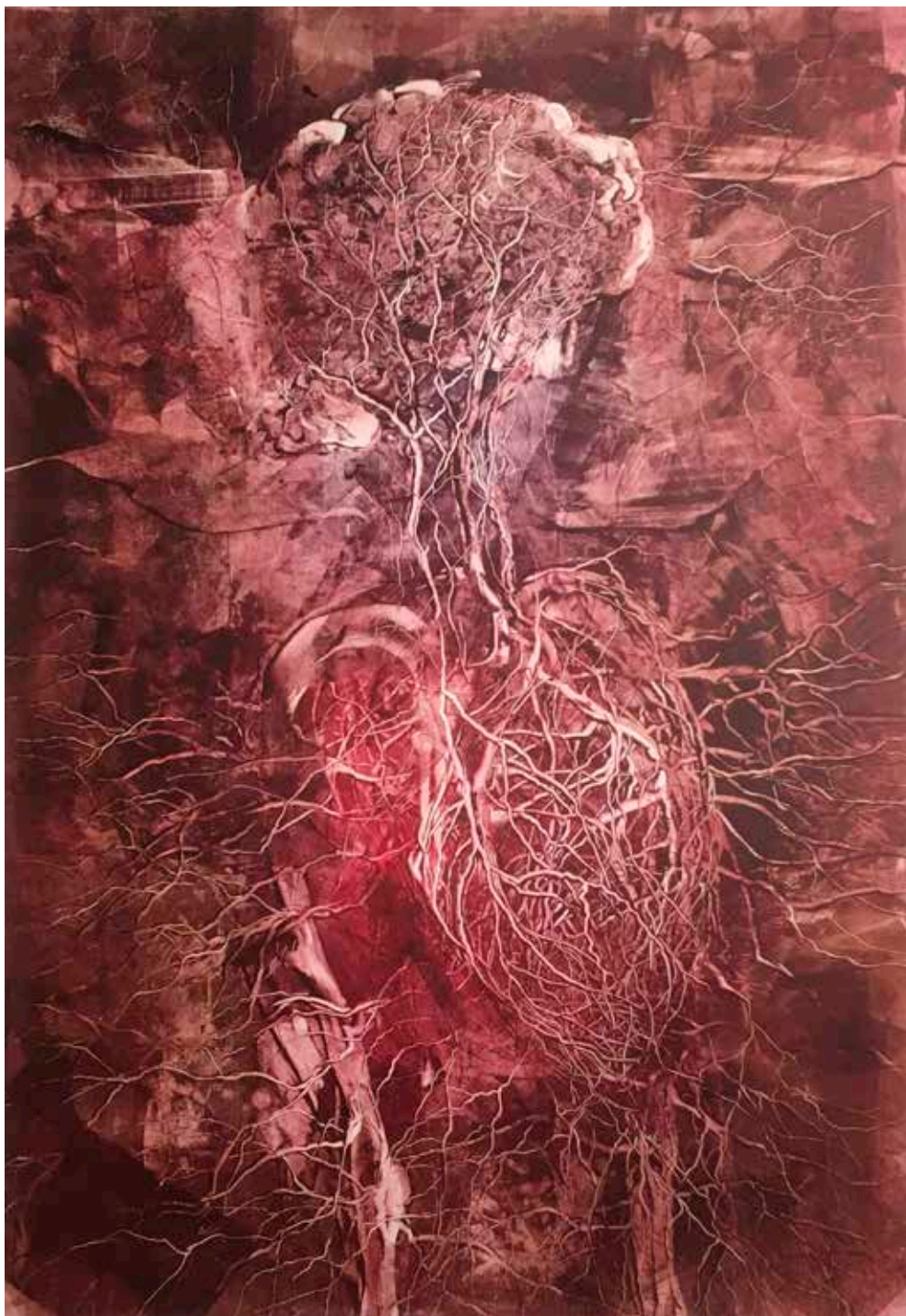
Lenkey Tóth Péter: Fehér párna 2.

Molnár Irén: Gimnázium télen

Sándor Zsuzsa: Alkalmazkodás

Stark István: Érfestés II.08

SZÉNÁSI Miklós

Mintha

a semmi közepe ez
vagy a világ közepe
híd ami nem vezet sehova
hiába nyújtózik innen oda

lábánál macska fekszik
bundája még puha mintha élne

a tükörből anyád és apád figyel
a tárgyakon por a párkányon rozsdá
kettéhasad a délután
mint platánfa lombja

állsz és a forgalmat nézed
mintha része lennél
valami zajos egésznek

Taxival haza

nem gondolni rá
és gondolni mégis ki-
látni a kanyarig
vagy addig már nem
vagy nem látni
csak gondolni rá
látni régi képeken
milyen volt
ami akkor még
nem ilyen volt

úgy utazunk át a városon
mint még soha: ugyanott
de kétszer sem pontosan
ugyanúgy: nem vagy
kétszer sem ugyanaz
nem az a nap nem az a kéz
nem az az ember aki
leül feláll vagy csak tűnődve néz

itt vissza tud majd fordulni
mondom aztán hogy köszönöm
és végül viszlát jó éjszakát
majd át a parkon a házak
és az autók között
ahol ilyenkor már
senki sem jár
sötétek az ablakok
a többség a maga részéről
letudta ezt a napot

VARGA-NAGY Anna

Kagylók

Miután kimásztunk a vízből, fázunk.
Megölellek, a fülem szívmagasságban.
Négy spanyol turista áll a homokban,
azt gondolják, *¡que hermoso es eso!*
Lemegy a nap. Ebben a változatban
nem indulok sehová, te sem
vágsz közbe. Sokáig maradunk
így, kínos, elzsibbad a kezem.
Olyan vagy, mint egy dokumentumfilm
a fenntartható halászatról. Hazamegyek.
A távolság egy darabig romantikus,
aztán elmúlik, mint a turistaszegzon.
Az ürességből csak saját
szívdobogásom visszhangzik,
de azt képzelem, hogy a tenger.

Ádám

konkáv alakzatokat metsz
 nyelvéből a hiány fogai alatt
 tenyérszi zaj a beszéd
 darabjaira hullik a test
 ha van isten akkor
 most befekszik a
 darabok közti űrbe
 használható fonalakat húz
 a szövetekből alvadt vérhez
 keveri a maradékot
 estére magára hagyja
 bordahiányban
 reszketve ébrednek felkel
 a vízhez sétál öltések mentén
 futtatja ujjait
 idegen anyag
 kering a testben

csak

nem így kellett volna lennie
 nekem kéne felnőnem először
 várjatok meg vagy engedjétek előre
 látni akarok én is
 aztán majd elmesélek és megtanítok
 nektek mindent
 amit tudnotok kell
 elhallgatom majd a titkokat
 felnőttesen
 egy kicsit le is nézlek
 majd benneteket
 bár ezt sosem fogjátok tudni
 egy kicsit gonosz leszek
 és majd mosolygok
 tudatlanságotokon
 a többiekkel, akik szintén tudnak
 már mindent, mint én
 de én náluk is egy kicsit
 feljebb leszek
 de ezt csak én tudom majd
 csak én
 csak hagyjatok
 csak engedjétek már
 lenni
 engem is
 igazságtalan itt hagyni
 csak úgy

KÓSA Eszter

Keresgetős

Kiskezedbe fogd a holdat! Vigyázz, szökik! Hopp, gurul!
 Ágyad alá bújj be érte, hogyha nincs ott, a szekrénybe!
 Nézd meg jól a zokniszárban, kiscipőben, kiskabátban!
 Vajon hová bújt a hold? Jaj, de kár, hogy elgurult!

Apu nincs, hogy megkeresse. Anyu dolgos, feje fáj.
 Mama távol. Tata alszik. Mindjárt fenn a napsugár.
 Miattad nincs hold az égen. Miattad van. Jaj, de kár!
 Vajon hová bújt a hold? Jaj, de kár, hogy elgurult!

Jó napocska, segíts rajta! Világíts, hogy megtalálja!
 Nézz be vele az ágy alá! Égesd ki a szemecskéit!
 Nézz bele a zokniszárba, kiscipőbe, kiskabátba!
 Vajon hová bújt a hold? Jaj, de kár, hogy elgurult!

Kis lábaddal menj a tóhoz! Kis kezedet mártsd bele!
 Ugye milyen jó hideg? Ott lesz majd a víz alatt!
 Szépen lassan menj a tóba, sétálj le a fenekére!
 Vajon hová bújt a hold? Jaj, de kár, hogy elgurult!

Megtaláltad? Nem találod. Jaj, de kár! Anyud keres.
 Mérges lesz, ha megtalál. Milyen jó, hogy nem talál!
 Tófenéken aludj szépen! Nem bánt már a napsugár.
 Vajon hová bújt a hold? Jaj, de kár, hogy elgurult!

KOVÁCS Edward

Nem mozdu1

Hazavárják, de nem mehet, kit maradásra kényszerítenek
 kicsinyes kifogásai, elfordítja tekintetét, tétovaságban ragad,
 mint viaszban óvatlan bogarak, ezért megadóan elképzeli,
 ahogy megsárgulnak a kertvégi barackfák fodrozódó levelei,
 ahogy évente egyre fogyatkozó terméseit érintetlenül találja
 a rothadás, ahogy a törzseket körülölelő lucerna alárogy saját
 súlyánál, mert aki nem mehet, hazavárják a megfáradt kezek,
 hogy kapkodva leszedje eltékozolt nyarok túlérétt gyümölcseit,
 hogy még a kényszerű meghajlás előtt levágja és begyűjtse
 a takarmányt, hogy megetesse büntudatóljai felfordulásig
 visító jószágait, hogy megpihenjen kihűlt naplementék
 nektárillatú lugasaiban, míg vacsorával várják nehezülő
 tagjai a törődésnek, a nyárikonyha félhomálya, de nincs
 érkezése, csak fonnyad egyre, szikkadt földben a mályva.

Altatni a kételyeket

Kávészcészékben hűlnek ki
 az éjszakák, hűtőmotorok
 zúgnak, szűk percegve
 rágják az ajtófélfát,
 lámpaburákhoz csapódnak
 lepkék, hangtalan verdesnek
 szárnyaik, vibrálnak, kiégnek
 izzók, a rozsdásodó csöveket
 szétfeszíti a nyomás, a vakolatot
 málló foltok, rőkőny tarkítják,
 a falióra kimért kattogása
 jelzi, az idő, szemek körül mély-
 ülő szarkaláb, végleg eltorzul,
 már nem lehet más, hajszá-
 vékony repedés, ereszkedő
 héjak, nehezülő redőnyök
 záródó rései közé
 szorult várakozás.

Elküldetlen lap a családnak

Az asztal közepén
 repedt váza. Ahogy
 víz ürül ki végül
 teljesen a levelekből.
 A virágfejek ernyedten
 lekókadnak. A biztos
 tartás meginog, az ívek
 vonásai elengedik
 törékeny méltóságukat.
 Hervadnak a száruk,
 sárgulásig aszalódnak.

LUKÁCS Flóra

Rózsaszín kád

Forró köd borult a városra,
hangosan nyögtek a fák,
izzadság csorgott a törzsükön.
A nők négykézláb másztak hazafelé,
combjukon világítottak
a gyöngyházzsínű hegek.
Rekedt galambok köhögtek fel az őszt,
a sünök tétován bolyongtak a fehér csíkok mentén.
A tűzfalak mögött
japán hegyeket kerestem,
nyálkás fenyőerdőt.
Vadszőlőt találtam, felrepedt betont
bordatörést, egy rózsaszín kádat.
Belefeködtem, térdem a mellemhez húztam,
tejfehér szemek meredtek rám,
összeszorítottam magamon a bőrt.

Orchidea

Hajnalig heverek mellette éberem,
mint a zónában eltévedt fekete kutya.
Fehér hátát nézem, fehér hátán az árnyakat,
amiket a redőnyön átütő fények rajzolnak újra.
Odakint a fák ágai úgy futnak a villanydrótokig,
mint karjának bőre alatt a kék erek.
A neve olyan volt, mint egy leopárd
szájából kilógó foltos orchidea.
Ha most megfordulna, az arcára is emlékeznék.
Elég a keze, elég a háta, a combja, a feneke.
6.25-kor felhúzó a nadrágját, a pólóját, az ingét.
Mire lenyelem a hideg kávé utolsó cseppjeit,
elfelejtem, hogy ő nem én vagyok.

Majomkenyérfa

Házat építek neked az űrben rajmeteorokból,
 a Tejút alatt, a Fekete lyuk fölött.
 A tetőtérből rálátsz majd a Földre,
 a kékeszöld foszforeszkáló üveggolyó
 megfesti a szemed felett a bőrt.
 A pince kövét felszórom a Mars vörös homokjával,
 majomkenyérfa-ülteték,
 a sötétben hallgatom a lélegzetvételeled.
 Szédülni fogunk a platinaszőke csendben.

Asbóth Balázs

Mintmi

Mintmi reggeli, kitartó nézésével végzi el mások szeméből a
 csipatörlést,
 mosott paradicsommal, öblített uborkával, trappistával körítve
 bundáskenyerez.
 El máshová biciklijén karikáz, érkezvén össze-, távozván
 szétlakatul.
 Táskájába, vászonszatyrába a csirkemellfilé mellé vöröslencsét
 süllyeszt,
 piaci szokása a barackszagolás.
 Mintmi ebédet követően elheverész, simogat és simogattatja
 magát,
 mi könnyen ruhanélküliséggé alakul.
 Kinti világba készülvén jó szagú gúnyák rejtik a testét,
 kérdez róluk, e kettő együtt ildomos-e.
 Havinál vizsgálja, ruhafenéken foltoz-e pötty, pöttyöz-e folt,
 nem fut-e rajta – érnymi csupán – vékony vércsík.
 Mintmi mikor moziban jár, sajtuszósz aljára hajóroncsként tört
 nachos merül.
 Iszik és kacag a nyárban,
 rozéjánk szárazságát szóda szelídsége vezeti kerthelyiségek
 átlátszó üvegoltárához.
 Mintmi beszédfonálból gombolyítja stresszlabdáját,
 a letekert szál miatt nem vész el énje labirintusában.
 Szentírást, pszichológiát vagy lapokban hízott regényt olvas,
 maga is jegyzetel, alkot.
 Bevásárló listát, költségvetést praktikum okán,
 sms-t ódivatún szerelemből ír.
 Mintmi este nem visz szemetet ki,
 hite szerint az csak bajt hoz a házra.
 Ha hideg vízben zuhanyoz, először bokát, csuklót nedvesít
 s végül ér el a szívig.
 Lefekvés előtt kétszer is ellenőrzi,
 hogy a lehetséges betolakodót távol tudják-e tartani
 a tolózár óvó, kiterjesztett karjai.
 Mintmi félig jutva az álom alagútján összeölelkez,
 majd elengedve mély, napzáró alvásba zuhan át.

Szelektálás

Te újra és újra szelektálni készülsz,
olcsó ruhán ha egy hű kapocs elévül,
szál ha bohón szaladt és magába fordult,
átrajzolnád mind a körvonalat, kontúrt.

A szoknyák a gazdát ajándékba kapták,
simulni oly nehéz, fodorból font hapták.
Ki marad, ki elmegy, kereted keresed,
duplája int búcsút, mégse megy fele se.

Időnk labirintus, na, hátha szóra bír,
kafkásan elfeled letűnt halom papír.
Eddig és ne tovább meghúzott haladék,
dossziében vákuum – elillan az a lég.

Válogatni őket, akár pár barátot,
elmaradt, visszatért, minket perbe rántott,
kirakott megértés, bizonytalan szatyor,
ki fent göggel lakik, bizony alant lakol.

Te újra és újra szelektálni készülsz,
közöttünk kupacán pamutajkú vész ül,
tűrt pára, köd vagyok, eloszlok felhőnek,
felső ami egyszer elfoszlik mellőled.

Tartás

Két kar ölel körül:
felpróbált öv marad,
köldökön fonódó ujjak: a csat.
Megtart, hamar fáradok.
Viták a fiókban, szent a béke:
áldott állapot.

*

Távol a hit, csak a vágy, mi hazaér,
kitartó magány a kanapén.
Az éjjel órákkal várandós,
a kéz a has felett örködik,
míg a teljesség felé növekszem,
a szívbe hiány költözik.

*

Gátlások nélkül, ösztönös búval
– így fogan bennem a gond.
Feltartott kézzel tehetetlen
engedem e terhes viszonyt.

BÖDECS László

Zenehallgatás estefelé, hétfő

Az utca csöndjében sétálok hazafelé,
a csöndet egyik oldalról templom övezi,
a másik oldalon lányok laknak,
a falak mögötti bizsergést végtelen
távokról is hallani, halkán kiszűrődő ének szól,
bent lámpák égnek, ajtókat nyitnak,
sietnek valahová, ablakot zárnak.

Ha vágyom is rá, az igazi csönd
készakarva aligha tapasztalható,
valami a téglák mögül, a csatornafedél alól is
duruzsol, ha mégsem, akkor az aszfalt zeng.

Viszont megállt a zene a lejátszón,
csak nem vettem észre rögtön, miben járok,
honnan a külvilág észrevétlen tompasága,
novemberi, korai sötét, enyhe köd órái.

Mi sem természetesebb,
mint a szembejövők bénult némasága,
tátogva, lomhán a fülükhöz nyúlnak,
vagy, ahogy hátulról világít,
majd lebeg néhány fékező autó,
utánuk hosszan elnyúlik, -terül az éppenéjszaka.
Aztán felnézek, és megszabadítom hallásomat.

Nem sok minden tarthatja fenn érdeklődésünk,
a házak udvarán elül a hideg, ha nem is süvít végig a betonon,
ott van, felette a sötétség tornyosul,
és pár hónapig uralja az idő kihasználhatóbb részeit.

Ha valahol kopogtatnak, vagy valami koppan,
döntésünk önkéntelen, hogy utána nézzünk,

Sokat vártam, felkelek, hogy fogadjam érkezését,
kinyitom az ajtót, senki sem áll ott,
végignézek a gangon, nem mozdul semmi,
talán a fenti szomszédnál valami a padlóra esett,
ami nem jött el időben, még késik egy kicsit.

Visszalépek a lakásba, újra bezárom az ajtót,
a kétségbeesés megmosolyogtat, lehúrom a redőnyt,
aki az életben jár, és mindig hazaviszik lábait,
miért kérdőjelezze meg a kopogtatás igazságát,
hogyan hallatszana ennél nagyobb szeretetet,
az én szomorúságom csak pillanatnyi,
a csend nem vigasztalható, hanem
együtt töltjük az éjszakát.

NAGY Hajnal Csilla

Polipfarm

(versregény, részlet)

Elviselhető halálvágy (Koni)

Egy mosoly az
aluljáróban, melyet
lesodor az érkező szerelvényt
előjelző szél, és az azt
követő nagyjából hét perces
gondolatfolyam
egy lehetséges
közös
jövőről.

Egy lövészárokból előrohanni,
és nem állni meg a
bal lábszárat súroló lövedék
miatt sem, és végre
végre végre valahára,

mint ahogy arra
hét éves korod óta vágysz,

hőssé
lenni.

Nagymamád utolsó valóságos tekintetének
kereszttüzeben lángolni fel
az élet elkerülhetetlenségének
súlya
alatt.

Unatkozva
vakargatni a füledet
egy távoli ország
szent helyén,
és csak egy másodperccel korábban érezni meg,
és csak néhány méternek hála élni túl
a fülsüketítő
robbanást.

Limonádét vásárolni egy
a vártnál azért mégis hűvösebb szombaton
a szomszéd fiútól,
akihez nem a többiekétől eltérő dallamos mondatai miatt ugyan,
de se ezelőtt, se ezután
hozzászólni
nem mersz.

Kiugrani egy repülőből
halálfélelem nélkül, pusztán
azért, mert módod és kedved van rá és hozzá,
és bár ennek tényleg semmi de semmi de semmi
köze nincs ahhoz, ami történik, egy pillanatra mégis
átadni magad valamiféle még éppen hogy
elviselhető
halálvágnak.

Egy játszótér közepén boldogan
elterülni a fűben, és megérezni, hogy ez
egyszer
valamikor
újra megtörténik, amikor majd
a boldogság is egészen mást fog jelenteni
neked és a világnak,
és az a hangya, akit most is, és
majd sok-sok év múlva is érezni fogsz a
bal lábszáradon, az a hangya is egészen más
jelentőséggel bír majd.

A lényeg: mindig tudtad, hogy
jelentéktelen vagy.
Mindenféle előjel nélkül szeretnéd ezt most
tisztázni. Egyszerűen annyiról van szó, hogy
tudatában voltál ennek. Mint valami
szűrő, de fájdalommentes érzés
a gerinced tájékán, olyan volt.
Ilyen volt az egész életed.
Összhangban éltél a körülötted lévő világ nagyságával.
De nem kölcsönösségben.
Nem kellett ráhangolódnod,
emlékeztetned magad,
vagy időnként mégis átgondolnod,
újra meg újra rádöbbened
porszemiségedre.

Egyszerűen:

így voltál.

Nem kiemelkedő érzéssel vetted az élet várható vagy váratlan akadályait, de nem is bukdácsolnál bennük.

És azt is tudod, mennyire átlagos a mozzanat, amely *kimozdított*

(nem érezni pontosnak bár a szót)

ebből a beletörődésből:
egy lány.

Már egészen elfelejtetted, mire újra szembejött veled az a mosoly.

És alig ismertél rá a föld fölött.

Valahogy máshogyan csengtek össze a fogak.

Neki viszont azonnal ismerős voltál valahonnan.

Sosem fogod megérteni,
hogyan lehetséges ez.

Sőt, talán épp erre hivatkozhatnál katalizátorként.

Erre a soha meg nem értésre.

Egy egészen apró nyomra, melyet hagynod sikerült valakiben.

Kezet nyújtott,
elmondta a nevét,
teljesen mindegy, mindez
hol történt, valamint már
nem is emlékszel.

Két lehetőség volt:
ez a lány vagy egyáltalán nem jelentéktelen,
vagy a jelentőség, mint olyan, hidegen hagyja.

Akárhogy is, ezek után, hogy
kezet nyújtott,
elmondta a nevét,
nem tudtál ugyanúgy gondolni saját jelentéktelenségedre.

Sehogy sem tudtál gondolni rá.

Elviselhetetlenné vált.

Változtatni akartál rajta, de
tudtad, nem születted ezzel a képességgel.

Formálnod kellett a személyedet,
személyiségedet,
de az akkora nyugalomban élt
annyira hosszú évekig,
hogy a felismerhetetlenségig formátlanodott.

Ez sem pontos:
sosem volt formája.

Mindig magabiztos voltál
a magad módján,
(hogy máshogy lehetne)
(bárhogy máshogy lehetne, éppen erről van szó)
de sosem léteztél.

Nem kerested a lányt, nem volt mivel keresned.

Hetek, hónapok teltek el így.

Megnyugtató mélységben, mondhatnánk.

De utólag nézve, nem volna miért hazudni.

A. GERGELY András

Táncpoézisek, táncelméletek, térképész és a mozgás ontológiája

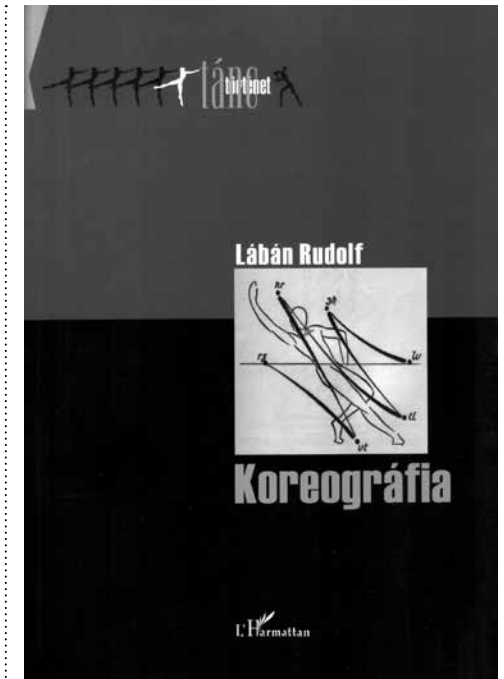
A L'Harmattan könyvkiadó által indított kötet sorozat, amely a tánc történet klasszikus korszakait idézi föl, s ezen belül a magyar táncpoéták nemzetközi rangú „hagyatékát” teszi elérhetővé, méltán lett nemcsak népszerű forráskiadvány, de fölöttébb hiánypótló kulturális örökség kihangsúlyozott része is. S mert azóta már vagy két ciklusban újabbnál újabb értelmezési készletek halmozódnak fel (kezdve az *Ars Hungarica* 2014/1. számától, ahol több írás a tánc körül perdül, folytatva a Kijárat kiadó táncantropológiai elméleti forráskiadványaiig), érdemes immár ezek között is hangot keresni, válaszgesztusokat megfogalmazni. Erre persze inkább a szaktudománynak kell majd vállalkoznia (részben teszi is, a *Táncstudományi Közlemények* évtizednyi közleményei erre biztató jeleket mutatnak), de a távolságtartó olvasat, avagy a kultúrák közti találkozások értelmezési horizontja (úgy érzem) a kultúrakutatókat is kötelezi a váltás és változás újabb irányainak észrevételére.

Ez a múlt, múltak múltjára és jelenbe ívelő jelentéstartalmaira koncentrálnak több kötetnyi anyag mint recepció-történet is olyan kulturális transzfigurációkat és koreográfiákat világít meg, amelyek eredendő eszköztára, szótára vagy nyelvkönyve olyan „gesztusművészeti” nagyság esetében is markánsan megjelenik, amilyen Lábán Rudolf volt.¹ Az 1879–1958 között élt szerzőtől eddig még nem látott napvilágot magyar nyelvű írás, holott a világ 20. századi tánc-törté-

netének egyik legismertebb elméletirója. Táncstudományi teóriája azért érdekes ebben a múlt-jelen kontextusban, mert formátanában nem egyszerűen a tánc meghatározó zenei kötődésétől igyekszik ellépni, hanem formák és figurák olyan jelentéstudományi megközelítést adja, amely hozzájárult új elméleti irányok kialakulásához. Látszólag száraz „lejegyzési útmutatója” a test térbeliségét és a mozdulatok időiségét emeli a jelentés kontextusába, a „térbeli haladás” iránymeghatározási, kottázási és ritmikai egységeivel éppen azt a bizonyos „egyetemes közlésnyelvet” rögzítve, amely harmonikus ellenmozgások, „térítmikai rokonság” és „a táncos testével megjeleníthető formai alakzatok” lendületszálait öleli fel. Hogy ezeknek milyen szerepe volt állatok harcmódorában, bajvívók cseleiben, vagy akár a mai „testbeszéd” logikájában fölfedezhető értelemben, azt párhuzamosságok, „kontraírányok”, testrészek-akkordok, az idő „árnyalataira és differenciáltságára” utaló feszültségelemek használatának bemutatásával (képes és rajzos, továbbá kottába formált közlésével) igazolja. Fennen bizonyítva, hogy „a táncban az idő ritmusa alapján véve nem több a tér ritmusának megjelenítésénél” (102. o.), mellé véve az erőjellemzőket, tónusjeleket, a „térnyelv” materiális és jelentéses komplexumát. A mintegy 120 koreográfiát, tizenöt könyvet és hetven tanulmányt közreadó képző-, színház- és zeneművész, aki pozsonyi születése dacára húsz éves korától

a német, francia, svájci és angol színpadok gazdagítására adta fejét, esztétikai oktató-szában és „táncírásában” (choros= kör, graph= írás az ógörögben) olyan módon újítva meg a táncművek vizualizálásának 17. század végi módját, hogy az tervei révén bizonyos fajta Gesamtkunst lett, korszakot átfogó és megjelenítő összművészeti produkció. A mozdulat szerkezetét, a tánceseményeket uraló rendszerek vizsgálatát nemcsak térbeli mozgásvektorok matematikájával egészítette ki, hanem olyan „koreozófiával”, amely „a tánc történelem előtti időkben feltételezett mágikus tartalmát” és kortársainak társasági és színházi szórakoztatását is megérthetőbbé teszi a társadalmi-kulturális kontextusok ékítményeivel (9. o.). A lendületek mozgáselméleti szerkezet-elemzése olyan „egyensúlyi feszültségek” és indulati skálákon ábrázolható alapvető iránypályák lekottázását tette lehetővé számára, amelyek egyaránt magukba ötvözték az európai zenetörténeti példák Pithagorasz által lefektetett kromatikus zenematematikáját, a Lábán egész életére jellemző ezoterikus világképet és a modern aranymetszeti harmóniák természetfilozófiai felfogásokból megkomponált törvényszerűségeit. Olyan *áramlások* (Flows) irányszálait rögzítette írásban, amelyekre mai világképeink között felfedezés-értékű rálátásokkal találunk egy-egy kulcsmagyarázatot vagy mellérendelő hatásjelentést – s tette mindezt a modern nyugati művészeti kölcsönhatásainak ötvözésével, sőt: a negyvenes évek végén egész munkásságát „polgári dekadens irányzatnak” minősítő befogadói sükettség-ellenére. A kötet most a kortárs táncstudományi gondolkodás „ösatyjának” szóló tisztelgés mellett halálának 50. évfordulójára jelent meg, az összefüggések sajátos térbeli alakzatait történeti törvényszerűségek és a test térbeli viselkedését „állapotok” dinamikus formáival kiegészítve.

A Lábán-kötetet megjelentető L'Harmattan (Fuchs Livia sorozatszerkesztésében) egy további opusszal (szó szerint vastag) meglepetésként szolgál azoknak, akik e fura

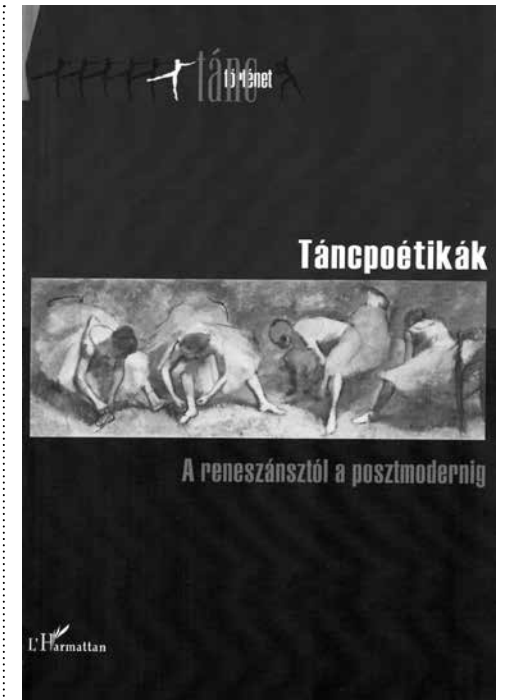
mód „túlzszfisztikálnak” tetsző jelentéstudományi folyamatot életidegen konstrukciónak hajlamosak látni. *Száz év tánc* címen² publikált „Bevezetés” kilenc nagy fejezetben tárgyalja az „új tánc születésének” amerikai és európai iskoláit, törekvéseit, reformereit, riválisait, avantgárdjait, nemzeti intézménytörténetét, néptáncos mozgalmait, táncnyelvi-narratív keveredések korszakait és a posztmodern-neoavantgárd hullámokat (ez utóbbiakat kiemelten az 1970 és 2000 közötti időzónában), de nem csupán a balettek, hanem a film, színházi, operai, társas-, afro-, etno-, jazz- és kontakt-improvizációs táncok egész évszázados seregszemléjét adja, hanem mindehhez a táncnyelvek összeolvadási, modernizálási, újraértelmezési és narratív-kommunikációs trendjeit csatolja rövid pályakép-portrék, intézmény-leírások és értékelések révén. A legfontosabb folyamatok és újítások láncolatának ezzel az évszázadnyi históriájával olyan egykori és mai, szakrális és formális, strukturális és interpretációs, kommunikációs és művelődéstörténeti anyagot nyújt át Fuchs Livia, amely alaptan-

könyve kell legyen a táncművészet, tánc történet, adaptáció-história, test-mediatiszálás, cirkusz, sport, esztétikum és ideologikum sodrásait érdeklődéssel vizsgáló gondolkodásmódoknak. Nem csupán esztétikai, s főként nem egy szűkebb művészeti terület „bevezető tankönyveként” szolgáló opusz ez, hanem „az idő legyőzését, a táncmúlt jelen idejűvé tételét” tradícióként vállaló szemléletmód kiadás igazolása is, vállalva, hogy már a kereső aspektusban is jelen van az írásos és képi dokumentumok feltárásán túli narratív analízis értelmező fókusz, a résztvevők és szemtanúk pillantása révén újraformálódó autonóm színpadi műfaj megannyi ezer alkotása, követhető és felfüggeszthető gondolkodásmódok művészetre és történelemre ráközelítő koreográfiája. E történeti „szervesség” a színpadi táncos baletthagyományok mellett a műfajok, előadási és képzési gyakorlatok, kompozíciós módszerek, alkotók, társulatok, stílusok, elbeszélő üzenetek „modern tradícióit” reflektív közelbe invitáló komplexitással érzékelteti egy évszázad folyamatait (persze nem mindet, de ezt már a sokoldalú tartalomjegyzék is pontosan sugallja). Összességében tehát, miközben a sok évszázados hagyományok módosulásának és továbbírás rutinjainak részleteivel bevezet a kultúratörténet egy fölötté komplex ágába, képes maradt összképet adni arról: a balett „akár mint meghaladni és megtagadni való béklyó, akár mint bővíteni és gazdagítani érdemes tradíció, folyamatosan és rugalmasan reflektált a minden összetevőjét és határait is megkérdőjelező és újíró törekvésekre” (10. o.). Az elmosódó határok a test médiuma szempontjából kritikus és értékörző kontinuitásban maradtak izgalmasak, jelezve, hogy a tánc-szcéna mindig kulturális, gazdasági, köztörténeti, kultúrpolitikai, kommunikációs és média-függő mivoltában is átalakuló narratíva, amely, ha nem is maga a történelem, annak szimbolikus-szagrális újrakonstruálásában aktívan részt vevő jellegű, szubkultúrája korszakos és egyetemleges hatásokkal gazdag.

Nem szaladhatunk tova a közelmúlt száz esztendő ilyen parttalanul gazdag tánc történeti seregszemléjétől addig, míg az ugyancsak Fuch Livia szerkesztette másik, *Táncpoétikák* kötetre nem vetünk egy pillantást.³ A szerkesztő sorozatában negyedik kötet nem monografikus igényrel, de az összképre jellemző aprólékos színességgel tárja elénk a táncnyelvi és kompozíciós kérdések sok évszázados tárházát. Teszi ezt azzal elénk a táncnyelvi és kompozíciós kérdések sok évszázados tárházát. Teszi ezt azzal együtt és annak ellenére, hogy a szóbanforgó műfaj legjelesebbjei nemcsak hogy kevésszer merészkedtek a maguk „univerzális törzsi nyelvének” más nyelvbe, szavakba foglalására, de ettől gyakorta el is zárkóztak, így épp a legavatottabbaktól tudunk a legkevesebbet magáról a koreográfusok által elmondható más világokról. A szövegválogatás ezért él azzal a módszertani szubjektívizmussal, hogy a források földidézését a 16. században kezdve divatos dialógus-műfajt, levélformát, interjúkat, feljegyzéseket, dokumentumokat, emlékiratokat, deklarációkat, manifesztumokat, reflexiókat, önvallomásokat ölel fel egészen napjaink „posztmodern” táncnaplóig vagy bejegyzéséig. Ez nemcsak izgalmasan korhűvé és szórakoztatóvá teszi a kötetet, hanem mindvégig reflektálttá a tánc területének korszakos hatását, jelentőségét, szórakoztató vagy közlő funkcióját, kontextuális társadalmi hálóját. A kiegészítő lexikai, bibliográfiai rész forrásgazdagsága mindegyre már csak ráadás, a szerkesztő mintegy „szervezővel” kedveskedik nekünk, melyek „a jövőhöz vezető utak” mentén a múltból átívelő pályák és sorsok vezérfonalán juthassanak abba az áttekintő nézőpontba, ahonnan a koreográfus mint különleges ember látja a balettek élvezhetőségét, a táncszimfóniák kompozicionális elemeit, fények és táncok kontrasztjainak jelentéstörténetét, szcenikai terveket és befogadói reflexiókat, sajtókritikát és kritikus önmarcangolást is. Az utánczó művészetek körébe soroló kora-romantikus funkcióitól az életviteli specifikumokon át a táncos „életvilág” bemutatásán túl a vizuális „érintések” nonverbális univerzumáig kiter-

jedő tánc-formanyelvi átalakulásokat olyan részletgazdag társadalmi viszonyrendszerben érzékelhetjük, melyekben a táncpoétikák valójában korszakos oeuvre-ökké állnak össze, teret adva a megjelenítő, interpretáló személyiség és a mindenkor értelmező környezet örök párbeszédének is. Oly lélegzateszt lenne itt megannyi szövegrészlet citálni, de be kell látnom: szinte a forrásközlés gazdag univerzumától fosztanám meg a földidézett jelentést akkor is, ha szándékom épp ellenkező lenne, s csupán azt emelném ki az összefüggő folyamatból, amit saját pillanatfotóm megenged. Kárpótlást épp az jelenthet: az Olvasó érdeklődésének annyi korszak, oly impozáns nevek, s az ámulatra készítő személységek akkora serege kínál itt értelmező elemzést, hogy néhány jól hangzó sor ehhez nem jelenthetne külön készletet vagy meggyőző érvet. Aki első pillantásra hajlamos volna azzal elütni a kötetben való bóklászást, hogy a balett még a színpadon is unatka, nemhogy könyvben, az maga fog a legkomolyabban meglepődni, ha beleolvassza a látszatra jelbeszédű művészeti ág mérhetetlen kiterjedésének forrásanyagába.

Itt most hat fejezetben harminc koreográfus, köztük Balanchine, Bausch, Béjart, Blasis, Caroso, Cunningham, Duncan, Forsythe, Graham, Kylian, Lopuhov, Paxton, Weaver és Wigman műhelyébe, értelmezési terébe enged betekintést a szöveggyűjtemény, miközben a műfaji sokarcúság mellett összefogja az elméleti igényességgel és választékossággal celebrált textusokat, rálátást engedve arra, ahogyan a legjelesebbek vagy saját alkotómunkájukat, vagy emellett a táncművészet egészét, értelmét, jelentőségét látták. E táncpoézisek, mozgás- vagy állapot-, és kor- vagy irányzat-leírások szinte ürügyet kínálnak arra, hogy a L'Harmattan e régebbi, polcomon átlapozásra-olvasásra váró kiadványai mellé önkorlátozás nélkül beemeljem – legalább egy rövid jelzés értékében – azt a kötetet, amelynek közzétételében senki más nem, de épp a L'Harmattan vállalt ugyan csak úttörő szerepet. A mai kiadvány piacon

korántsem csekély erény, hogy eleddig ismeretlen tudásterületek honosításában (ökológia, posztmodern filozófiák, kultúraközi találkozások, roma pedagógia, droggutatás és vallásnéprajz, addiktológia és mikrohistoria, kommunikációelmélet és hermeneutika, valláselmélet és jogfilozófia – hogy csupán a legrövidebb diszciplináris listát idézzem ide) oly vállalásos kiadói stratégia révén katasztrofálisan hiányzó művek pótlása alakítja a L'Harmattan profilját. Ebben a rizikóviselő körbe sorolom nemcsak Fuchs Livia kötetét, Schmidt Jochen, Jean-Georges Noverre, Isadora Duncan, Roger Copeland, Tamara Karszavina, Fügedi János, Paksa Katalin ugyanitt megjelent kötetét, hanem a táncos szubkultúrák megjelenítésében napvilágra került több további opuszt is, amelyekben ugyan nem ma, de szinte minapában, és mintegy meglehetősen hosszú időtávra szólóan hangzik fel ellenkező nézőpont a tánc történetébe, elméletei és legkihívóbb narratívái által. Ezt viszont újabb már nemcsak a L'Harmattan, hanem a Kijarat Kiadó hozza

nyilvánosságra, amelynek sorozatkénti megjelenésében (*Performansz* – sorozatszerkesztő: Czirák Ádám) főszerepe van épp a narratív beszélőmódok legkülönbözőbb művészeti területeken elterjedésében, irodalomban, építészetben, történetfelfogásban, képelemzésben is megtestesülő jelentéstérben friss szemléletmódokat tükröző értelmezéseknek. Ezek közül itt most kettőt emelek ki csupán.

Az egyik mű, André Lepecki *A tánc kifulladásá. A performansz és a mozgás politikája* című kötete⁴ mintegy elvarázsolt pompával és igen radikálisan újrajzolja a táncról szóló gondolkodást, eközben nem csupán a táncelmélet, de mintegy „melleleg” a kísérleti művészeti és filozófiai gyakorlatok, felfogásmódok ismételt egymásra-találásának vagy mielőbbi szorosabb összekapcsolásának fontossága mellett is érvel. Mint a New York-i Egyetem performansz tanszékének adjunktusa, esszéista és dramaturg, szinte életművével is lendületesen igazolni látszik látásmódja leglényegét, mely szerint a korábbi hódító felfogás szerint a tánc „maga az áramlásban-lét”, ami viszont nem pusztán elszigetelt zavart eredményez egy kritikus nézőpontú táncvezetben, hanem valósággal „egy ontológiai jelentőségű kritikai aktust is véghezvisz”, melyre megfelelő kortárs választ kell ma már adni.

„A kritikust aggodalommal tölti el az (el)csuklásszerű szünetek észlelése a koreografált mozgásban; s emiatt úgy érzékeli, hogy a tánc egész jövőjét valamiféle kinesztetikus dadogás veszélye árnyékolja be. Két lehetséges olvasatot kínál fel a 'mozgás áramlásának vagy folytonosságának' szándékos koreográfiai megszakítását értelmezendő: vagy múlt 'divatként' söpörjük felre ezeket a stratégiákat, vagy pedig idegesítő 'tikként', azaz csekély jelentőségű másodlagos tünetként kezeljük őket, amelyek nem érdemelnék különösebb kritikai figyelmet. Ennél azonban lényegesen komolyabban is elítéli a jelenséget mint a tánc 'holnapját' sújtó veszélyt, amely meggátolhatja, hogy a tánc jól ismert paraméterei alapján élhessen tovább a jövőben.

Ez utóbbi felfogás – miszerint a szüneteszerű elcsuklások előretörése a kortárs koreográfiában a tánc pusztán jövőjét veszélyezteti – releváns kérdéseket vet fel számos olyan kortárs koreográfiai gyakorlat értelmezéséhez, amelyek esetében a tánc és a mozgás viszonyát valamiféle kifulladás jellemzi. Véleményem szerint a mozgás szakadozottságának a tánc jövőjét fenyegető jelenségként való észlelése arra utal, hogy a tánc áramlásának bármely megszakítása – vagyis ama táncfogalom koreográfiai megkérdőjelezése, melynek értelmében a tánc maga az *áramlásban-lét* – nem pusztán elszigetelt zavart eredményez egy kritikus táncvezetében, hanem egy ontológiai jelentőségű kritikai aktust is véghezvisz. Cseppet sem meglepő, hogy az ilyen ontológiai kibillenéseket többen egyenesen árulás-ként észlelik: a tánc lényegének és természetének, ismertető jegyének, csak rá jellemző területének elárulásaként tekintenek rájuk, amelyek elszakítják a tánc és a mozgás közötti köteléket. Minden árulással kapcsolatos vád szükségszerűen magába foglalja az adott játék szabályait, a helyes útra, a megfelelő pozitúrára vagy az adekvát cselekvésekre vonatkozó bizonyosságok objektívizálását és megerősítését. Az árulás vádja tehát koreográfiai jellemzőkkel terhelt ontológiai bizonyosságokat tartalmaz. A kortárs tánc feltételezett árulásának esetében azonban sokkal inkább maga a vád jellemzi, testesíti meg és reprodukálja a tánc ontológiáját, amelyet a következőképpen lehet összefoglalni: a tánc ontológiailag a mozgásra rétegződik, vagyis izomorfikus vele. Csak a tánc e mozgáson alapuló felfogásához képest lehetséges bizonyos kortárs koreográfiai eljárásokat a tánc elárulásával vádolni” (8–9. o.).

Árulások, vádak, a játékszabályok „adekvát cselekvésekre vonatkozó bizonyosságok objektívizálását” szimbolikus és kinezikususan is megjelenítő felfogásmód nem egyedül Lepecki „politikai ontológiai teóriája”, hanem (vissza-, át-, túl-)tükröződik a kortárs modernitás-elméletekbe mélyen tagolódó felfogások területén is. Lepecki úgy

vezet be a jelenkori, szétesettnek tekinthető világ intim rétegeibe, mintha a klasszikus művészeti anamorfózis eszközével kívánna élni, vagyis mintha egy szilánkosra aprózódó körképbe egy belső hengertükröt helyezne, ahol visszképként már egy összeálló egység látható, a kép teljes horizontra kitérő részecskéi a belső tér konstruktuma révén lennének „visszaolvashatók” és lekövethetők. Könyve hét fejezetében olyan meghatározó kortárs koreográfusok munkáit vizsgálja kivételes átfogó spektrumban, mint Jérôme Bel (Franciaország), Juan Dominguez (Spanyolország), Trisha Brown (USA), La Ribot (Spanyolország), Xavier Le Roy (Franciaország, Németország), Vera Mantero (Portugália), továbbá a következő képző- és performanszművészek munkásságának: Bruce Nauman (USA) és William Pope. L (USA), akik az 1990-es évektől kezdődően alapvetően formáltak át a tánc-szcénát Európában és az Egyesült Államokban. Az átférférfálás során ez új koreográfus nemzedék mintegy harminc év performansz- és képzőművészeti, továbbá megannyi kortárs kritikai elméletével folytatott párbeszéd közben a mozgás fogalmának „kifulladásával” kérdőjelezte meg a tánc értelmezését. Ezért a fenti idézet is, amely tükrözi, hogy e lehetséges kritikai szempontok megkövetelik a performanszművészet(ek), a posztstrukturalista és kritikai elmélet(ek), a posztkoloniális elméletek, továbbá a „kritikai race studies”-t jellemző radikális politikusság színreviteleként olvasást és kiterjesztett problematikáik nyomán a válaszadás kényszerét. Nem véletlen ezért sem, hogy Lepecki a mozgás politikai ontológiájával vezet be elméleti válaszait (7–42. o.), a maskulinitás koreográfiai diskurzusában főszereplő Bruce Nauman, Juan Dominguez, Xavier Le Roy teoretikus rendjével folytatja (43–86. o.), kiemelten hangsúlyozva annak fenntarthatatlanságát, hogy a testet „organizmusként, történelemként és a kinyilatkoztatás szubjektumaként” mutatják meg, miközben egyetemes mind a hegemoniális alávettség ama eljárásait is láthatóvá teszik, amelyek „ellop-

ják tőlünk a testet annak érdekében, hogy egymással szembeállítható organizmusokat hozzanak létre”. A koreográfiában „lassabban kibontakozó ontológia” számára Jérôme Bel reprezentációkritikájaként jelenik meg (87–126. o.), majd a „Felborított tánc: térképés Trisha Brown és La Ribot munkáiban” (127–166. o.), a „Tánc-botlás William Pope L. kúszásaiban” (167–199. o.) és „A posztkoloniális spektrális melankolikus tánc: Vera Mantero megidézi Josephine Baker” fejezetekben előkészíti következtetéseit (201–231. o.), amelyeket egy igen izmos Konklúzió-zárófejezetben összegez „A tánc kifulladásá – leszámolás az enyészponton” címen (233–249. o.), kiterjesztve a mozgásperspektívát a tipikusan európai vizuális közlésmódok konvencionális horizontképzetével korántsem egyező világokra is.

Lepecki aspektusa okkal segíti ideidézni Peter Sloterdijk mozgásvégtelességeket taglaló alpművét, amelyet a kötet motójaként kiemelt polcra helyez: „Napjaink kordiagnosztikája számára nélkülözhetetlen a kinetikus és a kinesztetikus dimenziók számbavétele, ezek hiányában ugyanis a modernitásról szóló valamennyi diszkurzus teljes mértékben figyelmen kívül hagyja annak legmeghatározóbb elemeit”.⁵ E kordiagnosztika talán mindig is jellemző lehetett/volt a táncművészeti teóriákra, de nem mindig irányult rá figyelem. A kortárs, főképp modernitások utáni táncelméletek ezzel hol párban, hol vitában állnak, de talán ugyanezt „viszi” tovább, gazdagítja megannyi új szemponttal és elméleti aspektussal a szintúgy Czirák Ádám szerkesztésében megjelent *Kortárs táncelméletek* kötet.⁶ A könyvben impozáns szerzőgárda elemzi a világnagy irányzatok struktúráit, eltérési nüanszait, világmépi alapjait, filozófiai vagy esztétikai habitusát például a *testiség és mozgás és érzékelés* dimenziói között (Jose Gil, Andrés Lepecki, Gabriele Brandstetter tanulmányaival a nyugalom, a vibrálás és a test-transzformációk tematikájában, Benoit Lachambre, Meg Stuart, Xavier Le Roy, Jeremy Wade produkció-

iban), a hiány és az alteritás obszcenitással összefüggő relációit (Gerald Siegmund, Andre Eiermann és Hans-Thies Lehmann szempontjai szerint), a *Kritika – ellenállás – kollektivitás* háromszögében (Gabriele Klein, Nikolaus Muller-Scholl, Kai van Eikels szempontjait követve), valamint (Erin Manning, Gerko Egert és Krassimira Kruschkova dolgozatával illusztrálva végül) az *Érintés – érzet – (meg)érintettség* problematikáit tárgyalja a sokszorosság, az érzelmek táncbeli megjelenítésében, a távollét és a „posztspektakuláris színház” vagy a performanszok körében.

A szerkesztő előszavában érzékletesen jelennek meg a kihívó alapkérdések: „A táncosok az előadás alatt egyszer sem érintik meg egymást, gesztusaik és lépéseik sora egy másodpercre sem kerül szinkronba, sőt azt az érzést keltik, mintha egyikük sem szerzett volna tudomást a másiról bejövetele óta. Vagy átlósan haladnak a színpad két fala között, vagy frontálisan a közönség irányába mozognak, ahol legtöbbször a nézőknek háttal fordítva megállnak, hosszú percekgidőznek, hogy aztán újra és újra nekiinduljanak, megtorpanjanak, a távolba meredjenek vagy karjaikat a tér üresen tátongó szögletei felé nyújtják. Közeledéseikben az elvesztés és az új irányba fordulás (a veszteség és az újrakezdés) szükségességének egy-egy pillanata manifesztálódik. Bár Gehmacher mozgássorozataiban a 'valami felé közeledés' kéz a kézben jár a 'valamitől való eltávolodással', a néző számára mindkét folyamat célja eldönthetetlen marad. A színpadi valóság 'kívül' reked, nem is kerülhet az ábrázolás és a jelen-tésalkotás fennhatósága alá. S mivel az este adós marad bármiféle narratív elbeszéléssel (még az akciókat is megfosztja a lélektani motíváltság lehetőségétől), a fragmentált és tánclépéseknek semmiképp nem nevezhető mozdulatsorok egy kontemplatív, az identitásképz(őd)ésnek a szimbolikusan túli dimenzióira reflektáló megfigyelő pozíciójába kényszerítik a nézőt” (lásd Philipp Gehmacher: *Incubator*-produkciójára épülő okfejtését, 9–11. o.).

A kötet százféle értelmezés-elméleti és narratív koreográfiai kérdése itt is, mint Lepecki monográfiájában, lételméleti, ontológikus magyarázatok sűrű erdejébe vezeti az olvasót. Jó okkal. A tér képzése, értelmezése, s a térben okszerűen mozgó táncos lételméleti harmóniáinak sokfelé kiterjedő kérdései ugyancsak megannyi további oknyomozás felé vezetnek, képekkel kiválóan illusztrált szövegeikkel a reménytelen eligazodás, de ugyanakkor a tájékozott elméletiség irányába invitálnak. Korszakosan, s nemcsak korszakot jellemzően. S mire követni, megérteni, alkalmazni fogjuk tudni lehetséges aspektusaik választékosságát, bizonyára már újabb tánclélméletek újabb kötetekre lesz szükség. Addig azonban itt vannak ezek, s jó, hogy vannak. Moccsatlánabb lenne a világ nélkülük, ha spektakulárisan talán könnyebben érthető is.

Jegyzetek

- 1 Lábán Rudolf: *Koreográfia*. LHarmattan Kiadó, Budapest, 2008.
- 2 Fuchs Livia: *Száz év tánc*. Bevezetés a táncművészet XX. századi történetébe. LHarmattan Kiadó, Budapest, 2007.
- 3 Fuchs Livia (szerk.): *Táncpoétikák*. Szöveggyűjtemény a reneszánsztól a posztmodernig. LHarmattan Kiadó, Budapest, 2008.
- 4 André Lepecki: *A tánc kifulladásá. A performansz és a mozgás politikája*. Fordította: Kricsfalusi Beatrix, Ureczky Eszter. Lektorálta: Czirák Ádám. Kijárat Kiadó, 2015.
- 5 Peter Sloterdijk: *La Mobilisation infinie*. Christian Bourgeois Editeurs, Párizs, 2000. 27. o.
- 6 Czirák Ádám (szerk.): *Kortárs tánclélméletek*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2012.

PAPP Dénes Fivérek a láthatáron

(Kabai Csaba – Kabai Lóránt – Kabai Zoltán:
Horizont. Versek. Prae Kiadó, 2020)

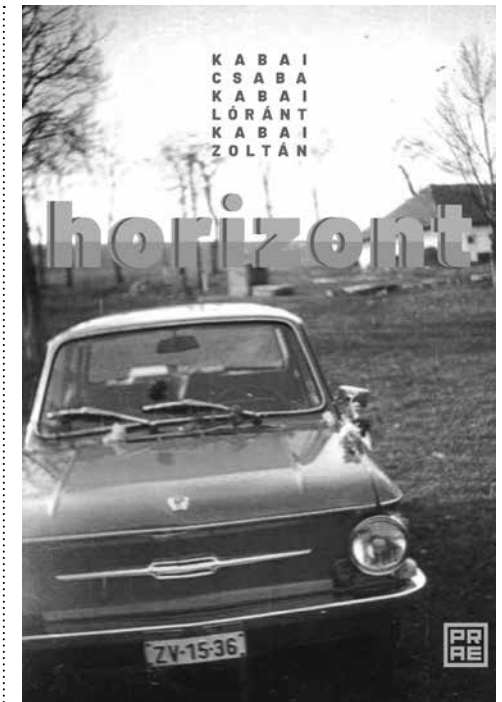

„Az a mondás, hogy a leghosszabb út a legrövidebb,
nem csak az utazásra vonatkozhat.
Mindennel kapcsolatban észben kell tartanunk.”
(Diadódzsi Júzan: *Szamoráj törvénykönyve*)

Egy verseskötet, amely három szerzőt tudhat magáénak, talán érdekes. Egy verseskötet, amely három testvér írásait fűzi egybe, szimbólum. A családi egység jelentés- és jelentőségjeljes képét idézi meg, a szövetséget. A *Horizont* cím ég és föld találkozását ígéri, így lesz egyszerre távlat és határ, a felfogható lét és a megismerhető élet köre.

A kötet hatvanegy verset tartalmaz, szakaszolásra, csoportosításra irányuló törekvés nyomaival nem találkozunk. Sőt, az egyes versek szerzőségét csak a tartalomjegyzékből tudjuk meg, a szövegcímeik után zárójelben valamelyik Kabai keresztnevének kezdőbetűje adja tudtunkra. Ugyanakkor a szerkesztés utólagosan fölfed némi tematikai rendszerezettséget, amely mintha a közösen megképzett horizont felől egy közös origó felé kívánna tekinteni. A létezés és a személyiség bejárt, belátható vagy éppenséggel csak sejthető peremvidékei felől az ismerős, felidézhető lélektájak közös metszetét adó család és szülőföld, tehát az eredit irányába.

Földrajzilag jól meghatározható ez a közös metszet, a szűkebb szülőföld egy kisváros, Onga. A település hazánk északkeleti régiójában található, a Bükk és a Zemplén hegyei között elterülő, olykor az Alföldet

idéző síkvidéken, amely itt-ott már a Cse-rehát lankáin hintázik. Két folyó öleli körül, a Hernád és a Sajó. A 16. században felégették a törökök, de újraépült, állítólag II. Rákóczi Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály és Görgey Artúr is járt itt. Ugyanez a hely fontos állomása volt Málik Roland költőnek, aki 2011-ben, harmincöt évesen halt meg Ecuadorban. Talán a kötet földrajzi nevei is mutathatnak egyfajta horizontot. Például Onga két helyen bukkan föl köny-

vünkben, egyszer Miskolc (*irányvektor*), egyszer London viszonylatában (*Áttétek*). Szerepel még a szövegekben Rakamaz település (*Rituálék*), a Hernád folyója (*Kéz-apa*) és néhány budapesti utcanév (*mint egy idegen, Inkább megvárak itt*). Apró jelzések ezek, életutak bójái. Mint ahogy az a néhány fotó is, amelyek a kötet illusztrálásaként kerültek elő a családi archívumból. Mind az igényes nyomdai előkészítés, mind a kötet impozáns borítója Tellinger András munkáját dicséri.

Ami pedig a lelki tájakat illeti, igencsak változatos vidéket járhatunk be a versek által. Például sétálhatunk élet és halál, fény és árnyék, ég és föld határán, vagy egyszeri, hétköznapi élethelyzetek groteszkbe fulladásának lehetünk tanúi, esetleg kipróbálhatjuk az önvád korbácsait, hátha sikerül vele szétzúznunk magunknak tett hazugságainkat. Aztán menekülhetünk még hétköznapi szerepeink elől, lehetünk nyersék a keserűségtől, megpróbálhatunk emlékezni vagy csak emlékeztetni magunkat arra, hogy olykor ne felejtünk el emlékezni és így tovább. Külön élményt nyújt, hogy csak a tartalomjegyzékben feltüntetett a szerzőség, így a versek olvasása során egyből a három Kabai Névtelen játékába csöppenünk, vajon melyikük írhatta? Ajánlom magyartanároknak stilisztikai gyakorlat gyanánt. Ugyanakkor e látszólagosan elnémított keresztnevek azok, amelyek egy nagyobb egység, a Kabai családnév égíse alatt teremtek meg annak sajátos horizontját.

E különös kötet hangulata talán egy különös festményével érzékeltethető leginkább. Ferenczy Károly 1890-ben festette meg a *Kavicsot hajigáló fiúk* című képét. Három fiú a Duna partján, különböző korúak, néhány év eltéréssel, akár testvérek is lehetnek. A legidősebbnek tűnő fiú ingben, nyakára tekert kendővel, kontrasztos beállásban, kissé bedöntve fejét méregeti a víztükröt, kezében kavics. A középső félmeztelen, egyenesen néz a víz felé. A legkisebb mezítláb épp kavicsért hajol, félig hátulról látjuk. A part semmitmondóan sivár, egyhangú a víz és az ég is. A túlparton eltörpül néhány épület és egy-két jegenye. A fiúk komolyak, bármire is készülnek. Talán kacszó köveznek, számolgatják, hányszor érinti a víztükrrel majdnem párhuzamosan eldobott kavics a folyót, mielőtt az majd végleg elnyeli mind.

Ez a kép az Onga melletti kavicsbányák tavainál is elképzelhető a nyolcvanas évek derekán. Talán meg is történt, ki tudja. Talán ők voltak, talán mások, talán mi is egy kicsit, nem ez a lényeg. Talán a köveket versre cserélték ezek a fiúk s olykor még ma is kijárnak hajigálni, csak úgy, mert nem ez a lényeg, nem is szólnak egymáshoz, csak egyre dobálják a verseket és azt számolgatják, hányat kacszózt már eddig életünk tükrén a létnek. Mert ez a lényeg.

(*Kabai Csaba – Kabai Lóránt – Kabai Zoltán: Horizont. Versek. Prae.hu, Budapest, 2020. 88 o. ISBN 978-615-5070-88-4*)

TUSNÁDY László

A tenger királynője és a tükrei

(*Murano*) Murano ejtette rabul Dávidházy Marianna szívét. A tükör, mert általa is többet látunk, mint különben, és ezen a téren a muranóiak jutottak a legmesszebbre azon a hatalmas úton, amelyet nyolcezer év alatt megtett az emberiség. Nyolcezer év? Erről győznek meg az adatok, a kézzel foghatóak, a szemmel láthatóak, de Narcisszus története figyelmeztet arra, hogy az ember által megélt idő legmélyéről is visszatekint egy arc, mely talán a sajátunk, talán annak az eszmének a tükörképe, amely teljességünket kifejezi, összegezi.

Murano? Hogyan és miért ez a hely? Életünkben akkor lehetünk elégedettek dolgainkkal, ha meg-megállva egy-egy mérföldkőnél, úgy tekinthetünk vissza, mint aki azt cselekedte meg, ami a legfontosabb volt: teljesítette küldetését. Vargabetűk mindig vannak, de épp az állomás, a mérföldkő mutatja azt, hogy többek lettünk, nem vesztettük az időnkét fölöslegesen. Virágzó ág van mögöttünk, és íme, előttünk a termés. Ekkor mondhatjuk nyugodtan: „Ezeknek a dolgoknak így kellett történniük.”

Milyen alapon mondom én mindezt? Dávidházy Mariannát a sárospataki Rákóczi Gimnáziumban tanítottam. Bontakozó tehetségének boldog tanúja lehettem, de egész életét, küzdelmeit nem ismerem. Most viszont előttem van a gyönyörű eredmény: Ongaro e Fuga – Jakub Špaňhel: *Benátské Zrcadleni. Riflessi Veneziani. Mirroring Venice* (Velencei visszfények). Cseh, olasz és an-

gol nyelven megjelent könyv. Az előszót írta Dávidházy Marianna, kiadta: Jaspén-Dávidházy.

Áldott könyv, boldogító könyv: „Velence visszfényei”. Ide jutott el Dávidházy Marianna. Indulásakor meghihlette édesapjának a festészet iránti rajongása. Saját maga is megízlelte az alkotás örömét. Tanult. Sok minden érdekelte. Sárospataki diáklányból prágai egyetemista lett. Közgazdasági szakon szerzett diplomát. Három gyermek édesanyja. Mindez gyönyörű része életének, de valami hívta: az a teljesség, amely már fel-felvillant előtte, felsejlett álmaiban. A teljességgel találkozott tanulása során, a családjában, de valami még vonzotta. Az az ismeretlen erő, amely Velence fényeiben ragyogott. Így jutott el Muranóba és az ottani, onnan származó tükrökhöz.

„Li kulli biládin mahaszínu” (Minden tájnak megvan a maga szépsége) – mondja az arab. Szerencsés az a táj, amelynek megadatik az, hogy ezt a szépséget meglássa az ember, néhány különleges adottságú művész felfedezze rejtelseit, leleplezze titok-fátyollal letakart arcát. Alföldünket így fedezte fel Petőfi Sándor és Arany János. Velence fényeit festők kiváló sora tárta a világ elé. Mégis maradt ennek a városnak olyan különlegesége, amely a szépség hazájában külön tempomot emelt a számára. Ezt a muranói tükrök ragyogása – visszfényei adták meg.

(*Kicsi sziget a végtelen fényben*) Goethe Faustja rohant a világon át. Meg-megállt itt-

ott, és robogott tovább. Sokáig nem tudott megállni igazán. Nem tudta elrebegni a pillanatnak: „Szép vagy, maradj velem!” Ez a modern ember szabadsága. Tiszteljük, és a legtöbbre kell tartanunk, ha eljutunk oda, hogy elérkezett az a pillanat, amelyben felismerjük az örömet, hogy munkánkkal esélyt adunk a jövőnek, a jelenkori gyermekeknek, a fiataloknak, hogy újabb és újabb erő, titokzatos áramlás hassa át szívüket, hogy tudjanak átkelni azon a szűk folyosón, amelyet koruk biztosít a számukra. Mennyit tudunk adni? Az nem a mi dolgunk. A lényeges az, hogy tiszta szívvel jusson el az ember oda, ahol a legtöbbre tudja vinni tehetségével. Így jutott el Dávidházy Marianna Muranóba.

A sziget! A boldogoké? Nem tudom. Kezdetben, biztos, hogy nem voltak azok, de azok lettek. Saját életükben, vagy az utódokéban? Ki, mikor. Az élet rendje kiszámíthatatlan. Az biztos, hogy figyelni kell a jeleket, mert azok léteznek. Murano és Velence jelei a különleges fények, a nap tűzének, a tenger vizének egyedüli találkozása az emberrel, ahogy azt az itteni sors megadta, ahogy azt az itt élő művészek elfogadták.

Ha nem ezzel a lelkiütemmel alkotják meg mindazt, ami most is csodálatot kelt az emberek szívében, akkor méltán mondhatták volna, hogy rabok: sorsuk, küldetésük rabszolgái. Hazudtak volna, ha ezt mondják, pedig első megközelítésben szintiszta igazságról van szó. Velence üvegipara nagyon távoli múlt emlékeit őrzi. Ám az emberi tevékenység – beavatkozás a természet dolgaiba – nem mindig járt kedvező eredménnyel. Üveget nagyon magas hőfokon lehet előállítani. A tüzelés egy-egy kor lehetőségeinek megfelelően veszéllyel jár, ezért 1291-ben a dózse elrendelte, hogy minden üvegművest Muranóban kell letelepíteni. Így korlátozták, fékeztek meg a gyakran fellobbanó tűzveszélyeket. Mivel a Velencei Köztársaságnak nagy hasznót hozott az üvegipar, ezért az ottaniak nem hagyhatták el a szigetet. Mily könyörtelen, de józan rendelet!

Dedalosz és Ikarosz esete nem fordult-e elő újra, hiszen az ember szabadságra vá-

gyik? Talán, de eltévedtek, mint azok, akik a szabadságot hamisan értelmezik. Minden bizonnyal voltak olyan üvegfűvők és egyéb mesterek, akik elvágódtak, de Murano őselem-fényvarázsa a lelket repítette a magasba, és megtanította az ottaniakat arra, hogy ott szabad az ember, ahol küldetését leginkább tudja teljesíteni. Eredeti gyökereit sohasem tagadhatja meg. Lelkük a nagy zártság miatt a végtelenbe vágyott. Épületeik tükörfénye, a tenger és a nap örök násza, a suhanó vagy szilaj száguldó szél találkozási pontja a fényvel oly világot tárt eléjük egy pirinyó földszelen, hogy onnan pillantották meg a végtelent.

(A mélybe süllyedt fény-katedrális) Velence és vele együtt Murano nem merült a feledésbe, de a lobogó alkotóerő megcsappant, megfogyatkozott. Ahogy a lakosok küzdenek, harcolnak a tenger romboló erejével, ugyanúgy kell jó értelemben megvívni a csatát a hajdaniak remekeiért. Igazi értékmentésnek lehetünk tanúi a könyv olvasása közben. Ezen a téren végzett igen szép, egyedüli munkát Dávidházy Marianna.

A muranói tükrök titkát kutatta, és megtalálta a megfelelő szakembereket, művészeket. Velük együtt tárt különös dolgokat a világ elé. A könyv ismeretében derül ki, hogy miért szerepel a cseh, olasz és angol nyelven megjelent mű címe előtt az Ongaro és Fuga név, és egy 1976-os születésű, híres cseh festőé, Jakub Špaňhelé.

Az történet, hogy a már alakuló muranói üvegművészet számára új szint, új lendületet hozott az, hogy 1400-ban Budáról odakerült egy kiváló magyar művész. Ongarónak hívták. Muranóban telepedett le. Ongaro műhelye lett a leghíresebb. Nemzedékről nemzedékre ápolta a hagyományokat. Közben lényeges technikai változások is történtek. Angelo Barovier felfedezte a kristályüveget. 1540-ben Vincenzo Redor (vagy Rador) fejlesztette a technikát, és világszerte nőtt a velencei tükrök híre. 1600-tól a legszebb barokk tükrök az Ongaro család műhelyéből kerültek ki. XIV. Lajos szerette volna meg-

kaparintani a tükrök készítése terén is az elsőséget.

A régi prágai tükröket sokáig velenceieknek tartották. 1970-ben Astone Gasparetto előadása meglepetést keltett: kiderült, hogy eredeti cseh tükrökről van szó. Jan Maximilian Kinsky gróf felvilágosult, merkantilista földbirtokos volt. Sok ipari manufaktúrát alapított a 18. század első felében. Az első velencei típusú tükröt az ő birtokán megalapított manufaktúrában készítették, „Sloup” nevű településen. Volt, amikor a tükrök készítéshez nagyon fontos alapot a velenceiek Csehországból szereztek be. Ám a cseh tükröket nem szállíthatták Velencébe. A technika mind a két területen önállóan fejlődött, tökéletesedett. Giuseppe Lorenzi Briati, muranói mester állítólag három évet töltött Csehországban, egy manufaktúrában, hogy titokban megfigyelje azokat az alapanyagokat és módszereket, amelyeket akkor csak a cseh mesterek ismertek.

Az idő könyörtelen szű. Az emberi lelkesedést, érdeklődést is képes megrágni. Pedig tükrök nélkül itt, ebben a világban még homályosabban látunk. Egy kései utód, Angelo Fuga a 19. század közepén döbbsen rá arra, hogy ez nem mehet így tovább, igyekezett életre kelteni a csipkerózsika-álomba merült tükrökészítő mesterséget. Iparkodását nem várt nagy siker koronázta. Már 1852-ben kiváló eredményt ért el. Megjelentek a tükrei Párizsban, Londonban, és nemzetközi elismerésben részesült. Száz évvel később, 1952-ben Franco Fuga és Tullia Ongaro házasságot kötött. A két művészcsalád egyesült. A céljuk a régi tükrök megmentése és az új kor igényeinek a magas szintű kielégítése – a régi muranói hagyományok alapján. Az említett festő a maga egyéni módszerével adja vissza Velencének és a tükröknek a világát, hangulatát.

Íme, a valóság sokkal izgalmasabb, mint azt eredetileg gondolni lehetett volna. Láthattuk, külön érdekesség az is, hogy a régi cseh tükrökről hosszú ideig azt hitték, hogy azok muranóiak, pedig eredeti cseh alkotások. Az Ongaro név a hatszáz évvel korábbi Magyarország fényeit is felvillantja, ugyan-

úgy, mint Giuseppe Ungaretti híres olasz költő neve: maga a művész vallott arról Illyés Gyulának, hogy a családja úgy tudja, hogy Nagy Lajos korában kerültek az ősei hazánkba olasz földre.

(Nincs lehetetlen) „Nincs lehetetlen” – ezt hirdetik Olaszország hegycsúcsokra épített templomai, Velencének a tenger fortélyáival dacoló palotái, számtalan mesés épülete. Ezt suttogja, akár a hullámok felett, az egyik különös olasz nyelvi fordulat: „logorare la vita” (elkoptatni az életet). Ugyanis az egész olasz lét ezt tagadja, mert az tény, hogy megszülettünk, a világra jöttünk: létünk ráeszméltunk. Az több annál, mint a szürke elkoptatás. Ezt kell megmutatnunk. Ez a boldog vagy kínos küldetésünk – ha török, ha szakad, mert ezt álmodta rólunk az Isten.

Dante ismerte ezt az álmot. Így alkototta meg a világ legnagyobb, legtökéletesebb eposzkatedrálisát. Így lépdelt ő hétszáz évvel ezelőtt Velence kövein. Figyelte a fényeket. Muranóban ekkor már folyt az egyedüli, a rendkívüli munka. Ott készült tükrökben megláthatta arcvonásait. Talán nem először, de egészen biztos, hogy utóljára. Halál Velence után. A Sommo Poétának ez lett a sorsa. Hazament. Ágynak esett, és átment a nagy csendbe csendesen. Mindez hétszáz évvel ezelőtt történt, hogy Budapesten elkezdődik majd az Eucharisztikus Világkongresszus. Ő mutatta meg főművében a világnak azt, hogy az emberi lélek a mindenséggel azonos érték, hasonló erő. Nem az önösségben, hanem a szeretet által.

„Aki nem tud imádkozni, tengerre kell annak menni” – tudták ezt a velenceiek. Imádkozni akartak? Lehet, de főképpen élni szerettek volna. A tenger rájuk zúdította minden erejét és haragját, de hosszabb időre sikerült békét kötni vele. Ezeket a szép és békés időszakokat valami örök ünnepi tündöklés ragyogta be. Ezek a sziporkázó, szikrázó fények lobbannak vissza a muranói tükrökből. Egy különös világ rendkívül szép elemei. Az emberi szellem pompás kiteljesedései.

Velence tudott az iszlám erővel bántani, harcolni, küzdeni, sajnos, szövetségben. A diplomácia, a politika gyakran nincs köszönő viszonyban az erkölccsel, hiszen létért való küzdelem. Ami a világban kiköppen – a sokféle meghasonlás következtében –, azt a művészet állítja helyre.

Velence történelme nagy volt. Káprázatos és egyedülállóan szép a művészete. A nagyságot alámosta a lét tengere, de nem mindenki számára világosodott meg ez a tény egyszerre. A túldíszítettségben a karneváli hangulat még a határtalan örömet, annak a féktelen habzsolását hirdette, de vitathatatlanul a szépet is. Még nem volt világos mindenki számára, hogy a farsangi kavargásban már az elmúlás szele is fújdogál. A nagyság kezdett begubózni, hogy életre keljen majd egy új világban.

Pillangó-létével is hirdesse, hogy „non omnis moriar” (nem hal meg minden). Ez történt akkor, amikor a nagy ívű, végtelennek

látzó, fényes ünnepek során felragyogtak a csillárok. Incifinci díszek jelentek meg. A rokokónak, a kicsiny dolgoknak, jelenségeknek, parányi elemeknek a pompáját mutatták meg. Szinte a természet varázsát túlszárnyalva, mert nem is azt ábrázolta immáron, hanem a lélek labirintusait.

(Egy kiállítás tükrei) A prágai Károly Egyetemen 2020. március 6-án megnyílt a muranói tükörök kiállítása. Az Apokalipszis lovasai szorították, erősen fogták a gyeplőt. Felgyorsult a koronavírus-járvány terjedése. Ezért ezt a szép, nagyszerű kiállítást március 12-én be kellett zárni. A Károly Egyetemen történt megegyezés alapján, május közepén sikerült újabb három hétre megnyitni a kiállítást. A vírus hatása még elevenen élt az emberekben. A vártnál sokkal kevesebben tekintették meg ezt a rendkívüli művészeti seregszemlét. Sokunk számára marad a könyv, beszédes képeivel,

kiváló magyarázatokkal. Így mélyülünk el a művészet világában.

Miről vallanak ezek a tükörök? Ezzel kezdtem. Fényük, sugaruk átsiklik, áttündököl a lapokon. Láthatóvá teszik a messze múltat. Frazer *Az aranyág* című könyvében írt olyan hagyományról, amely szerint a név is közel állt a régiek tudatában a tükörképhez. Nagyon erősen elzárt közösségek egyedei olyan tudatot őriztek, mely szerint a név ismerete hatalmat biztosít az idegen számára – a megnevezett személyen. Ez különösen akkor volt veszélyes, ha maga a név tulajdonosa árulta el azt, hogy őt hogyan nevezik. Mondja meg inkább más! A veszély akkor kisebb.

Federico Fellini úgy érezte az idő múlását, hogy furcsának tartotta a tükörképét. Úgy nézett rá, mintha az az „idegen” ellopott volna tőle valamit. Mélységesen távoli múlt és közeli jelen valamilyen varázslatot ébreszt az emberben a tükörök és a hozzájuk hasonló jelenségek kapcsán. Pirandello „apró tükörök”-nek nevezte a novelláit. A művészet ősi kérdése a tükrözés. Mindezt azért jó most felidézni, mert többféle kellemetlen élmény fölé emeli a szívet mindaz az összbenyomás,

amelyet egy-egy igazi szép muranói tükör kivált. A növénydíszek, a keret számtalan meghitt, szépet sugárzó díszítménye az esendőség-létén túl fejezi ki azt a csodát, azt az összhangot, melyet áhít a szív.

A fényképeken megjelennek előttünk a munkaeszközök, alkotók épp a mű létrehozásának ihletett pillanatában. Elég sok régi mesterség kiveszett. A megkopott, hajdani remek helyreállítása nehézségekbe ütközik. A muranói tükörök folytonossága megvan. Gyökeret ereszhetnek a jelenbe és a jövőbe is. Rendkívül örvendetes az, hogy van olyan modern művész, aki a régi muranói, velencei hagyományt ötvözi művészetében. Jakub Špaňhel alkotásai méltók a tenger fönséges városához, királynőéhez. Nagy áldás mindnyájunk számára. Jiří Přibáň, Erica Fuga és Michal Gelnar tanulmányai segítenek a bemutatott alkotások megértésében. Így jutunk el Velence titokzatos kincseihez.

(Ongaro e Fuga – Jakub Špaňhel: Benátské zrcadlení. Riflessi veneziani. Mirroring Venice. Jaspén–Dávidházy, Prága, 2020. ISBN 9788027074488)

KONCZ Gábor

Ebadó...

...bizony, ez ebadó... mondogatta a református nagytiszteletű úr gyermekkoromban, az 1950-es és 60-as években, Alsóvadászon, ha önként vállalt, ám nehezen teljesített feladatunk volt.

Hetven éves lettem én... hol van a „... meglepetés e költemény...”?

Nem voltak zengzetes köszöntések. Viszont rábukkantam egy pár éve, a Tisza mellől jött csomagocskára, benne a régi bicskára. „Apa meghalt. 35 évig várta, hogy gyere a bicskáért.” Szóval, itt-ott, a családon kívül is gondoltak és gondolnak rám. Köszönöm, a *Napút*nak is!

Tehát... születtem 1950-ben. A családi kapcsolatok, a felelősség, a feladatok vállalása örökség. Édesapám, Dr. Koncz Sándor (1913–1983) református lelkész, teológiai tanár, sárospataki levéltáros és Édesanyám, Harsányi Iлона (1919–2004), legendás nagytiszteletű asszony magatartása, helytállása, szellemisége, példája alakította ki, határozta meg életemet, világlátásomat, vállalásaimat. Amikor 1952-ben megszüntették Sárospatakon a Református Teológiai Akadémiát, ahol teológiai tanár volt, „hátrátelt szenvedett”... Református lelkészként Alsóvadász fogadta be. Regényesen gazdag lelkészi munkássága, kertészkedési megélhetésünk, a falusi élet alapvetően formáltak ismereteimet, alakították elszánásaimat. A falusi emberek magatartása, élete, a tanult és gyakorolt gazdálkodás máig élő hatásúak. Mindezeket jócskán és szépen egészítették

ki az apai rokonoknál, a Felvidéken töltött emlékezetes napok.

A sárospataki gimnázium és a kalocsai katonaság után a (hosszú nevű!) Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem népgazdasági tervező elemző szakán, az elméleti gazdaságpolitikai szakirányon tanultam. Azért ott, mert társadalom-politikai újságíró akartam lenni. Meghatározó élmény volt számomra Kovács Géza és Nováky Erzsébet tanári magatartása! Az egyetemi évek alatt hetente írtam a *Közgazdász* című egyetemi lapba. Szinte hetente hangzottak el riportjaim és jegyzeteim a Magyar Rádióban, Szél Júlia jóvoltából. Őt az egyetemi évek előtt ismerhettem meg. Kalocsán, kapuórságban szólított meg az ezred párttitkára „Maga ír... Én csak leveleket írok... ..Maga olvas... ..Én csak a Szolgálati Szabályzatot olvasom... ..Nincs duma! Fog két *ilyet* mint maga, elmennek és megnyerik a Németh László versenyt...” Elmentünk, megnyertük... Szél Júlia akkor hívott a Rádióhoz.

Az egyetem után, 1974-től, a Vitányi Iván által vezetett Népművelési Intézet Kutatási Osztályán dolgoztam. Meghatározóan nagy élmény volt! Segítségével elindítottam a művelődésgazdasági kutatásokat. Köszönöm! E témában és a társadalmi tervezésben számos tanulmányom, kiadványom, könyvem jelent meg. Egyetemi doktori, majd később PhD fokozatot szereztem. Mindvégig tanítottam egyetemeken.

Előadtam konferenciákon, rendezvényeken. Különösen szeretem a szakdolgozati, téma-vezetési és bírálati feladatokat. Az UNESCO megbízásából többször jártam külföldön, dolgoztam nemzetközi kulturális programokban.

A kutatások, írások, előadások mellett pályám meghatározó része az intézmények vezetése. Voltam a Budai Várban, a Szentháromság téren, az egykori Pénzügyminisztérium épületében létrehozott Művelődési Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézetének igazgatója. Számos meghatározóan fontos továbbképzést szerveztünk... Kialakítottam és vezettem ennek jogutódját, a KULTURINNOV Kulturális Innovációs és Továbbképző Vállalatot. Majd ebből megszerveztem a Magyar Kultúra Alapítványt. Ez a világ magyarságának elismert kulturális központja volt. 2011-ben megszüntették...

Azóta nyugdíjasként a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, a TIT Stúdió Egyesület igazgatója vagyok (www.tit.hu). Igyekszem ébren tartani (...nem csak magamat...), közvetíteni a rendezvényszervezési tudást, hasznosítani a tapasztalatokat. Írok, előadok, szervezek. Mindezekkel párhuzamosan a gazdálkodás is meghatározóan fontos munkám. Sárospataki tanyánkon lovakat, kecskéket tartok és havonta alig várom, hogy ugrálva fogadjon Répa kutyám!

Tervhalmozóként az alábbi ebadókat készítem elő:

- Édesapám, Dr. Koncz Sándor (1913–1983) műveinek bibliográfiája.
- Saját írásaim bibliográfiája. Különös tekintettel arra, hogy egy részük interneten is elérhető.
- A TIT Stúdió Egyesület *Ajánljuk* rovatának szervezése és szerkesztése (www.tit.hu).
- Művelődés-gazdaságtan, társadalmi-tervezés, rendezvénytan összefoglaló tanulmányok készítése.
- Válogatott tanulmányaim kötetekbe rendezése.
- Tanulási, kutatási, pályaorientációs módszertani ismeretek tanulmány készítése.

Az ilyen jellegű előadásaimat és ezek összefoglalását különösen fontosnak tartom, az ifjúság segítése érdekében.

Egyensúlyomat döntően köszönhetem, az anyai és apai tág családi kapcsolatok mellett, bámulatos Gertrúd feleségemnek, Balázs és Péter kiváló fiaimnak, Balázs fiam családjának (Szilvia felesége, Anna Luca és Illés András gyermekei), a sok jó barátoknak, a munkatársaknak.

Vagyok itten! Készült Szondi György kérésére. Megjelent a *Napút* folyóirat 2020. novemberi számában. Köszönöm! drgaborkoncz@t-online.hu

A Zempléni Múzsza XX. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

2020. évi 1-4. (77-80.) számok

Klasszikusok – kemény korokból

Albert Camus: A pestis *(részlet)* (XX/2/2)
 Petőfi Sándor: A nép nevében (XX/1/2)
 Radnóti Miklós: Nem tudhatom... (XX/3/2)

Látótér

Bátoriné Misák Marianna: Lányok a sárospataki református gimnáziumban. A nőnevelés 18–20. századi fejlődésének tükrében (XX/3/33–39)
 Bolvári-Takács Gábor: Aczél György külpolitikai nézetrendszere (XX/3/40–63)
 Bolvári-Takács Gábor: Habsburg Ottó és Sárospatak. Emlékek, dokumentumok (XX/1/41–64)
 Bolvári-Takács Gábor: Pataki diák akadémikusok tagajánlásai a 20. század második felében (XX/4/32–53)
 Bolvári-Takács Gábor: Színházművészek és filmművészek pártkongresszusi felszólalásai (1946–1988) (XX/2/27–48)
 Bordás István: A népfőiskolák múltjáról – jelen időben. Gondolatok Sz. Tóth János emlékére (XX/2/22–26)
 Egeresi Gábor: Kultúra és nemzet. Gondolatok a Magyar Kultúra Napján (XX/2/18–21)
 Kelemen Judit: Mátyás-korabeli zenei nevelés Sárospatakon a Szalkai-kódex tükrében (XX/1/5–25)
 Kiss Endre: Úton Herder felé (XX/3/5–10)
 Podlovics Éva Lívია: A gadameri *Szép* (XX/3/11–17)
 Retkes Attila: Józán Miklós unitárius püspök emlékezete (XX/4/11–20)
 Soltész Ferenc Gábor – Soltész Márton: Beck Ö. Fülöp díjérmei az 1896-os Országos Ezredéves Kiállításra (XX/1/31–40)
 Striker Sándor: A szabadság és szabad akarat – az ember princípiuma *Az ember tragédiájában* (XX/2/5–17)
 Tamba Renátó: Gyermekszemlélet Tihanyi Lajos festészetében (XX/3/18–32)
 Turóczy Márk: Az ifjúság mint generáció problematikája a Kádár-korszakban (XX/4/21–31)
 Ugrai János: Somosi János – protestáns teológus a reformkori Akadémián (XX/4/5–10)
 Vozdvizsenszkij Vagyim Olegovics: Nikolaus Lenau. Zemplén nyughatatlan ifjú lelke (XX/1/26–30)

Látómező

Asbóth Balázs: Mintmi (XX/4/79)
 Asbóth Balázs: Szelektálás (XX/4/80)
 Asbóth Balázs: Tartás (XX/4/81)
 Báger Gusztáv: A zene élettana (XX/2/78–81)
 Báger Gusztáv: Leltár. Kötetcímek Galaxisa (XX/2/82–83)
 Bakonyi Péter: Bocsnát (XX/1/88–89)
 Bakonyi Péter: Lovasok (XX/1/87)
 Balázs Ildikó: Szappanvirág – a múzsza neme (XX/1/76–86)

Bánfai Zsolt: A másik világról (XX/3/78)
 Bánfai Zsolt: Kegyelem (XX/3/77)
 Bánfai Zsolt: Tejutakon (XX/3/76)
 Baranyi Gergely: Emelődaruk (XX/1/72)
 Baranyi Gergely: Etet (XX/1/71)
 Baranyi Gergely: Ki kívül egy (XX/1/73)
 Boga Bálint: Karantén-szerelem. (XX/3/74)
 Boga Bálint: Olajcsepp. (XX/3/75)
 Bordás István: Dienes Erika varázsdobozai (XX/2/49–52)
 Bödecs László: Zenehallgatás estefelé, hétfő (XX/4/82–83)
 Csák Gyöngyi: Figyelem e furcsa létezésben (XX/1/75)
 Csák Gyöngyi: Péntek (XX/1/74)
 Csapó Angéla: Kísérlet (XX/1/70)
 Csapó Angéla: Négy soros (XX/1/69)
 Csapó Angéla: Vázlat (XX/1/68)
 Farkas Arnold Levente: , nem tudni, (XX/2/75–77)
 Farkas Arnold Levente: , testkenyér, (XX/2/71–74)
 Farkas Gábor: Credo nélkül (XX/3/70)
 Farkas Gábor: Hibátlan csillag alatt fekszel (XX/3/67–68)
 Farkas Gábor: Vers a versről (XX/3/69)
 Fecske Csaba: Ha nem nagy kérés (XX/2/63)
 Fecske Csaba: Sötét van (XX/2/64)
 Fecske Csaba: Talán (XX/2/61)
 Fecske Csaba: Tétován (XX/2/62)
 Horváth Adél: Eurázsiai-lemez (XX/2/67)
 Horváth Adél: Párnacsend (XX/2/65)
 Horváth Adél: Vérzékenység (XX/2/66)
 Kósa Eszter: Keresgetős (XX/4/72)
 Kovács Edward: Altatni a kételyeket (XX/4/74)
 Kovács Edward: Elküldetlen lap a családnak (XX/4/75)
 Kovács Edward: Nem mozdul (XX/4/73)
 Lapis József: A nyitottság hagyománya (XX/4/54–66)
 Lencsés Károly: Legyen fénye (XX/3/80)
 Lukács Flóra: Majomkenyérfa (XX/4/78)
 Lukács Flóra: Orchidea (XX/4/77)
 Lukács Flóra: Rózsaszín kád (XX/4/76)
 Nagy Hajnal Csilla: Polipfarm (XX/4/84–87)
 Pauljucsák Péter: 1440 perccel éjfél után (XX/3/66)
 Pauljucsák Péter: Álca (XX/3/65)
 Pauljucsák Péter: Fauve (XX/3/64)
 Siska Péter: Fájdalomvasárnap (XX/2/70)
 Siska Péter: Feléd lejt (XX/2/68)
 Siska Péter: Mors omnia solvit (XX/2/69)
 Somogyi Tibor: Lomtalanítás (XX/2/84–85)
 Somoskői Beáta: Éjjeli opera (XX/1/67)
 Somoskői Beáta: Jegyzet az esőről (XX/1/65–66)
 Szénási Miklós: Mintha (XX/4/67)
 Szénási Miklós: Taxival haza (XX/4/68)
 Vadász János: Álmodok (XX/3/79)
 Varga-Nagy Anna: Ádám (XX/4/70)
 Varga-Nagy Anna: csak (XX/4/71)
 Varga-Nagy Anna: Kagylók (XX/4/69)

Vasas Tamás: Gyónatlan évszakok (XX/3/71)
Vasas Tamás: Psycho-féle (XX/3/72–73)

Látószög

A. Gergely András: Táncpoézisek, táncelméletek, térképzés és a mozgás ontológiája (XX/4/88–94)
Bakonyi Péter: Retró (XX/2/86–90)
Cseh Gizella: Női szerepkörök a 19–20. század fordulóján (XX/3/84–86)
feLugossy László: ez 1 ilyen körforgás elmélkedés (XX/1/90)
Forray R. Katalin – Kozma Tamás: Tanítók és tanítóképzők, 1918–1919 (XX/3/81–83)
Koncz Gábor: Ebadó... (XX/4/102–103)
Marczinka Csaba: Magyar fátum – avagy futball és társadalom (XX/2/93–95)
Németh József: Nemzeti történelem – technikai kultúra. Tudománytörténeti fordulópontok a 18. század végéig (XX/3/91–96)
Papp Dénes: Fivérek a láthatáron (XX/4/95–96)
Polcraaló – főszerkesztői könyvajánló (XX/1/97–102; XX/2/99–102; XX/3/97–98)
Széman Emese Rózsa: Adorjänné Weress Margit levelei Reményik Sándorhoz (XX/3/87–90)
Széman Emese Rózsa: Történelem testközelből. Kováts Dániel memoárja (XX/2/96–98)
Turi Gábor: Jazznaplóm Amerikából (XX/2/91–92)
Tusnádylászló: A tenger királynője és a tükrei (XX/4/97–101)
Tusnádylászló: Négy száz éve született Zrínyi Miklós (XX/1/91–96)

Egyéb

A *Zempléni Múzsza* XX. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke. 2020. évi 1–4. (77–80.) számok
(összeállította: Bolvári-Takács Gábor) (XX/4/104–106)
Bolvári-Takács Gábor: Nyolcvanadik szám (XX/4/2)
Számunk szerzői (XX/1/4; XX/2/4; XX/3/4; XX/4/4)

Illusztrációk

A sárospataki P'Art Műhely tagjainak képzőművészeti alkotásai (XX/4)
Beck Ö. Fülöp szobrász és éremművész díjérmei (XX/1)
Dienes Erika jelmez- és bábtervező, képzőművész alkotásai (XX/2)
Tihanyi Lajos festőművész alkotásai (XX/3)

(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamszám/lapszám/kezdő–záró oldalszám, az illusztrációknál az évfolyamszám/lapszám olvasható. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)

